

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za kroatistiku

Katedra za hrvatski standardni jezik

Odsjek za romanistiku

Portugalski jezik i književnost

**KONTRASTIVNA ANALIZA KONDICIONALNIH REČENICA
U HRVATSKOME I PORTUGALSKOME JEZIKU**

DIPLOMSKI RAD

13 ECTS-bodova

15 ECTS-bodova

Marina Negotić

Zagreb, 4. ožujka 2015.

Mentor

Dr. sc. Ivan Marković, doc.

Komentorica

Dr. sc. Nina Lanović, doc.

Sadržaj

1. Uvod	3
2. Teorijski okvir	5
2.1. Kondicionalne rečenice u okviru kognitivnolingvističke teorije i konstrukcijske gramatike	6
2.2. Klasifikacija kondicionalnih rečenica	7
2.2.1. Sintaktička svojstva kondicionalnih rečenica	7
2.2.1.1. Formula <i>ako p, (onda) q</i>	7
2.2.1.2. Izbor veznika i glagolskih oblika te epistemički stav	9
2.2.2. Semantička svojstva kondicionalnih rečenica	11
2.2.2.1. Kondicionalne rečenice u različitim kognitivnim domenama	11
2.2.2.2. Sukcesivnost i kauzalnost	14
2.2.2.3. Prediktivnost i rasuđivanje	15
2.3. Neprototipne kondicionalne rečenice	16
2.3.1. Kondicionalni govorni činovi	17
2.3.2. Epistemički kondicionali, metalingvistički kondicionali, metametaforički kondicionali i metaprostorni kondicionali	23
2.3.3. Identifikacijski kondicionali, pleonastični kondicionali i komparativni kondicionali	28
2.4. Kondicionalne rečenice u hrvatskom i portugalskom jeziku koje nisu uvedene veznikom	30
3. Kondicionalne rečenice u gramatikama	33
3.1. Opis kondicionalnih rečenica u hrvatskim gramatikama	34
3.2. Opis kondicionalnih rečenica u portugalskim gramatikama	51
4. Analiza	60
4.1. Sintaktička analiza kondicionalnih rečenica	61
4.1.1. Poredak surečenica u kondicionalnim rečenicama	61

4.1.2. Kombinacije glagolskih vremena u protazama i apodozama kondicionalnih rečenica	63
4.1.3. Veznici u kondicionalnim rečenicama	74
4.2. Semantička analiza kondicionalnih rečenica	76
4.2.1. Kondicionalne rečenice u različitim kognitivnim domenama	77
4.2.2. Kondicionalne rečenice i prediktivnost	78
4.3. Neprototipne kondicionalne rečenice zabilježene u korpusu	79
5. Zaključak	82
6. Literatura	84
7. Sažetak i ključne riječi	86
8. Kazalo pojmova	88

1. Uvod

Tema je ovoga rada kontrastivna analiza kondicionalnih rečenica u hrvatskome i portugalskome jeziku.¹ Kondicionalne rečenice su zavisno složene rečenice koje se sastoje od dviju surečenica, od kojih se zavisna surečenica naziva *protaza* (*p*, grč. *prótesis* 'pružanje naprijed') i u njoj je izražen uvjet, dok se glavna surečenica naziva *apodoza* ili (*q*, grč. *apódosis* ~ *apodidónai* 'vraćati, davati natrag') i izražava posljedicu (ne)ostvarivanja zadanoga uvjeta.² Na primjer u prototipnoj kondicionalnoj rečenici:

- (1) **Ako** požuriš, stići ćeš.

protaza je *ako požuriš*, a apodoza *stići ćeš*. Navodimo još četiri prototipne hrvatske kondicionalne rečenice (s veznicima *kad*, *da*, *li* i *ukoliko*) te jednu portugalsku kondicionalnu rečenicu uvedenu veznikom *se*:

- (2) **Kad** bih imala više vremena, naučila bih kuhati.
(3) **Da** je mogao, došao bi.
(4) Ne bude **li** lijepo vrijeme, odgodit ćemo za idući tjedan.
(5) **Ukoliko** možete, dođite ranije.
(6) **Se** chover, ficarei hoje em casa.
Ako bude kišilo, ostat ću danas kod kuće.

Postoji više vrsta kondicionalnih rečenica čiji opisi i značenja izlaze izvan okvira navedene definicije. O prototipnim, ali i drukčijim vrstama kondicionalnih rečenica govorit ćemo u poglavljima koja slijede.

¹ U ovome ćemo radu koristiti termin *kondicionalne rečenice*, ali inače se jednako koriste i *uvjetne rečenice* i *pogodbene rečenice* pa će se ovisno o citiranim autorima pojavljivati i ti termini. Opredijelili smo se za termin *kondicionalne rečenice* samo stoga što je internacionalni termin i najbliži je portugalskomu *orações condicionais*.

² U literaturi se koristi različita terminologija za surečenice kondicionalnih rečenica. U ovom ćemo radu rabiti termine *protaza* i *apodoza*, osim kada izravno citiramo autore. Više o tome u uvodu poglavlja 3. O portugalskoj terminologiji v. potpoglavlje 3.2.

U teorijskom okviru (poglavlju 2) pokušat ćemo opisati kondicionalne rečenice općenito, a ne samo u hrvatskome i portugalskome jeziku, kako bi se stekla slika o takvim konstrukcijama i kako bi se kriteriji relevantni za opis i razumijevanje kondicionalnih rečenica mogli kasnije primijeniti u analizi konkretnih rečenica iz obrađenoga korpusa. Nakon teorijskog okvira u kojemu ćemo kondicionalne rečenice opisati s obzirom na više semantičkih i sintaktičkih svojstava, u poglavlju 3 prikazat ćemo opis takvih rečenica koji nude gramatike. Pritom ćemo konzultirati tri hrvatske i tri portugalske gramatike. Slijedi zatim analiza korpusa u poglavlju 4. Budući da su kondicionalne rečenice prilično široka tema, u analizi ćemo korpusa u ovome radu pažnju posvetiti rečenicama koje u portugalskome jeziku uvodi veznik *se*. Prijevod je toga veznika *ako*, ali u kondicionalnim rečenicama odgovara i hrvatskim veznicima *kad*, *da* i *ukoliko*, a u nekim slučajevima i vezniku *li*.³ Upravo veznik *se* izabran je zato što je u portugalskome jeziku najplodniji veznik koji uvodi kondicionalne rečenice, a i kako je već rečeno, odgovara svim hrvatskim veznicima koji uvode kondicionalne rečenice (*ako*, *kad*, *da*, *li* i *ukoliko*) (v. primjere (1)–(5)). U radu nećemo navesti sve primjere koji su zabilježeni u korpusu, nego ćemo nastojati odabrati one koji mogu ukazati na bitna svojstva i tipove kondicionalnih rečenica. U analizi će se rečenice promatrati s obzirom na kriterije kojima se bavimo u teorijskome okviru.

Korpus rečenica sakupljen je iz hrvatskoga romana *Isušena Kaljuža* autora Janka Polića Kamova te iz portugalskoga romana *Todos os nomes* autora Joséa Saramaga. U radu će primjeri preuzeti iz Kamovljeva romana biti označeni kraticom K, primjeri iz Saramagova romana kraticom S (v. popis Vrela), a svi ostali kraticom neobilježeni primjeri naši su.

³ U portugalskom se jeziku stupanj vjerojatnosti ostvarivanja radnje u kondicionalnoj rečenici izražava izborom glagolskog vremena i načina, a ne različitim veznicima koji uvode protazu. Stoga se u hrvatskome prijevodu portugalske kondicionalne rečenice koju uvodi veznik *se* mogu naći hrvatski veznici *ako*, *kad*, *da*, *ukoliko* i *li*, ovisno o tome jesu li realne, potencijalne ili irealne.

2. Teorijski okvir

Pokušat ćemo dati širi pregled kondicionalnih rečenica, imajući na umu da njihova definicija uvelike ovisi o prihvaćenoj perspektivi, odnosno odabranom teorijskom okviru, bilo u sklopu lingvistike, kognitivne psihologije, filozofije jezika ili umjetne inteligencije. Kondicionalne su rečenice (pogotovo one tipa *ako-onda*) dugo bile zanimljiva tema i promatrale su se ponajviše kroz prizmu triju znanosti: lingvistike, psihologije i filozofije. Ovaj se rad bavi isključivo lingvističkim promatranjem kondicionalnih rečenica, no nije naodmet reći nekoliko riječi o kondicionalnim rečenicama kao interdisciplinarnoj temi. Lingvistička, psihološka i filozofska tradicija (vezana uz kondicionalne rečenice) razvijale su se relativno neovisno jedna o drugoj; ne samo da su imale različite ciljeve nego su imale i različite metode i baze podataka. S obzirom na to na pitanje što su kondicionalne konstrukcije može se odgovoriti na mnogo različitih načina i iz više različitih perspektiva. Bilo bi nemoguće potpuno sintetizirati sve te tradicije i rezultate u jednome istraživanju. Ipak, upravo te različite perspektive, istraživanja i rezultati nužni su za potpuno razumijevanje kondicionalnih rečenica i budući razvoj istraživanja. Ono u čemu bi se i lingvisti, i psiholozi, i filozofi složili jest činjenica da kondicionalnost predstavlja *kognitivnu domenu*, odnosno da kondicionalne rečenice odražavaju karakterističnu osobinu ljudi da promišljaju o alternativnim situacijama temeljenim na nepotpunim informacijama, da zamišljaju eventualne korelacije između situacija i da shvaćaju kako bi svijet bio drukčiji kada bi i neke od korelacija bile drukčije (usp. Traugott *et al.* 2009: 3). Strukture pomoću kojih se takva kognitivna domena ostvaruje u jeziku jesu kondicionalne rečenice. Može se pretpostaviti da svi prirodni jezici imaju neki način da izraze takvo što. U ovom se radu pod kondicionalnim rečenicama razumijevaju zavisno složene rečenice koje se sastoje od zavisne surečenice (protaze ili *p*), koju u portugalskom jeziku uvodi veznik *se*, a u hrvatskom *ako*, *da*, *kad*, *li* ili *ukoliko*, i glavne surečenice (apodoze ili *q*). Za takve je rečenice specifično da je u protazi izrečen uvjet pod kojim se ostvaruje ili ne ostvaruje predikacija izrečena u apodozi. Kondicionalne ćemo rečenice u ovome radu pokušati najprije objasniti općenito u sklopu teorijskoga okvira: pokazat ćemo zašto ih je teško sintetizirati i sistematizirati i zašto su posebne u odnosu na druge zavisno složene rečenice.

2.1. Kondicionalne rečenice u okviru kognitivnolingvističke teorije i konstrukcijske gramatike

Vrlo su važna podloga i literatura za ovaj rad bila knjige Dancygier (1998) i Dancygier – Sweetser (2005). Potonja nudi nov deskriptivni okvir za izučavanje kondicionalnih rečenica te istražuje i vrlo iscrpno opisuje mentalne procese pri kondicionalnom rasuđivanju, ali i odnose između oblika i značenja u izražavanju kondicionala, pokušavajući razjasniti povezanost između kondicionalnosti, mentalnih prostora i gramatike. Dancygier i Sweetser drže da je najbolji način za dobru sintaktičku i semantičku analizu kondicionalnih rečenica uzeti u obzir podjednako oblik i značenje, i to u kontekstu ljudskog rasuđivanja. Autorice se u svojem radu oslanjaju na tradiciju kognitivne lingvistike (i na autore Ch. Fillmorea, G. Lakoffa, R. Langackera i dr.). Prema Langackeru, navodi Dancygier (usp. Dancygier 1998: 1) leksik, morfologija i sintaksa sačinjavaju kontinuum simboličnih jedinica čija je funkcija strukturirati funkcionalni sadržaj u svrhu izražavanja. Značenje je kondicionalnih rečenica određeno nizom korelacija *oblik-značenje* koje su specifične samo za takve konstrukcije. Prihvaćajući okvir kognitivne lingvistike, Dancygier navodi kako gramatiku neće promatrati kao autonomni formalni opis jezičnih struktura, već više kao prikaz govornikova poznavanja jezičnih konvencija. Pritom je nemoguće govoriti o gramatičkim strukturama odvojeno od značenja. Glagolski oblici u kondicionalnim rečenicama upućuju na važne vidove interpretacije, kao što je npr. vrsta rasuđivanja ili predznanje govornika i sugovornika prema kojem dalje rasuđuju. Takvi načini interpretacija karakteristični su baš za kondicionalne rečenice i utječu na interpretaciju cijele konstrukcije, a ne samo surečenice. Budući da se u tom smislu kondicionalna rečenica promatra kao konstrukcija, valja je proučiti u okvirima *konstrukcijske gramatike* (eng. *construction grammar*). Konstrukcijska gramatika jest pristup proučavanju jezika prema kojemu svaka gramatička konstrukcija, leksička ili sintaktička, sadrži i semantičku i/ili pragmatičku interpretaciju (usp. Kostić 2011: 30).

Konstrukcija je definirana kao konvencionalni obrazac jezične strukture kojemu se pripisuju obilježja interpretacije. Može biti određena s obzirom na svoja leksička, morfološka ili sintaktička obilježja, ali je uvijek nužno odrediti i semantička i/ili pragmatička obilježja njene interpretacije. U okvirima toga lingvističkog pristupa gramatičke su konstrukcije u punom smislu jezični entiteti u kojima su dvije sastavnice ili više njih integrirane u jedan složeni jezični izraz (A. Goldberg, prema Kostić 2011: 31).

2.2. Klasifikacija kondicionalnih rečenica⁴

Kondicionalne se rečenice mogu klasificirati prema više različitih kriterija. Zato je pri opisu kondicionalnih rečenica potrebno odabrati parametre prema kojima će se rečenice dalje klasificirati. U ovome smo radu preuzeli klasifikaciju od Dancygier (1998: 10), koja napominje da su na nju najviše utjecali Comrie (1986) i Fillmore (1990), te da se njena klasifikacija uvelike temelji na Comrievoj. Pokazat ćemo ovdje kako se mogu dijeliti s obzirom na sintaktička i semantička svojstva. Pritom se unutar sintaktičke analize one mogu dijeliti s obzirom na poredak surečenica ($p-q$, $q-p$), izbor veznika koji uvode kondicionalne rečenice te s obzirom na izbor glagolskih oblika. Kada govorimo o semantičkoj analizi, proučavaju se ponajviše veza između protaze i apodoze, kognitivne domene i prediktivnost. Pokušajmo sada pobliže pojasniti svaki od tih kriterija.

2.2.1. Sintaktička svojstva kondicionalnih rečenica

2.2.1.1. Formula *ako p, (onda) q*

Najšira je definicija kondicionalnih rečenica ova: zavisno složene rečenice sastavljene od dviju surečenica, pri čemu je u zavisnoj (protazi) izrečen uvjet za ostvarenje radnje iz glavne surečenice (apodoze). Formula *ako p, (onda) q* pokriva vrlo širok spektar kondicionalnih rečenica koje se mogu interpretirati na različite načine i shodno tomu teško ih je analizirati kao homogenu skupinu rečenica. Razlozi su tome višestruki. Najprije, različite vrste rečenica mogu biti na mjestu apodoze: izjavne, upitne, usklične rečenice (usp. Dancygier 1998: 12–14):

- (1) Ako zaista tako misliš, onda više nemamo o čemu razgovarati.
- (2) Ako Josip bude išao na Hvar, hoćeš li i ti ići?
- (3) Ako budem kasnila, molim te, pričekaj me!
- (4) Se continuares gritar, vou-me embora.
Ako nastaviš vikati, odlazim.
- (5) Se José estudar hoje, estudarás com ele?
Ako José bude učio danas, hoćeš li učiti s njim?
- (6) Se vieres mais cedo, espera por a Cláudia, por favor!
Ako dođeš ranije, pričekaj Cláudiju, molim te!

⁴ Potpoglavlje se temelji na Dancygier (1998: 10–24).

Nadalje, i u protazi se i u apodozi može naći eliptični oblik rečenice:

- (7) Ako ne ovaj, možda idući vikend.
Se não este, talvez próximo fim de semana.
- (8) Ako ne ovaj vikend, možda idući.
Se não este fim de semana, talvez próximo.

Zatim, veznik *onda*, odnosno *então* u portugalskome, koji može uvoditi glavnu rečenicu, obično za značenje uopće nije potreban:

- (9) Ako na seminaru jedan predavač odulji s izlaganjem, **onda** kasne i svi nakon njega.
- (9') Ako na seminaru jedan predavač odulji s izlaganjem, kasne i svi nakon njega.
- (10) Se u urso é um mamífero, **então** é um animal.
Ako je medvjed sisavac, **onda** je životinja.
- (10') Se o urso é um mamal, é um animal.
Ako je medvjed sisavac, životinja je.

U nekim slučajevima veznik *onda* (*então*) ne samo da za značenje nije potreban nego je potpuno suvišan:

- (11) Ako mi odmah ne kažeš što je bilo, uvrijedit ću se.
- (11') *Ako mi odmah ne kažeš što je bilo, **onda** ću se uvrijediti.
- (12) Se tens fome, fiz o almoço.
Ako si gladan, skuhala sam ručak.
- (12') *Se tens fome, **então** fiz o almoço.
Ako si gladan, **onda** sam skuhala ručak.

Osim toga, postoje slučajevi kada je kondicionalna rečenica umetnuta u glavnu rečenicu, kao u primjerima:

- (13) Moja bolja polovica, ako je to izraz koji se danas koristi, upravo mi je kupila dijamantni prsten.⁵
- (14) Diga-me, se não estás muito ocupado, qual é a morada do Paulo?
Reci mi, ako nisi prezauzet, koja je Paulova adresa?

⁵ Primjer preuzet iz Dancygier (1998: 12) i preveden.

Osim poretka surečenica, za sintaktičku analizu kondicionalnih rečenica valja proučiti koji veznici uvode surečenice te koji se glagolski oblici u surečenicama koriste.

2.2.1.2. Izbor veznika i glagolskih oblika te epistemički stav

Glagolski oblici koji su upotrijebljeni u surečenicama kondicionalne rečenice, kao što smo već rekli, važan su element sintaktičkog opisa kondicionalnih rečenica. Uz glagolske oblike veliku ulogu ima i izbor veznika. O tome ćemo još imati priliku vidjeti u gramatičkim opisima kondicionalnih rečenica (poglavlje 3), a vidjet ćemo i u analizi korpusa (poglavlje 4) da odabir glagolskog oblika u protazi uvjetuje odabir glagolskog oblika u apodozi i da postoje najčešće kombinacije glagolskih oblika koji se pojavljuju u surečenicama.

Kao što smo već naveli, glagolski oblici u kondicionalnim rečenicama upućuju na bitne aspekte interpretacije kao što su vrsta rasuđivanja ili prethodno znanje govornika i sugovornika. Kakvo je prethodno znanje govornika ili sugovornika može se razaznati analizirajući glagolske oblike u kondicionalnoj rečenici i na taj se način može ustvrditi kakav je *epistemički stav* (Ch. Fillmore, prema Kostić 2011: 32). Epistemički stav se u kondicionalnim rečenicama odnosi na govnikovu mentalnu povezanost sa sadržajem u protazi i Ch. Fillmore drži da je upravo epistemički stav osnovni parametar za analizu oblika i značenja kondicionalnih rečenica (Ch. Fillmore, prema Dancygier – Sweetser 2005: 45). Epistemički stav može biti neutralan, pozitivan ili negativan. Neutralan epistemički stav znači stav neobilježen prethodno stečenim spoznajama zbog kojih bi se mogla imati očekivanja i pretpostavke u vezi s budućnosti. Pozitivan epistemički stav je stav koji upućuje da je ispunjenje uvjeta očekivano i vjerojatno. Negativan epistemički stav upućuje na to da je ispunjenje uvjeta u kontradikciji s očekivanjem, pretpostavkom ili činjeničnim stanjem (usp. Kostić 2011: 33). Navodimo svoje primjere:

- (1) **Ako dovršim** esej do večeras, izaći ću s prijateljima.
- (2) **Kad ne bi padala** kiša, mogli bismo ići na izlet.
- (3) **Da nisam bila** tako tvrdoglava, ne bismo se posvađali.

Prezent u primjeru (1) u kombinaciji s veznikom *ako* upućuje na neutralan epistemički stav prema budućnosti (ispunjenje uvjeta je moguće i realno) i buduća je situacija neizvjesna. U primjeru (2) radi se o negativnom epistemičkom stavu jer veznik *kad* i kondicionalni glagolski oblik *bi padala* upućuju na znanje o tome da uvjet nije ispunjen. Posljednji primjer

(3) također pokazuje negativan epistemički stav, ali prema događaju iz prošlosti, a na to upućuju veznik *da* i glagol u perfektu.

U portugalskome jeziku u kondicionalnim rečenicama glagol ima još veću ulogu, s obzirom na to da posve određuje epistemički stav. Navest ćemo tri primjera:

(4) **Se** Marília **estudar, passará** o exame.

Ako Marília bude učila, proći će ispit.

(5) **Se** Marília **estudasse, passaria** o exame.

Kad bi Marília učila, prošla bi ispit.

(6) **Se** Marília **tivesse estudado, teria passado** o exame.

Da je Marília učila, bila bi prošla ispit.

Sve su tri rečenice uvedene veznikom *se*, a imaju posve drukčije značenje zahvaljujući glagolskom obliku. Indikativ prezenta u primjeru (4) upućuje na neutralan epistemički stav, a konjunktiv imperfekta u primjeru (5) i konjunktiv pluskvamperfekta u primjeru (6) upućuju na negativan epistemički stav.

O epistemičnosti, izboru veznika i interpretaciji cijele konstrukcije pisale su Dancygier i Sweetser (2000: 125) i objasnile to kroz razliku između engleskih veznika *if* (*ako*) i *when* (*kad*):

(7) **If** we find the paper, we'll xerox it right away.

Ako pronađemo papir, smjesta ćemo ga fotokopirati.

(8) **When** we find the paper, we'll xerox it right away.

Kad pronađemo papir, smjesta ćemo ga fotokopirati.

U primjerima (7) i (8) vidljiva je razlika u značenju tih rečenica, a tu razliku čini veznik. Dakle, u primjeru (7) budućnost je neizvjesna, papir će se fotokopirati u slučaju da bude pronađen. U primjeru (8) situacija je drukčija: nije uopće upitno hoće li se papir pronaći, samo je pitanje vremena, a onda će se fotokopirati. Drugim riječima, veznik *kad* izražava pozitivan epistemički stav, a veznik *ako* izražava neutralan ili negativan stav. Navedene su rečenice (1)–(8) također primjeri kako se kondicionalne rečenice promatraju kao konstrukcije, o čemu je bilo riječi u potpoglavlju 2.1. Izbor glagolskog oblika i veznika u jednoj surečenici uvjetuje izbor glagolskog oblika i veznika u drugoj surečenici na način koji diktira interpretacija čitave konstrukcije. Pritom su važne vremenske reference i epistemički stavovi, a ne neko strogo pravilo ispravne uporabe. To znači da izbori glagolskih oblika u surečenicama primjera (1)–(8) nisu izvršeni neovisno jedni o drugima, ali njihova

međuovisnost nije posljedica nekog formalnog ograničenja u pogledu izbora glagolskih oblika, već je izbor glagolskih oblika konstrukcijski povezan s određenom vrstom kondicionalne interpretacije. Dakle, u analizi tih rečenica glagolski oblici doprinose interpretaciji cijele konstrukcije na konvencijom utvrđen način (usp. Kostić 2011: 33).

2.2.2. Semantička svojstva kondicionalnih rečenica⁶

2.2.2.1. Kondicionalne rečenice u različitim kognitivnim domenama

Kondicionalne se rečenice ne mogu promatrati kao kombinacije nasumično odabranih surečenica povezanih logičkim ili sintaktičkim pravilima; preciznije se mogu opisati kao konstrukcije u kojima su surečenice povezane određenim vrstama odnosa. Dancygier (1998: 14) smatra da je upravo veza između protaze i apodoze ključna za interpretaciju kondicionalnih rečenica. Navodi primjer rečenice:

(12) If it gets cold, we'll turn on the heating.

Ako zahladi, uključit ćemo grijanje.

U toj se rečenici ni sadržajem protaze ni sadržajem apodoze ništa izravno ne tvrdi, ni da će zaista zahladiti ni da će se uključiti grijanje, ali se tvrdi da će zahlađenje uzrokovati uključivanje grijanja. Činjenica da događaj iz protaze (zahlađenje) uzrokuje događaj iz apodoze (uključivanje grijanja) je veza između protaze i apodoze koja je važna za razumijevanje cijele kondicionalne rečenice. Dakle, kao što smo već rekli, surečenice u kondicionalnim rečenicama povezane su određenim vrstama odnosa. Priroda tih odnosa ovisi o kognitivnoj domeni u kojoj se razmatraju pretpostavke koje izražavaju protaza i apodoza.

Sweetser je pisala o različitim kognitivnim domenama koje također uvelike utječu na interpretaciju kondicionalnih rečenica. S obzirom na kognitivne domene, veze između protaze i apodoze također variraju: u *sadržajnoj domeni* surečenice su povezane kauzalnošću, u *epistemičkoj domeni* protaza izražava pretpostavku, a apodoza zaključak, a kod *kondicionalnih govornih činova* u protazi je izražen uvjet pod kojim je govorni čin iz apodoze relevantan (Sweetser 1990, prema Dancygier 1998: 12).

⁶ Potpoglavlje se temelji na Dancygier (1998: 12–109).

Sadržajna domena (eng. *content domain*) jest domena stvarnog svijeta u kojoj vrijedi da je ostvarenje događaja ili stanja stvari opisanog u protazi dovoljan uvjet za ostvarenje događaja ili stanja stvari opisanog u apodozi.

(1) Ako Višnja ide na zabavu, ići će i Andrea.

(Višnin odlazak na zabavu uzrokuje ili omogućava Andrein odlazak.)

Dakle, kondicionalne rečenice u sadržajnoj domeni prototipne su kondicionalne rečenice; one u kojima je uvjet izražen u protazi dovoljan za ostvarenje događaja ili radnje u apodozi. U primjeru:

(2) Ako Hrvoje ide na festival, ići će i ja.

uvjet za moj odlazak na festival jest Hrvojev odlazak na festival.

U toj vrsti kondicionalnih rečenica postoji uzročno-posljedična veza između protaze i apodoze; u primjeru (2) Hrvojev je odlazak uzrok (mojega odlaska), a moj je odlazak posljedica. Postoje različiti stupnjevi hipotetičnosti koje rečenice tog tipa mogu imati, odnosno mogu biti realne, potencijalne ili irealne, o čemu ćemo vidjeti više u gramatičkim pregledima u poglavlju 3.

Epistemička domena (eng. *epistemic domain*) je domena znanja i saznanja u kojoj se vrši logičko zaključivanje na temelju premisa iz protaze⁷. Pretpostavljena istinitost iskaza u protazi predstavlja dovoljan uvjet za donošenje zaključka u apodozi. U toj domeni kondicionalna konstrukcija povezuje premise i zaključke. Takva je recimo kondicionalna rečenica:

(3) Ako je izveo tu djevojku na piće, pokušavao je Antoniju učiniti ljubomornom .

(Ako ja znam da je izveo djevojku na piće, onda zaključujem da je to uradio da učini Antoniju ljubomornom.)

U kondicionalnim rečenicama u epistemičkoj domeni može se na temelju protaze zaključiti o radnji ili događaju u apodozi, drugim riječima, postoji uzročna veza između surečenica. U primjeru:

⁷ Epistemologija je znanost o općim uvjetima istinitosti, o objektivnoj važnosti znanstvenog spoznavanja (obuhvaća logiku i teoriju spoznaje); spoznajna teorija (Anić 2004: s. v. epistemologija).

(4) Ako je upaljeno svjetlo, mora da je kod kuće.

iz protaze se može zaključiti da je apodoza istinita.

Za razliku od rečenica u sadržajnoj domeni u tim rečenicama uzročno-posljedična veza može biti obrnuta – uzrok je izražen u apodozi, a posljedica u protazi; u primjeru (4) to što je netko kod kuće jest razlog tomu što je svjetlo upaljeno, a ne obrnuto.

Kostić (2011: 41–42) drži da je najvažnije svojstvo kondicionalnih rečenica u epistemičkoj domeni odnos znanje-zaključak te da su opća karakterizacija epistemičkih kondicionala uključuje sljedeće kriterije: glagolsko vrijeme je upotrijebljeno u apsolutnom smislu, priroda veze između apodoze i protaze jest takva da znanje prethodi zaključku, što pruža i mogućnost ubacivanja fraze *to znači da* ispred apodoze. Primjerice u primjeru (3) to bi izgledalo ovako:

(3') Ako je izveo tu djevojku na piće, **to znači da** je pokušavao Antoniju učiniti ljubomornom.

Domena govornih činova (eng. *speech act domain*) je *pragmatička* domena u kojoj izvođenje govornog čina u apodozi omogućava sadržaj protaze.⁸ U toj domeni protaza služi kao komentar govornih činova u apodozi. Kognitivne su domene povezane metaforama koje omogućuju ekstenzije značenja iz fizičke u mentalnu i socijalnu domenu.

(5) Ako te nisam to već pitala, molim te potpiši se u knjigu gostiju prije nego što odeš.
(U svrhu naše interakcije pitat ću te sada, u slučaju da već nisam.)

U protazama kondicionalnih govornih činova ostvaruje se uvjet da govorni čin (izrečen u apodozi) bude relevantan u komunikacijskoj situaciji. U primjeru:

(6) Ako si gladna, ostalo je hrane od ručka.

glad nije dovoljan uvjet da bi ostalo hrane od ručka, odnosno hrane je svakako ostalo, ne samo ako je sugovornica gladna. Drugim riječima, sadržaj jedne surečenice ne uvjetuje izravno sadržaj druge. Protaza ovdje čini govorni čin (konstataciju da je hrane ostalo) iz

⁸ Pragmatika je proučavanje onoga što povezuje čovjeka, njegovu psihu i njegov svijet s njegovim jezikom, s djelovanjem pomoću jezika i s namjerama njegova iskaza; dio semiotike u kojem se proučava odnos između znakova i konteksta njihova korištenja (Anić 2004: s. v. pragmatika).

apodoze relevantnom – konstatacija ima smisla u slučaju da je sugovornica gladna. Govornim ćemo se činovima detaljnije pozabaviti u potpoglavlju 2.3.1.

2.2.2.2. Sukcesivnost i kauzalnost

Kada govorimo o kondicionalnim rečenicama, treba spomenuti *sukcesivnost*. Sukcesivnost se odnosi na slijed događaja ili situacija opisanih u protazama i apodozama. Sukcesivnost je obavezna u prediktivnim kondicionalnim rečenicama, dakle onima koje izražavaju predviđanje. Stoga je uobičajeno da se rečenica:

- (1) Ako poklopiš lonac, voda će prije proključati.

tumači na način da je potrebno najprije staviti poklopac na lonac ne bi li voda brže proključala. Ta se rečenica tako interpretira zahvaljujući našem predznanju o vrenju vode, a i slijed surečenica ikonički predstavlja slijed događaja.⁹

Ako sukcesivnost shvaćamo u isključivo vremenskom smislu (odnosno u stvarnom svijetu i sadržajnoj domeni), onda je jedino za prediktivne kondicionalne rečenice sukcesivnost redovito važan dio interpretacije. Prediktivne kondicionalne rečenice su one koje izražavaju predviđanje. Predikcija je vrsta rasuđivanja koja se sastoji u iznošenju hipoteze i pokušaju predviđanja posljedica, a taj se pokušaj temelji na tipičnoj uzročno-posljedičnoj vezi i na općim saznanjima o svijetu. Kod neprediktivnih kondicionala sukcesivnost nije pravilo te su rečenice s obrnutim vremenskim slijedom prihvatljive i česte. Takve su rečenice (naši primjeri):

- (2) Ako je Mia tako preplanula, bila je na moru.
(3) Ako je sav mokar, pokisao je.

Navedeni primjeri ikonički ne pokazuju sukcesivnost, ali je i u njima jasan vremenski slijed pa na nekoj razini i tu postoji sukcesivnost. Sweetser drži da se u tim slučajevima radi o sukcesivnosti u epistemičkoj domeni (E. Sweetser, prema Dancygier 1998: 77).

Neke pak kondicionalne rečenice ne pokazuju nikakav stupanj sukcesivnosti. Takvi su primjeri:

⁹ Ikoničnost (eng. *iconicity*) je izravna podudarnost oblika i značenja riječi (Trask 2007: 111).

- (4) Josip je užasno nepristojan, ako smijem primijetiti.
- (5) Stan im je vrlo skućen, ako se to stanom može nazvati.
- (6) Ako je ona privlačna, ja sam Angelina Jolie.

To su kondicionalne rečenice u nesadržajnoj domeni o kojima će biti riječi u potpoglavlju 2.3.1.

Može se zaključiti da sukcesivnost jest ili nije relevantan čimbenik za interpretaciju kondicionalnih rečenica ovisno o tome kojoj kognitivnoj domeni određene kondicionalne rečenice pripadaju, pri čemu je sukcesivnost najzastupljenija, odnosno jedino obavezna u prediktivnim kondicionalnim rečenicama. Razlog tomu jest taj da takve rečenice pripadaju sadržajnoj domeni i iskazuju veze između događaja ili situacija u stvarnome svijetu. U drugim pak vrstama kondicionalnih rečenica, gdje veza između protaza i apodoza nije na razini stvarnoga svijeta, vremenski slijed u surečenicama postaje irelevantan. Međutim u takvim slučajevima postoji druga vrsta sukcesivnosti, kao ona između premise i konkluzije (usp. Dancygier 1998: 79).

Za interpretaciju kondicionalnih rečenica važna je i *kauzalnost*; u gotovo svim analizama kondicionalnih rečenica spominje se kako protaza izriče uvjet, a apodoza posljedicu koja će se dogoditi ovisno o (ne)ispunjenju uvjeta. Dancygier – Sweetser (2000: 122) također tvrde da su protaza i apodoza kondicionalnih rečenica u sadržajnoj domeni povezane kauzalnošću, i to zbog njihove primarne funkcije – *predikcije*. Predikcija se, kao što smo već rekli, odnosi na rasuđivanje koje se sastoji u iznošenju hipoteze i pokušaju predviđanja posljedica, a taj se pokušaj temelji na tipičnoj uzročno-posljedičnoj vezi i na općim saznanjima o svijetu. Zbog toga, smatra Dancygier (1998: 84), prisutnost ili odsutnost kauzalnosti u određenoj kondicionalnoj rečenici ovisi o tome je li rečenica prediktivna ili ne. Prediktivne su rečenice kauzalne, a neprediktivne su mnogo podložnije različitim vrstama veza između surečenica.

2.2.2.3. Prediktivnost i rasuđivanje

Još jedan kriterij po kojemu se kondicionalne rečenice mogu dijeliti i klasificirati jest *prediktivnost*. Ljudima je svojstveno da zamišljaju alternativne scenarije i na temelju toga prosuđuju. Zamišljene buduće situacije predstavljaju važnu ljudsku mentalnu sposobnost – predikciju, odnosno predviđanje, pretkazivanje. Već smo spomenuli da se predikcija odnosi na rasuđivanje koje se temelji na iznošenju pretpostavki i pokušaju zaključivanja te da se zaključci donose na osnovu uzročno-posljedične veze i općih saznanja o svijetu. Neke se predikcije temelje na sigurnim, otprije poznatim činjenicama, na primjer:

(1) Kad sunce izađe, opet će biti dan.

Neke se pak predikcije, kao one koje uvodi veznik *ako*, odnose na moguće, hipotetske situacije za koje govornik nije siguran hoće li se dogoditi ili neće. Na primjer:

(2) Ako padne kiša, otkazat ćemo izlet.

Prediktivne kondicionalne rečenice dakle predstavljaju vezu između parametara koji sačinjavaju alternativne mentalne prostore. Kao što ćemo vidjeti u sljedećim odjeljcima, nisu sve kondicionalne rečenice prediktivne. Kondicionalne rečenice koje su u pragmatičkoj domeni neprediktivne su. O tome smo već govorili u potpoglavlju 2.2.2.1. i naveli primjer kondicionalnog govornog čina:

(3) Ako si gladna, ostalo je hrane od ručka.

Osim *kondicionalnih govornih činova* koje smo već spomenuli, takve su rečenice *epistemički kondicionali*, *metalingvistički kondicionali*, *metametaforički kondicionali*, *metaprostorni kondicionali*, *identifikacijski kondicionali*, *pleonastični kondicionali* te *komparativni kondicionali* (više o tome v. potpoglavlje 2.3.2.)

2.3. Neprototipne kondicionalne rečenice

Ono što karakterizira neprototipne kondicionalne rečenice jest činjenica da ne pripadaju sadržajnoj domeni te nisu prediktivne.¹⁰ U takvim rečenicama, za razliku od prototipnih kondicionalnih rečenica, nije slučaj da sadržaj protaze izravno uvjetuje sadržaj apodoze. Budući da se radi o vrlo specifičnoj vrsti kondicionalnih rečenica, takve se rečenice vrlo rijetko spominju u gramatikama. Međutim, kao što ćemo vidjeti u poglavlju 3, neki ih autori ipak navode (v. npr. Barić *et al.* 2005, Katičić 2002, Raposo *et al.* 2013, De Azaredo 2009), premda bez pomnog objašnjenja kakve su to točno kondicionalne rečenice i bez posebnih naziva za takve konstrukcije. Kao što smo već rekli, neprototipne kondicionalne rečenice odnose se na *kondicionalne govorne činove*, *epistemičke kondicionale*, *metalingvističke*

¹⁰ V. ovdje potpoglavlja 2.2.2.1. i 2.2.2.3, sadržajne domene i prediktivnost.

kondicionale, metametaforičke kondicionale, metaprostorne kondicionale, identifikacijske kondicionale, pleonastične kondicionale i komparativne kondicionale. Pogledajmo sada redom svake od njih.

2.3.1 Kondicionalni govorni činovi

U zadnjih 30-ak godina kondicionalni su se govorni činovi pokazali zanimljivom temom. Teoretičari govornih činova i pragmatičari ukazali su na upotrebu kondicionalnih oblika za izražavanje govornih činova, postavljajući na taj način tradiciju koja je paralelna logičkoj tradiciji i koja joj predstavlja problem. Kondicionalni govorni činovi su rečenice u kojima je protaza u vezi s govornim činom izraženim u apodozi, a ne s njenim propozicijskim sadržajem. U takvim primjerima u sadržaju rečenice kao cjeline nema sukcesivnosti i kauzalnosti između opisanih stanja stvari. Osim toga, protaze su u njima neovisne o sadržaju apodoza. Protaza i apodoza jesu na neki način povezane uzročnom vezom, no na jednom posebnom nivou – stanje opisano u protazi uzrokuje ili omogućava govorni čin u apodozi (usp. Kostić 2011: 42). Macário Lopes (2009: 155) navodi klasični Ducrotov primjer kondicionalnog govornog čina:¹¹

(1) Ako si žedan, ima piva u hladnjaku.

U tom se primjeru radi o sljedećem: istinitost sadržaja protaze ne uvjetuje istinitost sadržaja apodoze, već je govorni čin u apodozi relevantan za sugovornika u slučaju da je žedan. Treba spomenuti da je kod takvih slučajeva nemoguće dodati veznik koji uvodi apodozu, odnosno u hrvatskome *onda*, a u portugalskome *então*:

*Ako si žedan, **onda** ima piva u hladnjaku.

*Se tens sede, **então** há cerveja no frigorífico.

Navedene su rečenice neovjerene jer se radi o tome da se pivo svakako nalazi u hladnjaku, bez obzira na sugovornikovu žeđ. Dakle, kada dodamo veznik koji uvodi apodozu, rečenica mijenja (ako ne i gubi) smisao. Drugim riječima, veznik *onda*, odnosno *então* ima izrazito sukcesivnu i kauzalnu ulogu.

¹¹ O. Ducrot. 1972. *Dire et ne pas dire*. Pariz: Hermann.

U ovom slučaju nema alternativnih scenarija kao u nekim drugim prototipnim primjerima poput:

- (2) Ako stignem, pomoći ću ti s useljenjem u novi stan.

(Moguće je i da ću stići i da neću, ovisno o tome ću ti pomoći ili neću.)

U primjeru (1) je drukčije – sadržaj je apodoze neovisan o sadržaju protaze, odnosno pivo je u hladnjaku, bio sugovornik žedan ili ne. Protaze u kondicionalnim govornim činovima služe da bi se sugovorniku ponudila moguća opcija u reakciji na govorni čin, tj. da bi iskaz zvučao pristojnije ili prikladnije. Stoga su protaze brojnih kondicionalnih činova zapravo ponajprije izrazi pristojnosti, a neki su od tih izraza već formulaični, a ne spontano sastavljeni. Takvi su primjeri u hrvatskome jeziku *ako nemate što protiv, ako Vam nije teško, ako nije problem, ako Vam ne smeta, ako smijem pitati* itd., a u portugalskome *se não se importa* (ako Vam ne smeta), *se faz favor* (molim vas), *se não é muita indiscrição* (ako nije jako indiskretno), *se me permite* (ako mi dopuštate) itd.¹² Takve kondicionalne rečenice Macário Lopes (2009: 162) naziva *condicionais de cortesia*, odnosno *kondicionalima kurtoazije*. Napominje da takve kondicionalne rečenice najčešće nastaju u govornome jeziku, u dijalozima, u spontanim i neformalnim razgovorima. Navodi primjere:

- (3) Diga me o seu nome, se faz favor.

Recite mi svoje ime, molim Vas.

- (4) Pode repetir, se faz favor?

Možete li ponoviti, molim Vas?

- (5) Estás a fazer o quê, se não é muita indiscrição?

Što to radiš, ako nije jako indiskretno?

- (6) Se me permite, discordo frontalmente com a sua opinião.

Ako dopuštate, nimalo se ne slažem s vašim mišljenjem.

Navodimo i nekoliko hrvatskih primjera:

- (7) Postavila bih još nekoliko pitanja, ako nemate što protiv.

- (8) Pomozite mi sa stvarima, ako Vam nije teško.

- (9) Nazvat ću Vas malo kasnije, ako nije problem.

¹² Doslovno prevedeno bilo bi *ako biste učinili uslugu* (*se* = ako, *faz* = glagol *fazer*, 3.l.sg.ind.prez., *o favor* = usluga).

- (10) Ja bih zapalio cigaretu, ako Vam ne smeta.
- (11) Što to točno znači, ako smijem pitati?

Takvi su primjeri zabilježeni i u *Hrvatskoj gramatici* (Barić *et al.* 2005: 505):

- (12) Ako dopustite, ja bih otpočeo time da često prolazim pored botaničkog vrta. (R. Marinković)
- (13) Ako nemate ništa protiv, volio bih da sjednem za vaš stol. (I. Kušan)

Uzevši u obzir dosad rečeno, vidimo da kondicionalni govorni činovi (u odnosu na ostale kondicionalne rečenice) predstavljaju poprilično ograničenu skupinu rečenica čije protaze dakle čine formulaični ili idiomatski izrazi.

O kondicionalnim govornim činovima pisao je i Van der Auwera (2009: 197). Spočetka navodi da kondicionalni govorni činovi mogu biti izjavne, upitne i usklične rečenice. Navodimo nekoliko svojih primjera:

- (14) Ako mogu, dodao bih da je to samo jedan od problema o kojima valja raspraviti.
- (15) Ako se može znati, gdje si bio cijelo popodne?
- (16) Ako smijem primijetiti, opet nisi pospremila sobu!

U svome radu Van der Auwera razmatra sljedeća pitanja:

- (i) Postoji li razlika između kondicionalnih govornih činova i govornih činova o kondicionalima?
- (ii) Je li pretpostavljanje zaseban govorni čin?
- (iii) Zašto je *ako* lako shvatljiv i kao *čak i ako*?
- (iv) Kako to da se imperativne-i-asertivne i imperativne-ili-asertivne konstrukcije kao *Prihvati taj posao ili ću te ostaviti* interpretiraju kao kondicionali?

Odgovor na prvo pitanje nudi kroz ove primjere:¹³

- (17) Ako dobiješ nasljedstvo, hoćeš li uložiti?
Da.
- (18) Ako si sreo Marka, jesi li razgovarao s njim?
Da.

¹³Primjeri preuzeti iz Van der Auwera (2009: 198) i prilagođeni.

Uobičajeno bi bilo da sugovornik u primjeru (17) proširi svoj odgovor, primjerice ovako:

(17') Da, ako dobijem nasljedstvo, uložit ću.

U primjeru (18) takva bi proširenja bila čudna; uobičajeno bi bilo da sugovornik potvrdi istinitost sadržaja obiju surečenica ili samo apodoze:

(18') *Da, ako sam ga vidio, razgovarao sam s njim.

(18'') Da, vidio sam ga i razgovarao s njim.

(18''') Da, razgovarao sam s njim.

Prema D. Holdcroftu pitanje u (18), za razliku od onoga u primjeru (17), nije zapravo *pitanje o kondicionalu* (eng. *question about a conditional*), to je *kondicionalno pitanje* (eng. *conditional question*)¹⁴. U kondicionalnom pitanju, tvrdi Holdcroft, govornika zanima samo je li apodoza istinita, dok je samo pitanje postavljeno pod uvjetom da je protaza istinita. Na pitanje je li pretpostavljanje zaseban govorni čin Holdcroft (prema Van der Auwera 2009: 204) odgovara negativno; po njemu je to podvrsta asertiva. U ovim trima primjerima:

(19) Ako vidiš Marka, razgovarat ćeš s njim.

(20) Ako vidiš Marka, hoćeš li razgovarati s njim?

(21) Ako vidiš Marka, razgovaraj s njim!

govornik tvrdi da je moguće da će sugovornik susresti Marka. Po Holdcroftu nema temelja za nazivanje tvrdnje s mogućnosti pretpostavkom i s obzirom na to ne smatra to zasebnom vrstom, već kao što je već rečeno, podvrstom asertivnih govornih činova.

Nadalje Van der Auwera razmatra zašto se *ako* (eng. *if*) može shvatiti i kao *čak i ako* (eng. *even if*). Inače *ako* ne znači isto što i *čak i ako*, i s neutralnom intonacijom primjeri (22) i (23) nemaju isto značenje:¹⁵

(22) Doći ću ako Romana dođe.

(23) Doći ću čak i ako Romana dođe.

¹⁴ D. Holdcroft. 1971. Conditional assertion. *Proceeding of the Aristotelian Society*, Supplementary Volume 45: 123–39, prema Van der Auwera (2009: 199).

¹⁵ Primjeri preuzeti iz Van der Auwera (2009: 205) i prilagođeni.

Razvidno je da se radi o dvama potpuno različitim značenjima. U primjeru (22) Romanin je dolazak uvjet za govornikov dolazak, a u primjeru (23) Romanin je dolazak shvaćen više kao prepreka usprkos kojoj će govornik ipak doći. U pitanjima se međutim *ako* puno lakše može interpretirati kao *čak i ako*:

(24) Hoćeš li doći ako Romana dođe?

Ta se rečenica može shvatiti dvojako:

(24') Hoće li te to što Romana dolazi potaknuti da i ti dođeš? (ako)

(24'') Hoće li te Romanin dolazak spriječiti da dođeš? (čak i ako)¹⁶

Možemo zaključiti da je situacija u hrvatskom i engleskom jednaka: *ako (if)* se u pitanjima može shvatiti i kao *čak i ako (even if)*. Tako je i u portugalskom jeziku. Rečenica:

(25) Virás **se** Romana virá?

Hoćeš li doći ako Romana dođe?

može se shvatiti i kao

(25) Virás **embora se** Romana viesse?

Hoćeš li doći čak i ako Romana dođe?

Posljednje pitanje koje Van der Auwera razmatra jest zašto se imperativne-i-asertivne i imperativne-ili-asertivne konstrukcije interpretiraju kao kondicionali. Navodi ove primjere:¹⁷

(26) Otvori prozor i ubit ću te.

(27) Otvori prozor i poljubiti ću te.

(28) Otvori prozor ili ću te ubiti.

(29) *Otvori prozor ili ću te poljubiti.

¹⁶ Primjer (22) odgovarao bi pitanju iz primjera (24'), a primjer (23) pitanju iz primjera (24''). U tim se primjerima radi o implicitnoj subordinaciji. Više o tome u potpoglavlju 2.4.

¹⁷ Primjeri preuzeti iz Van der Auwera (2009: 206) i prilagođeni.

Pod pretpostavkom da je ubijanje nepoželjno, a ljubljenje poželjno, (26) predstavlja imperativ za neotvaranje prozora. Implicitno kondicionalno značenje istog primjera može biti izrečeno ovako:

(30) Ako otvoriš prozor, ubit ću te.

Rečenica (27) je imperativ za otvaranje prozora, a implicitno kondicionalno značenje može se izraziti na ovaj način:

(31) Ako otvoriš prozor, poljubit ću te.

Kao i (27), (28) je također imperativ za otvaranje prozora, no tu je implicitno kondicionalno značenje drukčije:

(32) Ako ne otvoriš prozor, ubit ću te.

Bilo bi za očekivati da je značenje u (29) kao u (26), odnosno da izražava imperativ neotvaranju prozora, ali to nije slučaj. Naime, može biti naredba da se prozor otvori, ali onda implicira da je ljubljenje nepoželjno. Vidimo dakle da je za točnu interpretaciju kondicionalnih govornih činova vrlo važan i kontekst. Različite interpretacije naoko istih (barem oblikom) kondicionalnih rečenica proizlaze iz općih i uvriježenih logičkih i razgovornih principa.

Vezom između kondicionalnih rečenica i konteksta bavila se i Dancygier (prema Kostić 2011: 34). Da bi se pojasnilo kako se interpretiraju kondicionalne rečenice, potrebno je objasniti i mehanizme rasuđivanja koji pomažu sugovornicima da se na najbolji mogući način izraze, ali i protumače iskaze u okviru konteksta u kojem se javljaju. Prema Dancygier najprikladnija teorija koja nudi eksplicitan prikaz procesa rasuđivanja prisutnih prilikom interpretacije iskaza jest *teorija relevantnosti*. Prema teoriji relevantnosti govornik prenosi poruku sugovorniku s ciljem da se postigne najveći mogući komunikacijski učinak, a uz najmanji mogući napor. Govornik i sugovornik dakle traže najrelevantniju interpretaciju na način da prosuđuju o vezi između onoga što je rečeno i onoga što već znaju, što znači da su procesi rasuđivanja prisutni na svim razinama interpretacije. Zatim, prema teoriji relevantnosti kontekst se dinamički stvara usporedno s procesom pronalaženja najbolje i relevantne interpretacije i odnosi se na sveukupno znanje koje sugovornici imaju tijekom cijelog procesa interakcije, a nije ograničen samo na mjesto i vrijeme pojedinog razgovora. Takvo je

shvaćanje konteksta nužno da bi se shvatili i objasnili pragmatički kompleksniji odnosi između surečenica u kondicionalnim rečenicama.

2.3.2. Epistemički kondicionali, metalingvistički kondicionali, metametaforički kondicionali i metaprostorni kondicionali

Spomenuli smo već da osim opisanih kondicionalnih govornih činova postoje još neki tipovi kondicionalnih rečenica koje ne pripadaju sadržajnoj domeni. To su epistemički kondicionali, metalingvistički kondicionali, metametaforički kondicionali i metaprostorni kondicionali (usp. Dancygier – Sweetser 2005: 117–125).

Kao ni kondicionalni govorni činovi ni *epistemički kondicionali* (eng. *epistemic conditionals*) nisu prediktivni niti se odnose na alternativne situacije. Dancygier – Sweetser takve kondicionalne rečenice opisuju kao performativne činove rasuđivanja „naglas“ (Dancygier – Sweetser 2005: 117).

U primjeru (1) pisanje diplomskoga rada nije uvjet za ljubav, već su govornikova saznanja o pisanju preduvjet za zaključivanje o ljubavi.

(1) Ako joj je napisao diplomski rad, voli ju.¹⁸

(Moja me spoznaja da se pisanje dogodilo navodi na zaključak da ju voli.)

Dakle, iako (1) ima formu kondicionala, sadržaj je te rečenice isključivo iznošenje promišljanja i zaključka, a ne uspostavljanje uvjeta koji će, ako budu ispunjeni, dovesti do nekih posljedica.

(2) Ako sam bila u pravu da koncert počinje tek u deset sati, onda Ivanu vjerojatno još ne možemo očekivati.

U tom primjeru prvi dio protaze samo postavlja početnu točku za rasuđivanje, a *vjerojatno* služi kao oznaka epistemičkog stava u zaključku proizašlom iz pretpostavke (da koncert počinje tek u deset sati).

¹⁸ Primjer preuzet iz Dancygier – Sweetser (2005: 117) i preveden.

- (3) Ako prihvatiš da je svemir beskrajan, to onda znači da postoji beskonačno mnogo mogućnosti da se nešto dogodi, zar ne? Ako postoji beskonačno mnogo mogućnosti da se nešto dogodi, onda će se to i dogoditi, kad tad, neovisno o tome koliko mala vjerojatnost za to bila.¹⁹

U primjeru (3) govornik protazom uvodi sugovornika da i on prihvati pretpostavku, a onda kreće s kondicionalnim rasuđivanjem.

Ni u primjeru (2) ni u primjeru (3) govornik ne postavlja izravno alternativne svjetove. U primjeru (2) govornica je već uvjerena da koncert počinje u deset sati, u primjeru (3) je jednako – govornik već zastupa tu tezu, a sada u to uvodi i sugovornika. Dakle, u takvim slučajevima protaza služi za iznošenje misaonog procesa, odnosno tu je kako bi taj proces učinio dostupnim i prihvatljivim. Sve se to događa unutar jednog mentalnog prostora, odnosno ne uspostavljaju se veze s alternativnim prostorima.

Ono što je karakteristično za epistemičke kondicionale jest činjenica da ne moraju biti cjeloviti kako bi bili točno interpretirani. Na primjer:

- (4) Bila je eksplozija, sigurno. Ako je negdje procurio plin ili su plinske boce zahrđale, onda je možda netko, paleći cigaretu...

[nagađanja o nestanku broda usred mora, za vrijeme dobrih vremenskih prilika]²⁰

U primjeru (4) je složeni slučaj kondicionalnog teoretiziranja u kojemu je moguća konkluzija samo polovično iznesena. Ipak, čitatelj (ili sugovornik) može lako pretpostaviti nastavak i zaključiti npr. „onda je taj kontakt vatre i plina mogao rezultirati eksplozijom“.

Metalingvistički kondicionali (eng. *metalinguistic conditionals*) također su najčešće neprediktivni. Dancygier navodi da Horn (1985, 1989) takve konstrukcije naziva Austinovi kondicionali prema Austinovu (1961)²¹ primjeru:

- (5) If you are hungry, there are biscuits on the sideboard.

Ako si gladan, ima kolačića na komodi.

¹⁹ Primjer preuzet iz Dancygier – Sweetser (2005: 118) i preveden.

²⁰ Primjer preuzet iz Dancygier – Sweetser (2005: 120) i preveden.

²¹ J. L. Austin. 1961. Ifs and cans. U: Urmson – Warnock (eds.), *Philosophical Papers*. Oxford: Oxford University Press, 153–180.

Takva je kondicionalna rečenica, tvrdi Horn, metalingvistička zato što samo osigurava prikladnost uvođenja apodoze, a ne kazuje ništa o istinitosti. U literaturi se metalingvistički kondicionali nazivaju i metatekstualni, a neki autori pojedine primjere metalingvističkih kondicionala svrstavaju pod kondicionalne govorne činove, npr. Van der Auwera i Sweetser (usp. Dancygier 1998: 103). To i nije čudno s obzirom na to da je gore navedeni Austinov primjer vrlo sličan prototipnim primjerima kondicionalnih govornih činova kakve smo ranije navodili, na primjer:²²

(6) Ako si gladna, ostalo je hrane od ručka.

Primjeri (7)–(11) su metalingvistički kondicionali:

(7) Pojeli smo nekakav kolač, ako se to uopće kolačem može nazvati.

(8) Moj muž, ako ga mogu još uvijek tako nazivati, mrzi juhu od povrća.

(9) Ovo je najbolji zajutak svih zajutarka, ako je zajutarka ispravna množina od zajutak.

(10) Išao bih s vama na plažu da se ne osjećam tako jadnjikavo, ako je to prava riječ.

(11) Ako se ne varam, oni se poznaju još iz školskih dana.

U svim tim primjerima protaze služe kao izraz govornikove nesigurnosti u vezi s onim što izjavljuje. U primjeru (7) govornik na ironičan način komentira pojedeni kolač (nezadovoljan tim kolačem), u primjeru (8) govornica se referira na svog bivšeg muža, u primjeru (9) govornik nije siguran u pravilan oblik za množinu imenice „zajutak“, u primjeru (10) govornik nije siguran u izbor svojih riječi, a u primjeru (11) govornik se ograđuje od onoga što će reći, najavljujući da postoji mogućnost da se vara.

O metalingvističkim kondicionalima pisala je i Macário Lopes (2009: 148–162) te naglašava da se u takvim primjerima kondicionalnih rečenica radi o sljedećem – govornik ne kazuje da je njegov iskaz apsolutna istina te želi to obznaniti sugovorniku. E. Montolío²³ drži da se radi o jednoj vrsti „zaštite“ govornika kojom on želi minimalizirati mogućnost konflikta u govornoj interakciji (Montolío 1999, prema Macário Lopes 2009: 159).

²² V. ovdje potpoglavlje 2.3.1.

²³ E. Montolío. 1999. Las construcciones condicionales. U: Bosque – Demonte (orgs.), *Gramática descriptiva de la lengua Española*. Madrid: Espasa, 3643–3737.

Osim toga, Macário Lopes (2009: 160) zapaža i to da se u metalingvističkim kondicionalima, za razliku od prototipnih, ne može naći umetnuta rečenica uvedena veznikom *ako*. Navodi primjere:

(12) Se não chover, vamos à praia, mas se chover, há programas alternativos.

Ako ne bude kišilo, idemo na plažu, ali ako bude, ima i drugih programa.

(13) *Se bem me lembro, a Maria vai ser mãe, mas se estou enganado, não vai.

Ako se dobro sjećam, Maria će postati majka, ali ako se varam, neće.

Posebno podvrstom metalingvističkih kondicionala Macário Lopes (2009: 162) smatra primjere kao što su ovi:

(14) Estas são pedras verdadeiras, estão aqui há nove ou dez séculos, se não mais.

Ovo su prave stijene, tu su već devet ili deset stoljeća, ako ne i više.

(15) Vieram alguns alunos, se é que não todos.

Doći će neki učenici, ako ne i svi.

Macário Lopes navodi da ista rečenična konstrukcija postoji i u engleskome jeziku (*if not x*) te da se, kao i u ostalim primjerima metalingvističkih kondicionala, radi o *a posteriori* komentaru već rečenog.

Možemo zaključiti da su kondicionalni govorni činovi i metalingvistički kondicionali slični u sljedećem: i jedni i drugi izriču prikladnost nekog iskaza te samim time ne uključuju povezanost protaze i apodoze temeljenu na stvarnom svijetu. Osim toga, nisu prediktivni i ne sadrže izraze hipotetičnosti. Dancygier (1998: 108) predlaže zajednički naziv za te dvije vrste kondicionalnih rečenica: *razgovorni kondicionali* (eng. *conversational conditionals*).

Metametaforički kondicionali (eng. *meta-metaphorical conditionals*) su kondicionalne rečenice koje izražavaju povezanost između metaforičkih domena. Na primjer:

(16) Ako je Dioklecijanova palača srce Splita, onda se Marjan može nazvati plućima Splita.

(17) Ako je javni prijevoz žila kucavica dinamičnog grada, onda je Vancouver u komi.²⁴

(18) Ako je on sveučilišni profesor, ja sam Djed Božićnjak.

Takav je primjer zabilježen i u *Hrvatskoj gramatici* (Barić et al. 2005: 503):

²⁴ Primjer preuzet iz Dancygier – Sweetser (2005: 134) i preveden.

(19) Ako je Turopolje djevojka, onda je sigurno grudima u Sisku. (M. Peić)

Primjer (18) ponešto je drukčiji od (16) i (17) jer se radi o posebnoj vrsti kondicionala koji se naziva *indikativni kontrafaktual*.²⁵ U tom slučaju govornik sadržaj protaze uvodi kondicionalnim veznikom da bi izrazio epistemičku distancu, a potpuno odbacivanje istinitosti pretpostavke u protazi proizlazi iz dodatnog distanciranja od nje izvođenjem nemogućeg zaključka u apodozi. Indikativni kontrafaktuali uvijek izražavaju neslaganje s nečim, odnosno nevjericu u nešto. O takvim je rečenicama pisao Akatsuka (2009). Između ostalog, Akatsuka objašnjava razliku između indikativnih kontrafaktuala i konjunktivnih kontrafaktuala. Kao primjer konjunktivnog kontrafaktuala navodi:

(20)[na pogrebu kćeri koja je poginula u prometnoj nesreći]

Majka: Da joj barem nisam dala ključeve automobila, nesreća se ne bi dogodila.

Otac: Ne krivi se. Da joj ti nisi dala ključeve, uzela bi rezervne.

Akatsuka nadalje piše o razlici tog primjera i indikativnih kontrafaktuala, koja je ponajprije u tonu i stavu govornika. Dok u primjeru (20) govornik izražava duboko žaljenje i kajanje zbog nečeg što se već dogodilo, indikativni kontrafaktuali uvijek izražavaju ciničan ili sarkastičan stav. Akatsuka postavlja pitanje odakle to moguće čitanje kao „To je apsurd!“ u indikativnim kontrafaktualima proizlazi. Po njemu, riječ je o inherentnoj vezi između protaze i apodoze. Smatra da su stoga upravo indikativni kontrafaktuali najbolji dokaz da je veza između p i q velik dio značenja kondicionala.

Posljednja vrsta neprototipnih kondicionalnih rečenica koje Dancygier – Sweetser (2005) navode jesu *metaprostorni kondicionali* (eng. *metaspatial conditionals*). U takvim kondicionalnim rečenicama protaza služi da izgradi pozadinski mentalni prostor koji je nuždan za razumijevanje cijele konstrukcije. Za metaprostorne kondicionale vrlo je važan kontekst. Dancygier – Sweetser navode dva primjera.

U primjeru (21) novinar se osvrće na goleme razlike između vijesti u novinama na francuskom jeziku i vijesti u novinama na engleskom jeziku u Kanadi, neposredno nakon smrti premijera Pierrea Trudeaua. Naime, novine na engleskome jeziku pisale su o premijeru i njegovu životu, dok su novine na francuskome jeziku pisale o atletičaru koji je na natjecanju osvojio drugo mjesto umjesto prvoga kojemu se nadao.

²⁵ Takav je primjer zabilježen u Raposo *et al.* (2013: 2021). V. ovdje potpoglavlje 3.2.

(21) Ovo je vrijeme kada bi se svi trebali isto osjećati – sudeći po engleskim medijima – vrijeme kada bi se ova prekrasna zemlja mogla ujediniti u žalosti zbog smrti našeg „najvećeg vođe“. Ili, ako slučajno čitate francuske novine, vrijeme kada treba oplakivati činjenicu što je jedan atletičar osvojio drugo mjesto.²⁶

U primjeru (22) radi se o detektivki koja razgovara s djevojčicom čije ime tada još ne zna (ispostavi se da joj je ime Madison). Dosta joj je djevojčičina ponašanja pa u odgovoru pribjegava sarkazmu, za koji se nada da ga djevojčica neće shvatiti.

(22) „Utah je moja sestra. Bolja je nego što sam ja bila kad sam bila njenih godina, ali i ja napredujem. Svakako sam bolja od Rhiannon. Hoćeš vidjeti?“ – „Ne danas“, odgovorila sam. „Ako ti je sestra Utah, jesi ti Wyoming ili Nevada?“²⁷

2.3.3. Identifikacijski kondicionali, pleonastični kondicionali i komparativni kondicionali

Macário Lopes (2009) navodi još tri tipa neprototipnih kondicionalnih rečenica. Od Montolio (1990) preuzima termin *identifikacijski kondicionali* (port. *condicionais identificativas*) i navodi sljedeće primjere:

- (1) “De quem é a culpa do processo de regionalização estar armadilhado? J. G. – Se alguém pode ser culpado pelo atraso da regionalização é, realmente, o Partido Socialista.”
Tko je kriv što je process regionalizacije u zastoju? J. G. – Ako se itko može kriviti za kašnjenje regionalizacije onda je to, uistinu, Socijalistička stranka.
- (2) “O PS²⁸ e o Governo mostraram ou não alguma dose de inflexibilidade no processo de regionalização, demorando muito tempo ate que aceitassem como válido um referendo com significado nacional?”
- A. C. – Se alguém demonstrou inflexibilidade neste processo foi o PSD.”²⁹
Jesu li ili nisu PS i Vlada pokazali određenu dozu nefleksibilnosti u procesu regionalizacije, kasnivši toliko da su čak prihvatili kao važeći referendum od nacionalne važnosti?
- A. C. – Ako je itko pokazao nefleksibilnost u ovom procesu, onda je to PSD.

²⁶ Primjeri (17) i (18) preuzeti i prevedeni (Dancygier – Sweetser 2005: 137).

²⁷ Wyoming, Utah i Nevada su imena saveznih država u SAD-u.

²⁸ PS = Partido Socialista (Socijalistička stranka)

²⁹ PSD = Partido Social Democrata (Socijaldemokratska stranka)

U takvim kondicionalnim rečenicama u portugalskom u protazi uvedenoj sa *se* (ako) je neodređena zamjenica *alguém* (netko) ili *algo* (nešto), a u apodozi se otkriva na koga ili što se ta zamjenica odnosi.

Macário Lopes primjećuje da u primjerima (1) i (2) konstrukcija *ako p, onda q* funkcionira kao odgovor na pitanje. U tim se slučajevima protaza, odnosno *ako p*, može shvatiti i kao *ako, kao što pretpostavljam da jest, p*. Govornik pretpostavlja sadržaj protaze i u apodozi daje informaciju koja nadopunjava *p* i identificira neodređenu zamjenicu iz protaze. Takva konstrukcija funkcionira kao određena retorička strategija za fokalizaciju informacije koju govornik smatra važnom. U takvim kondicionalnim konstrukcijama poredak protaze i apodoze fiksiran je i isključena je mogućnost da apodoza bude uvedena veznikom *então* (onda) (usp. Macário Lopes 2009: 165). Zanimljivo je da je u hrvatskome upravo suprotno i u konstrukcijama toga tipa apodoza je uglavnom uvedena veznikom *onda*. Navodimo nekoliko hrvatskih primjera:

- (3) Ako je netko zaslužio peticu, **onda** je to kolegica Kosić.
- (4) Ako me nešto živcira, **onda** je to kad netko kasni.
- (5) Ako je itko u ovoj obitelji neuredan, **onda** je to Ivana.
- (6) Ako je ijedan suncobran na plaži bio otvoren, **onda** je to bio tvoj.

Te bi rečenice bile razumljive i bez *onda*, ali veznik koji uvodi apodozu svakako nije suvišan kao što jest u portugalskome. Osim toga, kao što je vidljivo u primjerima (3)–(6) kao ekvivalent portugalskim neodređenim zamjenicama *alguém* (netko) i *algo* (nešto) u hrvatskim konstrukcijama toga tipa mogu se naći *netko, nešto, itko, išta, ijedan/ijedna/ijedno*.

Primjer identifikacijskog kondicionala zabilježen je u Barić *et al.* (2005: 506):

- (7) Ako bi itko u Grčkoj mogao reći da je star i sit života, onda bih ja to mogao reći. (S. Mraović)

Nadalje Macário Lopes navodi vrstu kondicionalnih rečenica koju naziva *pleonastični kondicionali* (port. *condicionais pleonásticos*) prema Declerku i Reedu (2001).³⁰ Te kondicionalne rečenice karakterizira ponavljanje sadržaja protaze u apodozi kao u sljedećem primjeru:

³⁰ Declerck, R. – S. Reed. 2001. *Conditionals. A comprehensive empirical analysis*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.

- (8) Se não podes ajudar-me, não podes ajudar-me.
Ako mi ne možeš pomoći, ne možeš mi pomoći.

Takve kondicionalne rečenice služe da bi govornik izrazio svojevrsnu pomirenost sa situacijom ili nekom činjenicom koju smatra neizbježnom.

Takve rečenične konstrukcije postoje i u hrvatskome jeziku. Navodimo nekoliko svojih primjera:

- (9) Ako nećeš, nećeš.
(10) Ako nemaš novaca, nemaš novaca.
(11) Ako ti se spava, spava ti se.

Treća vrsta neprototipnih kondicionalnih rečenica koju Macário Lopes (2009: 166–167) navodi jesu *komparativni kondicionali* (port. *condicionais comparativos*) kojih je svrha iskazati određeni stupanj sličnosti ili razlike između dvaju entiteta prisutnih u protazi i apodozi. Navodi primjere:

- (12) Se é doloroso para a Ana, também é doloroso para o irmão.
Ako boli Anu, boli i brata.
(11) Se Lisboa é a cidade mais bonita do país, o Porto é a cidade mais trabalhadora.
Ako je Lisabon najljepši grad u državi, Porto je najradničkiji grad.

Za navedene tri vrste neprototipnih kondicionalnih rečenica Macário Lopes (2009: 167) napominje da su nedovoljno istraženi te da, budući da se o njima nije mnogo pisalo, ostaje prostora za bavljenje tom temom i detaljnije istraživanje takvih konstrukcija.

2.4. Kondicionalne rečenice u hrvatskom i portugalskom jeziku koje nisu uvedene veznikom

Prije nego što prijedemo na opis kondicionalnih rečenica u gramatikama, valjalo bi napomenuti da hrvatske gramatike ne navode primjere kondicionalnih rečenica koje nisu uvedene veznicima. Takve su rečenice također neprototipni primjeri kondicionalnih rečenica. O takvim je slučajevima pisao Pranjković (2002) u okvirima implicitne koordinacije i implicitne subordinacije. Pranjković (2002: 154–156) *implicitne koordinirane strukture* s pogodbenim odnosom definira kao one strukture u kojima nema anaforičkih sredstava kojima

bi se u jukstapoziciji materijalizirao pogodbeni odnos. U njima se kondicionalnost izriče u prvom redu vidsko-vremenskim suodnosom glagolskih oblika u dijelovima. Najfrekventnije su one strukture toga tipa kod kojih se u prvom dijelu susreće oblik imperativa (ili na bilo koji drugi način sintaktički izražena imperativnost), a u drugom oblik futura, na primjer:³¹

- (1) Ništa se ne boj, ja ću te izvući iz neprilike.
- (2) Ne gubi sreću za sobom, doć će sreća za tobom.
- (3) Kucajte, otvorit će vam se.

Relativno su česte i pogodbene strukture kod kojih je predikat drugog dijela izražen glagolom u kondicionalu:

- (4) Bojao sam se da nas stric ne iznenadi, propala bi fina naša prijevara.

Za strukture toga tipa svojstveno je da im je drugi dio zapravo komprimirana pogodbena rečenica. Izostavlja se naime zavisni dio jer je zališan: obavijest osigurava sam kontakt glavne surečenice s prethodnim dijelom strukture, osobito ako je u tom dijelu glagol s modalnim značenjem. Da je doista tako, Pranjković potvrđuje sljedećim primjerom u kojem je i taj dio ekspliciran:

- (5) Nema u njemu duše, ljudi, on bi nju već davno prodao da je ima.

Analogna eksplikacija primjera (4) izgledala bi ovako:

- (4') Bojao sam se da nas stric ne iznenadi, propala bi fina naša prijevara – kad bi nas iznenadio.

Pogodbene jukstaponirane strukture u kojima prvi dio ima oblik rastavne konstrukcije specifične su po tome što i u jednom i u drugom dijelu rastavne konstrukcije susrećemo oblike glagolskog pridjeva radnog (zapravo optativa), a i po tome što su dijelovi takvih struktura u tijesnoj međuovisnosti (funkcija rastavne konstrukcije analogna je funkciji zavisne surečenice u pogodbenim rečenicama), na primjer:

³¹ Svi su primjeri iz Pranjković (2002: 154–156).

- (6) Radio ne radio – isto ti se piše.
- (7) Kriv ili nekriv, udri po redu.

Postoje i pogodbene strukture u kojima se susreće vidsko-vremenski paralelizam. U dijelovima takvih struktura dolaze oblici svršenih glagola koji su u odnosu susljednosti, sukcesivnosti (drugi dio označuje radnju koja se događa poslije radnje prvog dijela). Za takve pogodbene strukture Pranjković napominje da su mnogo rjeđe te da se odlikuju stilskom obilježenošću i karakteristične su osobito za poslovice, sentencije ili sl. Osim toga, takve su strukture arhaične. Daje primjere:

- (8) Ne skvasi zadnjicu, ne uhti ribicu.
- (9) Bez dogovora pošla, bez snopa kući došla.

Pranjković (2002: 156) navodi još jednu vrstu implicitnih koordiniranih pogodbenih struktura – pogodbene strukture s imenskim (nominativnim) dijelovima. Navodi primjere:

- (10) Kasni mrazovi, rana tuča.
- (11) Dobra sjetva, još bolja žetva.

Za kraj, Pranjković dodaje da se odnos pogodbenosti katkada može izraziti ili precizirati i korelacijom kataforičko-anaforičkih elemenata i daje primjer:

- (12) *Dovoljno* je i da se grlo stegne, čovjek *već* postaje slučaj.

Vidjeli smo dakle primjere neprototipnih kondicionalnih rečenica u hrvatskome jeziku, kada je riječ o veznicima koji uvode (u ovom slučaju *ne* uvode) kondicionalne rečenice. Takve strukture postoje i u portugalskome jeziku i o njima su pisali Raposo *et al.* (2013), o čemu ćemo vidjeti više u potpoglavlju 3.2.

3. Kondicionalne rečenice u gramatikama

U odnosu na dosad rečeno, u hrvatskim su kao i portugalskim gramatikama kondicionalne rečenice opisane dosta jednostavno, odnosno navode se pod nekoliko osnovnih tipova. Neprototipne vrste kondicionalnih rečenica uglavnom se ne spominju, a ako se i nađe poneki takav primjer, nije precizno naznačeno o kakvoj se vrsti kondicionalne rečenice radi. Jasno je da se u gramatikama ne može u potpunosti razgranati i razjasniti problematika kondicionalnih rečenica te da je za ozbiljniju studiju i shvaćanje takvih rečenica potrebno mnogo više od opisa koji gramatike nude. Nije međutim problem samo u gramatikama, već je općenito literatura o toj temi i na hrvatskom i portugalskom jeziku manjkava. S druge strane, o kondicionalnim se rečenicama na engleskom jeziku pisalo dosta pa smo u ovome radu izučili i tu literaturu, a potom smo opće zakonitosti koje vrijede ne samo za kondicionalne rečenice na engleskome, nego i na mnogim drugim jezicima, pokušali u analizi primijeniti na kondicionalne rečenice na hrvatskom i portugalskom jeziku.

Prije gramatičkog pregleda, valja razjasniti terminologiju koja će se koristiti u daljnjim odjeljcima zbog lakšega razumijevanja. Kao što je već rečeno u Uvodu, kondicionalne se rečenice u hrvatskome jeziku još nazivaju *pogodbenima* i *uvjetnima*. Silić i Pranjković (2005) koriste termin *uvjetne*, a Katičić (2002) i Tkalčević (1859) *pogodbene*. Kondicionalne su rečenice zavisno složene rečenice te se sastoje od dviju surečenica od kojih je jedna glavna, a druga zavisna, pri čemu je u zavisnoj surečenici izražen uvjet za (ne)ostvarivanje posljedice iz glavne surečenice. Katičić za surečenice koristi termin *rečenice*. Nadalje, Silić i Pranjković glavnu surečenicu, odnosno apodozu obilježavaju terminom *osnovna*. Tkalčević pak koristi termin *podređena* za zavisnu surečenicu, odnosno protazu. Po stupnju vjerojatnosti ostvarivanja radnje iz apodoze, Katičić kondicionalne rečenice dijeli na *realne*, *potencijalne* i *irealne*. Silić i Pranjković pored tih termina koriste i termine *stvarne*, *moгуće* i *nestvarne*.

U portugalskome se jeziku kondicionalne rečenice obilježavaju terminima *orações condicionais* ili *frases condicionais*. Glavna surečenica naziva se *apódose*, a zavisna *prótase*. Osim tih naziva za glavnu se surečenicu koriste termini *condicionante* i *antecedente*, a za zavisnu surečenicu *condicionada* i *consequente*.

3.1. Opis kondicionalnih rečenica u hrvatskim gramatikama

Prikazat ćemo opis kondicionalnih rečenica prema trima hrvatskim gramatikama. Odabrali smo dvije suvremene gramatike – *Gramatiku hrvatskoga jezika* autora Silića i Pranjkovića (2005) i *Sintaksu hrvatskoga književnoga jezika* autora R. Katičića (2002) te jednu stariju gramatiku, odnosno prvu hrvatsku sintaksu. Radi se o *Skladnji ilirskoga jezika za niže gimnazije* autora A.W.Tkalčevića (1859) kojeg uzimamo kao predstavnika 19.stoljeća.

Autori *Gramatike hrvatskoga jezika*, Silić i Pranjković (2005: 347–349), za kondicionalne rečenice koriste i tradicionalne nazive *uvjetne* i *pogodbene*. Kratko ih opisuju:

Uvjetnim (pogodbenim) ili kondicionalnim rečenicama nazivaju se one zavisnosložene rečenice u kojima se zavisnom surečenicom označuje uvjet pod kojim se ostvaruje (ili ne ostvaruje) radnja osnovne surečenice, a to znači da se radnja osnovne surečenice ostvaruje uvjetno, pogodbeno, tj. samo u slučaju da se ostvari i radnja zavisne surečenice.

Potom autori objašnjavaju kondicionalne rečenice uspoređujući ih s uzročnima, a isto radi i De Azaredo (2009) opisujući kondicionalne rečenice u portugalskome jeziku (v. potpoglavlje 3.2.) (Silić – Pranjković 2005: 347).

Usporedimo li međusobno uzročnu rečenicu *Danas ne idemo u šumu jer pada kiša* s uvjetnom rečenicom *Danas nećemo ići u šumu ako bude padala kiša*, zamijetit ćemo da su uzrok i uvjet također slične kategorije. Razlika je među njima u prvom redu u tome što uzrok pretpostavlja ostvarivanje radnje u zavisnoj surečenici (kiša stvarno pada), pa onda i radnje u osnovnoj surečenici, a kod uvjetnih je rečenica ostvarivanje radnje u zavisnoj surečenici neizvjesno, stavljeno je u pitanje, pa je onda neizvjesno (upitno) i ostvarivanje radnje u osnovnoj surečenici. Zato bi se pojednostavljeno moglo reći da je uvjet „upitni uzrok“, tj. onaj uzrok koji je doveden u pitanje, kojemu je svojstvena neizvjesnost (hipotetičnost).

Kao što smo naveli, Silić i Pranjković, kao i Katičić, kondicionalne rečenice dijele na *realne*, *potencijalne* i *irealne*, a pored tih termina koriste i termine *stvarne*, *moгуće* i *nestvarne*, i to kao prvi naziv:

S obzirom na stupanj vjerojatnosti ostvarivanja radnje u zavisnoj (pa onda i osnovnoj surečenici) razlikuju se *stvarne* (realne), *moгуće* (potencijalne) i *nestvarne* (irealne) uvjetne rečenice.

Stvarnim uvjetnim rečenicama, navode Silić i Pranjković (2005: 348) označuje se uvjet čije ostvarenje stvarno vodi ostvarenju radnje u osnovnoj surečenici. Veznici su tih rečenica *ako*:

Ako tražite, naći ćete

ukoliko:

Svi će oni dobro proći ukoliko se mognu dogovoriti.

i *li*:

Pitaju li za nas, recite im da se jave.

O veznicima *ako*, *ukoliko* i *li* nadalje kažu:

Veznik *ako* najobičniji je i najčešći veznik stvarnih uvjetnih rečenica, a veznik *ukoliko* obilježen je kao rjeđi i/ili kao osobitost administrativnoga stila hrvatskoga standardnoga jezika.

Ti veznici dolaze s bilo kojim od vremenskih glagolskih oblika (npr. *Ako tražite, nalazite*; *Ako tražite, naći ćete*; *Ako ste tražili, našli ste*; *Ukoliko budete tražili, naći ćete* i sl.), a veznik *li* dolazi samo uz oblike prezenta (npr. *Tražite li, naći ćete*) i oblike futura drugog (npr. *Budete li tražili, naći ćete*). Nije npr. ovjereno **Tražili ste li, našli ste* ili sl.

Vidimo da autori drže da je veznik *ukoliko* obilježen i karakterističan isključivo za administrativni stil, no možda nije naodmet napomenuti da smo mišljenja da se status toga veznika promijenio, odnosno da se sve češće koristi, i to u razgovornome stilu te da se i značenjem i učestalošću korištenja posve približio vezniku *ako*. Navest ćemo nekoliko primjera zabilježenih u svakodnevnome životu, iz razgovora i medija.

- (1) Ukoliko imate pitanja, stojim Vam na raspolaganju.
- (2) Ukoliko se situacija ne smiri, bit će potrebna intervencija policije.
- (3) Što bi učinio ukoliko bi saznao da te djevojka vara?
- (4) Smatrat ću ovo neopravdanim satom, ukoliko nemaš ispričnicu.
- (5) Što poduzeti ukoliko dijete neprestano plače?
- (6) Ukoliko se ne vidimo, poslat ću Vam poštom.

Katičić pak napominje da se načinske rečenice s vezničkim izrazom *ukoliko* izjednačavaju po značenju s pogodbenima, no da je to značajka novijega i razgovornog jezika. Time se, smatra Katičić zatire razlika između pogodbene protaze i načinske odredbe suženja i ograničenja pa se siromaše izražajne mogućnosti hrvatskoga književnoga jezika (Katičić 2002: 312). Nešto više o tome vidjet ćemo kasnije u pregledu Katičićeve gramatike.

Dalje Silić i Pranjković opisuju moguće (potencijalne) i nestvarne (irealne) kondicionalne rečenice.

Mogućim uvjetnim rečenicama označuje se da moguće (eventualno) ostvarenje radnje u zavisnoj surečenici čini mogućim ostvarenje radnje u osnovnoj surečenici. U odnosu na stvarne rečenice moguće dakle rečenice označuju dodatnu upitanost, odnosno nesigurnost u ostvarenje uvjeta sadržana u zavisnoj surečenici, pa onda i u ostvarenje radnje označene osnovnom surečenicom (Silić – Pranjković 2005: 349).

Autori navode da su veznici mogućih uvjetnih rečenica *ako*, *ukoliko* i *kad*, s tim da su u zavisnim surečenicama obvezatni oblici kondicionala. Ako se zavisna surečenica uvodi veznicima *ako* i *ukoliko*, u osnovnoj surečenici mogu dolaziti kondicional:

Ako bismo imali vremena, došli bismo.

prezent:

Ako bismo imali vremena, dolazimo

ili futur prvi:

Ukoliko bismo imali vremena, doći ćemo.

Ako se zavisna surečenica uvodi veznikom *kad*, onda je i u osnovnoj surečenici obvezatan kondicional, primjerice:

Kad bismo imali vremena, došli bismo.

Nije ovjereno **Kad bismo imali vremena, dolazimo* ni **Kad bismo imali vremena, doći ćemo*.

Moguće uvjetne rečenice, osobito one s veznikom *kad* (koji i inače označuje veći stupanj neizvjesnosti nego veznici *ako* i *ukoliko*), mogu po svom sadržaju biti i nestvarne (irealne). Mogu naime označivati i uvjet koji nije ostvariv, primjerice:

Kad bi postojali vukodlaci, svijet bi izgledao drugačije.

Nestvarnim uvjetnim rečenicama označuje se da je uvjet sadržan u zavisnoj surečenici neostvaren ili neostvariv, pa je onda neostvareno ili neostvarivo i ono o čemu je riječ u osnovnoj surečenici.

U njima se zavisna rečenica uvodi veznikom *da*. U osnovnoj surečenici takvih uvjetnih rečenica uvijek dolazi kondicional, a u zavisnoj dolazi prezent ili neki od glagolskih oblika kojima se označuje prošlost (perfekt, aorist, imperfekt, pluskvamperfekt). Prezent obično dolazi kad je uvjet neispunljiv, primjerice:

Da postoje vukodlaci, svijet bi izgledao drugačije.

a kad je uvjet neispunjen, obično dolaze oblici za prošlost:

Da sam znao kakav je, ne bih ga ništa pitao.

O podjeli kondicionalnih rečenica na realne, potencijalne i irealne mnogo je više pisao Katičić (2002: 289–313). Katičić kondicionalne rečenice općenito opisuje dosta šire negoli u prvoj spomenutoj gramatici, a slijedeći njegov primjer vrlo slično ih opisuju i autori *Hrvatske gramatike* (Barić *et al.* 2005). S obzirom na to neke ćemo primjere preuzeti od Barić *et al.* jer su suvremeniji i lakše razumljivi, a negdje ćemo staviti svoje primjere.

Katičić o pogodbenim rečenicama kaže da se uvrštavaju u glavnu kao njezina priložna oznaka uvjeta. Te rečenice koje se uvrštavaju kao priložna oznaka uvjeta uklapaju se u glavnu uz zamjeničke priložne izraze posljedičnoga značenja kao što su: *onda, tada, tako, to, ono, a, a to, a ono*.³² Pogodbena rečenica, uvršena takvim zavisnim uvrštavanjem, označuje se pogodbenim veznicima *ako, li, kad, da*. Navodimo svoje primjere:

³²Mišljenja smo da su veznici *tada, tako, to, ono, a, a to, a ono* u apodozi kondicionalne rečenice arhaični te da kondicionalne rečenice s apodozama uvedenim tim veznicima u suvremenom standardnom hrvatskom jeziku ne bi funkcionirale kao uobičajene i stilski neobilježene (npr. *Ako nećeš, a ti poljubi pa ostavi* ili *Ako nećeš ti, ono će druga tri* (Katičić 2002: 290)).

- (1) **Ako** ne dobijem plaću uskoro, ne znam kako ću platiti stanarinu.
- (2) Uraniš **li**, sjedi i pričekaj me.
- (3) **Kad** bih mogao birati, oputovao bih u Irsku.
- (4) **Da** ne mora toliko učiti, Domagoj bi išao s nama.

Pri takvu se uvršavanju neodređene zamjenice *netko*, *nešto*, *nekoji* i neodređeni zamjениčki prilozi *nekada*, *negdje*, *nekako* zamjenjuju neodređenim zamjenicama *tko*, *što*, *koji* i neodređenim zamjениčkim priložima *ikada*, *igdje*, *ikako* (Katičić 2002: 289).

Takvi su primjeri zabilježeni i u našem korpusu:³³

- (5) Da sam imao **koga** uza se, bio bih se možda raspoložio; da sam mogao progovoriti o novoj pojavi na mome organizmu sarkastički i porugljivo kao jedamput o katarskim pljuvačkama – ili se zanijeti kao na tuberkulozu i pijače, koji otvaraju apetit – bio bih prešao na ekstazu i osjeća je... (K)
- (6) Da je **ko** slučajno došao izazivati, bilo bi svašta, strahota, kakvih još nije bilo... (K)
- (7) A ako **što** i zasadimo, kako ćemo dovesti vodu, kad je za nas usahlo nebo i kad za nas iscure suze. (K)
- (8) A ako **ko** i polaska u lice plebejcu, polaskat će radi novca i koristoljublja, da mu se iza plečiju prezirno i sažalno naruga... (K)
- (9) Ako s **kime** izmijenim koju riječ, prve su najživlje, ostale su bezvoljnije, a pri kraju govori dotičnik, ne ja. (K)
- (10) Ako me **ko** izgrdi, ja reagiram smiješkom; ako me **ko** pobije, ja se branim smiješkom; ako me **ko** napane, ja se odrvam smiješkom. (K)

Te su rečenice (ako slijedimo Katičićev pristup) nastale od polazišnih:

- (5') 1. Imao sam **nekoga** uza se.
Bio bih se možda raspoložio.
2. Mogao sam progovoriti o novoj pojavi na mome organizmu sarkastički i porugljivo kao jedamput o katarskim pljuvačkama – ili se zanijeti kao na tuberkulozu i pijače, koji otvaraju apetit.
Bio bih prešao na ekstazu i osjeća je...
- (6') **Netko** je došao izazivati.
Bilo bi svašta, strahota, kakvih još nije bilo...

³³ Iako su u korpusu zabilježeni primjeri koji potvrđuju Katičićevu tezu da se neodređene zamjenice *netko*, *nešto*, *nekoji* i neodređeni zamjениčki prilozi *nekada*, *negdje*, *nekako* zamjenjuju neodređenim zamjenicama *tko*, *što*, *koji* i neodređenim zamjениčkim priložima *ikada*, *igdje*, *ikako*, valja napomenuti da u realnome jeziku ne mora biti tako te da bi rečenice (1)–(6) bile sasvim prihvatljive i u svome ishodišnom obliku kao u (5')–(10').

(7') **Nešto** zasadimo.

Kako ćemo dovesti vodu, kad je za nas usahlo nebo i kad za nas iscuriše suze.

(8') **Netko** polaska u lice plebejcu.

Polaskat će radi novca i koristoljublja, da mu se iza plećiju prezirno i sažalno naruga...

(9') S **nekime** izmijenim koju riječ.

Prve su najživlje, ostale su bezvoljnije, a pri kraju govori dotičnik,
ne ja.

(10') 1. **Netko** me izgrdi.

Ja reagiram smiješkom.

2. **Netko** me pobije.

Ja se branim smiješkom.

3. **Netko** me napane.

Ja se odrvam smiješkom.

Kao što smo rekli, pogodbene rečenice Katičić dijeli na *realne*, *potencijalne* i *irealne* kao i Silić – Pranjković, s tim da kod Katičića unutar realnih postoji podjela na *realne eventualne* i *prave eventualne* (i jedne i druge po njemu su posebna podvrsta realnih) (usp. Katičić 2002: 289–313).

Realne pogodbene rečenice s veznikom ako

Realne pogodbene su one rečenice čiji sadržaj izriče samo uvjet pod kojim se ostvaruje sadržaj glavne rečenice, i ništa više, te se uvrštavaju veznikom *ako*. Njima se dakle izriče samo uvjet, a ništa se ne govori o tome hoće li se taj uvjet ostvariti ili ne (usp. Katičić 2002: 289). Takve su rečenice:

Ako ne stignem večeras, onda ću ti donijeti ključ ujutro. (naš primjer)

Ako se javljaju prvi znaci dosade, onda molim novi program. (M. Krleža prema Barić *et al.*)

Ako mu je ta šetnja zanimanje: onda misli na politiku. (A. Kovačić prema Barić *et al.*)

Zamjenički priložni izraz uvjeta (*onda*) u glavnoj rečenici može se ukloniti i njegovo se značenje tada prenosi na pogodbeni veznik *ako*. Navodimo nekoliko svojih primjera:

Ako te zanima, objasniti ću ti.

Ako ti se sviđa, pozovi ju na kavu.

Ako budeš dobar, kupiti ću ti sladoled.

Eventualne pogodbene rečenice s veznikom *ako*

Drukčija je pogodba kada se kao uvjet ne postavlja vršenje nekoga predikatnoga sadržaja, nego očekivanje da se on vrši ili izvrši. Takvo očekivanje proizlazi pak ili iz nečije namjere i pripravnosti da se nešto učini ili iz objektivne vjerojatnosti da neki događaj nastupi. Futur I. se u protazi rabi da se izrazi to očekivanje. Budući da se uvjet izražen u takvoj pogodbenoj rečenici odnosi na neizvjestan događaj koji se očekuje u budućnosti, takva se pogodba može zvati *eventualna*, tj. takva koja se odnosi na ishod kakva događaja (lat. *eventus*). No kako je u takvim rečenicama uvjet zapravo zbiljsko očekivanje u pravoj sadašnjosti, takva je pogodba ipak realna, pa su te pogodbene rečenice osobita podvrsta realnih. Te su rečenice realne eventualne kondicionalne rečenice (Katičić 2002: 291–292). Katičić navodi primjer:

Ako ćeš mi vratiti knjigu, posudit ću ti je.

Tu kao uvjet posuđivanju nije izrečeno to da se knjiga vrati, nego samo namjera i pripravnost da se ona vrati. Ako takva namjera i pripravnost doista postoji, knjiga će se posuditi.

Pogodba se može izreći i tako da uvjet ne bude očekivanje nekoga događaja u budućnosti, nego upravo sam taj očekivani događaj. Takve pogodbene rečenice, u kojima uvjet nije pouzdano očekivanje nekoga događaja, nego taj događaj sam su prave eventualne rečenice. Takvi su primjeri:

Ako želiš uhvatiti dobro mjesto, dođi u knjižnicu rano ujutro.

Ako je vozi k doktoru, umrijet će putem. (S. Kolar, prema Katičić 2002: 293)

Prezent *želiš* u protazi prvoga primjera tu se ne odnosi na pravu sadašnjost, nego na nešto što se očekuje da će biti drugoga jutra. Tek ako to tada doista i bude, ispunjen je postavljeni uvjet. Nadalje Katičić (2002: 294) navodi primjere eventualnih rečenica u čijim je protazama svevremenska sadašnjost:

Ako slijepac slijepca vodi, obadva će u jamu pasti. (narodna poslovice)

Ako čovjek uspoređuje liriku Petra Preradovića s lirikom Stanka Vraza i ostalih pjesnika ilirizma, opaža u prvi mah da je on, kao i Vraz, za razliku od ostalih, gledao upotrebljavati različite kitice i stihove. (A. Barac)

U tim je primjerima u protazama nesvršeni glagol u prezentu, a u apodozi se najčešće nalazi prezent ili futur I. Katičić napominje da je za eventualne protaze osobito svojstven prezent

svršenih glagola jer se on u drugim protazama s veznikom *ako* i ne javlja. U apodozi eventualnih protaza s prezentom svršenoga vida dolazi stoga najčešće futur I.

Ako kaže još samo jednu riječ, tresnut ću ga šakom u usta, da ih smrskam zajedno s tim bijednim prijetnjama. (J. Barković)

U apodozama eventualnih protaza sa svršenim prezentom javlja se često i imperativ:

Ako bude pokret, zovni me, ja u sam u sobi broj tri. (J. Horvat, prema Katičić 2002: 295)

I svršeni prezent u eventualnoj protazi može biti svezremenski. Tada je i u apodozi svezremenski prezent, svršeni ili nesvršeni (Katičić 2002: 296).

Jer velik je skandal ako koji zagrižljivi topnički major zaustavi cijelu satniju pak je nasred ceste na mrtvo ime ispuje jer mu nije odala počast. (M. Krleža)

Ako mušterija kupi robu, slijedi srdačan razgovor. (N. Batušić)

Potencijalne pogodbene rečenice s veznikom *ako*

Katičić (2002: 299) potencijalne rečenice definira kao one u kojima se ispunjenje uvjeta postavljenog u protazi izričito označuje samo kao mogućnost. Kada u pogodbenim protazama s veznikom *ako* dolazi kondicional, posebno se ističe da je ispunjenje uvjeta samo moguće, pa se ne očekuje onako neposredno kako se očekuje ispunjenje uvjeta što se postavlja u eventualnim protazama. Potencijalnim se rečenicama, kao i eventualnima, izriče uvjetovanost kojoj se ispunjenje očekuje, ali time što se to ispunjenje uvjeta pokazuje samo kao mogućnost izriče se i neka rezerva prema njegovu očekivanju. Pri tom uvjet ostvarivanja sadržaja apodoze nije sama mogućnost da se neki događaj zbude, nego njegovo zbiljsko događanje. Dok realne i eventualne protaze kazuju samo koji je uvjet ostvarivanju sadržaja apodoze, potencijalne kazuju i koji je uvjet i to da je njegovo ispunjenje samo mogućnost

U apodozama potencijalnih pogodbenih rečenica najčešće dolazi također kondicional jer je kraj potencijalne protaze i ostvarivanje sadržaja apodoze samo moguće.

Ne bih je imao čim otkupiti ako bi se otkupljivala za dvjesta dukata. (M. C. Nehajev, prema Katičić 2002: 300)

Ne bih ti opet pomogla ni kad bi me na koljenima molio. (naš primjer)

Ako bismo danas željeli izdvojiti tzv. „vruće“ probleme u oblasti socijalne politike, onda na prvo mjesto dolaze zapošljavanje i stanovi. (Večernji list, prema Barić *et al.* 2005: 506)

Drukčiji je primjer:

Uostalom, ako bih se slučajno našao s pristašom neke izrazite ideje ili grupe, pa se čovjek bacio u razvijanje „svojih misli“, ja mu ne bih protuslovio. (S. Kolar, prema Katičić 2002: 300)

Tu je u apodozi iterativni kondicional.³⁴

Ako se u potencijalnoj apodozi izriče očekivanje ili zapovijed, može u njoj stajati futur, imperativ ili drugi kakav izraz koji im po sadržaju odgovara. To sve može se izreći kako bi se izreklo i da rečenica nije potencijalna jer očekivanje i zapovijed ostaju očekivanje i zapovijed i kad im je ispunjenje uvjeta samo mogućnost (Katičić 2002: 300).

Takvi su primjeri s futurom u apodozi:

Ako bi mu dolamu uzela, / mlad je, zelen je, bojim se, ozepst će (narodna pjesma, prema Katičić 2002: 300)

s drugim izrazom očekivanja u apodozi:

Ako bi se zametnula kavga, / teško onom tko j' najbliže Marka (narodna pjesma, prema Katičić 2002: 300)

s imperativom u apodozi:

Ako biste prešno trebali nešto, izvolite napisati i poslati meni. (M. C. Nehajev, prema Barić *et al.* 2005: 507)

s drugim izrazom zapovijedi, poticanja i namjere:

Nego ti se molim da se opet prometneš u struk bosioka dok se ja vratim, da se nikome ne pokažeš, ako bi ko u ovu kamaru dolazio. (narodna pripovijetka, prema Katičić 2002:300)

Slično je i s izrazom mogućnosti:

Niti mogu Nektarija kuditi, već ako bi i općeni sabor kudili. (A. Kanižlić, prema Katičić 2002: 300)

³⁴ Iterativni kondicional naziva se i *habitualni kondicional* i služi za izražavanje ponavljane radnje u prošlosti. Više o tome u potpoglavlju 4.1.2.

Drukčiji je primjer:

Te sve jači dojmovi djelovahu na nj vrlo pogibeljno, a najpogibeljnije ako bi ugledao novac. (J. Kosor, prema Katičić 2002: 301)

Tu valja nadopuniti ovako:

Te sve jači dojmovi djelovahu na nj vrlo pogibeljno, a najpogibeljnije (bi djelovalo na nj) ako bi ugledao novac.

Katičić (2002: 301) navodi da se u realnim i pogodbenim rečenicama javlja i veznik *li* posve jednako kao i veznik *ako*. Daje primjer:

Spavaju li ukućani, probudit će se.

Nadalje navodi tri mogućnosti kondicionalnih rečenica s veznikom *li*:

a) primjeri s prezentom nesvršenoga glagola u protazi

Putujem li po kiši, neće biti dobro. (I. Pandžić, prema Barić *et al.* 2005: 507)

Taj „karakter“ po svoj prilici je krepost čoškasta jer individuum koji je njome obdaren, hoće li, neće li, mora o nešto da zapne (S. Kolar, prema Katičić 2002: 302)

b) primjeri s prezentom svršenoga glagola u protazi

Ne nađe li ih on tamo kad se vrati, objesit će ga na lancu kao oderanu lisicu. (I. Aralica, prema Barić *et al.* 2005: 507)

No otareš li s očiju suze koje ti suh i hladan vjetrić vabi, vidiš da to nije ni polje, već nekake također neodređene ograde sa silnim zidovima što više nalikuju na gromile. (D. Šimunović, prema Katičić 2002: 302)

c) primjeri s futurom II. u protazi

Budeš li vikala, neću uopće o tome govoriti. (M. Begović, prema Barić *et al.* 2005: 508)

Nabacila mu da može s njom najprije živjeti i „prez zakona“, a poslije će pop biti sretan, bude li se vjenčao i bez ispita. (S. Kolar, prema Katičić 2002: 303)

U realnim pogodbenim rečenicama mogu se veznici *ako* i *li* javiti i zajedno kao veznički izraz *ako li*. Taj je veznički izraz odobito značajka starinskog jezika i pučkoga izraza. Veznički izraz *ako li* nadovezuje se na prethodne rečenice i stavlja zavisno složeni pogodbeni sklop donekle u značenjski odnos suprotnosti s onim što mu u tekstu prethodi.

Svak svoj dio nek poznade/ ako li ga što zapade. (V. Došen, prema Katičić 2002: 303)

U realnim protazama javljaju se i veznički izrazi *akono*, *samo ako*, *nego ako*, *nego ako li*, *baš ako*, *istom ako*, *već ako* (Katičić 2002: 303).³⁵

Potencijalne i irealne pogodbene rečenice s veznikom *kad(a)*

Drugačije nego pogodbene rečenice s *ako* ili *li* jesu pogodbene rečenice s veznikom *kad(a)*. U njima je obično kondicional, a tada se i sklapaju samo s takvim apodozama u kojima je također kondicional. Takve pogodbene rečenice nisu nikada ni realne ni eventualne, nego su potencijalne ili irealne (Katičić 2002: 304).

Evo pogodbenih rečenica s veznikom *kad(a)* i kondicionalom koje su potencijalne:

Kad bih Ga bar vidjela, možda bih Ga tada zaboravila. (V. Krmpotić, prema Barić *et al.* 2005: 508)

A kad bi oni ugledali sebe u pravom svijetlu, možda bi proplakali. (J. Kosor, prema Katičić 2002:305)

Zaista, nepravda bi velika bila kad bi ga takvog ulovili. (L. Perković, prema Barić *et al.* 2005: 508)

Evo pogodbenih rečenica s veznikom *kad(a)* i kondicionalom koje su irealne:

Kada bi Zemlja bila ravna vidio bih Afriku i nebodere Casablanke. (M. Raos, prema Barić *et al.* 2005: 509)

Jer kad bi ona imala gdje, bilo bi to zgodno rješenje. (S. Novak, prema Barić *et al.* 2005: 509)

Kad bi trgovac svagda dobivao, ne bi se zvao trgovac nego dobivalac. (Narodna poslovice, prema Katičić 2002:306)

Katičić (2002: 306) dalje napominje da ima zavisnih rečenica s veznikom *kad(a)* i indikativom koje se po svojem značenju jako približuju realnim ili eventualnim pogodbenima. Ipak je u njima jako prisutno vremensko ili uzročno značenje. Tako je u rečenicama:

³⁵ Navedeni su veznički izrazi arhaični (napomena naša).

Kad se previše namnože, slabi su pjesnici bolest jedne sredine. (A. Šoljan, prema Barić *et al.* 2005: 509)
Kad se veliki tuku, malima je mjesto pod stolom. (I. Dončević, prema Katičić 2002: 306)
Svi smo mi nepravedni kad sudimo. (V. Desnica, prema Katičić 2002: 306)

pored očitoga pogodbenog jako prisutno i vremensko značenje, a u rečenicama:

Glad je lakši kad znaš da ga možeš svaki čas prekinuti. (V. Kaleb, prema Barić *et al.* 2005: 509)
Kad se brijač može zvati doktorom, zašto ne bih ja fiškalom. (A. Šenoa, prema Katičić 2002: 306)

uz pogodbeno i vremensko jako je prisutno i uzročno značenje.

Katičić (2002: 306) napominje da se takve rečenice ipak smještaju u okvire vremenskih i uzročnih rečenica i pokazuju samo koliko se one mogu približiti kondicionalnima jer kondicionalno sklapanje po svojem značenju uključuje i vremensku i uzročnu vezu.

Potencijalne i irealne kondicionalne rečenice s veznikom *da*

Pogodbene protaze uvrštavaju se i s veznikom *da*. U njima je indikativ, a sam veznik *da* izriče i naglašava da im je sadržaj samo pomišljen i da nije stvaran, pa se tako u složenim pogodbenim rečenicama, kao i u onima s *kad(a)* i kondicionalom, ne izriče samo koji je uvjet pogodbi nego i to da taj uvjet nije ispunjen i da se ne ispunjava. U apodozi takvih pogodbenih rečenica stoji obično kondicional jer je ostvarivanje njezina sadržaja kraj uvjeta koji nije ispunjen niti se ispunjava također samo pomišljeno (usp. Katičić 2002: 307).

Do nogu bi ti počivalo janje da si mati janjetu. (V. Parun prema Barić *et al.* 2005: 509)

U toj se rečenici kaže što je uvjet ostvarivanju sadržaja glavne rečenice, ali i to da se taj uvjet ne ispunja, te se sadržaj glavne rečenice ne ostvaruje. Budući da je pak teško zamislivo da bi žena ikada mogla postati majka janjetu, sva se pozornost usredotočuje na to da ona to sada nije, pa joj stoga do nogu i ne počiva janje. Po tome je ta rečenica irealna (Barić *et al.* 2005: 509).

Da pada kiša, udarale bi kaplje o prozore.

I tu se kaže što je uvjet ostvarivanju sadržaja glavne rečenice, ali i to da uvjet nije ispunjen, pa se stoga sadržaj glavne rečenice ne ostvaruje. No kako je moguće da će kiša pasti, ta je rečenica potencijalna (Katičić 2002: 308).

Katičić (2002: 308) nadalje objašnjava kako se gore navedeni primjer s kišom može shvatiti dvojako te da se ta rečenica može promatrati i kao irealna jer kazuje samo to koji je uvjet i da se nije ispunio i ne ispunjava se, a ne upućuje izričito na to da li treba uzimati u obzir i to da bi se on u budućnosti ipak još možda mogao izvršiti ili pak samo to da se do sada nije izvršio niti se vrši. Stoga, smatra Katičić, samo kontekst može razriješiti dvojbu je li pojedina rečenica irealna ili potencijalna.

U pogodbenim protazama s *da* često se javlja prezent nesvršenih glagola. Takav je primjer:

Kakvi jesu konji u Turaka
da jih ljutim uzdam ne ustežu
skočili bi gradu na bedeme. (A. Kačić, prema Katičić 2002: 308)

I za taj primjer Katičić drži da se može shvatiti i kao potencijalna i kao irealna rečenica:

Tu se prezent *ustežu* može shvatiti tako da se odnosi na sadašnjost ili, u živu prikazivanju nekoga događaja, na prošlost (*da ih sada ne ustežu* ili *da ih tada ne ustežu*) i onda je ta pogodbeni rečenica irealna i objašnjava zašto turski konji, onakvi orni i vatreni, ipak ne skaču na gradske bedeme. Ali prezent *ustežu* može se shvatiti i kao sivevremenski (*da ih ikada ne ustežu*), pa se onda odnosi i na budućnost. A u toj budućnosti moglo bi možda doći i takvo vrijeme da Turci svoje konje ne ustežu uzdama, i tada će se dogoditi da oni skoče na gradske bedeme. Tako shvaćena ta je pogodbeni rečenica potencijalna. Ona se dakle može shvatiti i kao irealna i kao potencijalna. No kako se u toj rečenici očito radi o konkretnoj rečenici u kojoj Turci na konjima objahuju neki utvrđen grad, nameće se da se rečenica shvati kao irealna jer je tu važno što je tada bilo ili sada jest, a ne što će ikada biti.

Mišljenja smo da se, ako kao kriterij za razlučivanje je li neka kondicionalna rečenica potencijalna ili irealna uzmemo razmatranje bi li se uvjet mogao ispuniti u bilo kakvim okolnostima i u bilo kojem vremenu, gubi jasna granica između potencijalnih i irealnih rečenica pa se čini da je razdioba prema takvim kriterijima prilično proizvoljna.

Tako Katičić za ovaj primjer drži da je irealna rečenica:

I plako bi da mu plakat liči. (G. Martić, prema Katičić 2002: 309)

a za ovaj da je potencijalna rečenica:

Ah, da ja umijem tako, volio bi' neg' kapu dukata. (J. Kosor, prema Katičić 2002: 309)

Te se rečenice mogu shvatiti ovako:

I plako bi da mu plakat liči (ali mu ne liči).

Ah, da ja umijem tako, volio bi' neg' kapu dukata (ali ne umijem).

Nejasno je zašto je vjerojatnije da će govornik iz drugoga primjera jednom „umjeti tako“, nego da će subjektu iz prvoga primjera biti svojstveno da plače.

Za ove primjere Katičić (2002: 309) drži da se ne da odrediti razumiju li se bolje kao irealne ili kao potencijalne rečenice i oni ostaju sasvim dvoznačni:

Da me hoće u svatove zvati, ja bih pošla i dar ponijela. (Narodno pjevanje)

Da imam dalekozor, mogao bih se bolje osvjedočiti. (V. Kaleb)

Nadalje Katičić navodi da se u pogodbenim protazama s *da* često se javlja prezent svršenih glagola. Kada se svršeni prezent shvati kao sivevremenski, upućuje u pogodbenoj rečenici na budućnost. Zato su takve rečenice obično potencijalne. Navodimo nekoliko svojih primjera:

Da sretnoš prijatelja iz osnovne škole, iznenadio bi se.

Da popiješ hladni sok, osvježio bi se.

Da vidiš Milu, ne bi je prepoznao.

Smatramo da su gore navedene rečenice primjeri jedinog jasnog slučaja kada se kondicionalna rečenica uvedena veznikom *da* smatra potencijalnom. Radi se dakle o kondicionalnim rečenicama uvedenima veznikom *da*, u čijim je protazama svršeni oblik glagola u prezentu, a u apodozama kondicional. U takvim se slučajevima prezent odnosi na budućnost pa ima smisla da je uvjet potencijalno ostvariv. To međutim ne znači da su sve takve rečenice potencijalne jer postoje primjeri koji govore drukčije. Primjerice (naši primjeri):

Da se ponovno rodim, opet bih upisala Filozofski fakultet.

Da poletim, preletjela bih cijeli Zagreb.

Takav je primjer zabilježen i u korpusu:

Ukratko: da sam majmun bio bih sretniji, jer su oni – quadrumani... (K)

Te su rečenice također uvedene veznikom *da*, u protazi je svršeni glagol u prezentu, a u apodozi kondicional, a ipak su irealne.

U protazi irealnih rečenica s veznikom *da* dolazi i perfekt nesvršenih i svršenih glagola. Njime se izriče prošlost, a uvjet je nešto što se već trebalo dogoditi, a nije, pa su takve rečenice jednoznačno irealne (Katičić 2002: 310).

Da si pasju kućicu izgradio, stanovao bi u njoj pas. (A. Šoljan, prema Barić *et al.* 2005: 511)

Svaki bi čovjek barem jednom dospio na robiju da se nije stoput ogriješio o svoju savjest. (S. Novak, prema Barić *et al.* 2005: 511)

U apodozi može stajati i kondicional I. ili kondicional II. (koji se upotrebljava fakultativno radi izričitosti) (Katičić 2002: 310).

Bio bi spavao da mu nisu nasilnim načinom prekinuli san. (L. Perković, prema Katičić 2002: 309)

A da se je Loborec Štef vratio k svojoj mladoj ženi, našao bi je gdje se je propila (M. Krleža, prema Katičić 2002: 309)

U irealnim protazama s veznikom *da* javlja se i perfekt.

Da nije bilo onog prodirnog pogleda, Apolonija bi bila držala da je Bernardin samo dobar otac (M. C. Nehajev, prema Katičić 2002: 311)

Da nije bilo gužve, ne bismo toliko kasnili na predavanje. (naš primjer)

U protazi s veznikom *da* dolaze i imperfekt i aorist. I takve su protaze irealne jer se uvjet i njima odnosi na prošlost i to se izričito kazuje.

Da umriješe, ne bi u taj čas osjetili. (A. G. Matoš, prema Katičić 2002: 312)

Ne bi on nikada mogao izbrojiti da ne imadaše onako veliku glavu kao badanj. (I. Brlić-Mažuranić, prema Katičić 2002: 312)

U protazi s veznikom *da* dolazi i pluskvamperfekt. Takva je protaza irealna.

Bi li mi se duša primirila da mi je uspjelo bilo zatajiti, ne znam. (J. Kosor, prema Katičić 2002: 312)

Načinske rečenice s vezničkim izrazom *utoliko* mogu se po značenju izjednačiti s pogodbenima. Rečenica kao ova:

I mi se sprijateljimo, ukoliko se to osjećanje može da razvije u našem esnafu. (A. G. Matoš, prema Katičić 2002: 312)

može imati svoje pravo značenje: *I mi se sprijateljimo samo utoliko ukoliko se to osjećanje može da razvije u našem esnafu*, ali i drugo značenje po kojem se ne razlikuje od: *I mi se sprijateljimo, ako se to osjećanje može da razvije u našem esnafu*. To drugo značenje ne može se isključiti dok se prihvaćaju rečenice s *ukoliko* koje se ne mogu razumjeti drukčije nego kao pogodbene. Takva je ova:

Ukoliko se zbog bilo kojih razloga juriš ne bi mogao izvesti, vođa te grupe ispalit će tri crvene rakete, a to će opet biti znak svim jedinicama da se povuku i prekinu borbu. (Horvat, prema Katičić 2002: 313)

Ta se rečenica nikako ne može shvatiti ovako: *Ukoliko se zbog bilo kojih razloga juriš ne bi mogao izvesti, samo utoliko vođa te grupe ispalit će tri crvene rakete...*, nego se mora razumjeti kao da znači isto što i *Ako se zbog bilo kojih razloga juriš ne bi mogao izvesti, vođa te grupe ispalit će tri crvene rakete...* (Katičić 2002: 312–313).

Ima pogodbenih rečenica koje ne izriču uvjet pod kojim se ostvaruje sadržaj glavne rečenice, nego uvjet pod kojim se izriče glavna rečenica. Rečenice:

Ako si umoran, što ne sjedneš malo?

Ako si umoran, i naradio si se.

znače zapravo:

Ako si umoran, pitam te: „Što ne sjedneš malo?“

Ako si umoran, kažem: „I naradio si se.“³⁶

Treća gramatika koja će se prikazati jest *Skladnja ilirskoga jezika za niže gimnazije* (Weber Tkalčević 1859: 110–114; 132). Da bismo razumjeli kako Tkalčević opisuje kondicionalne rečenice, treba krenuti od njegovog opisa načina. Tkalčević piše o kondicionalnim rečenicama unutar poglavlja o glagolskim načinima i kondicional (kao način) naziva *odnosni*. O načinima piše Tkalčević (1859: 110) ovako:

³⁶ Tu se radi o kondicionalnim govornim činovima (v. ovdje potpoglavljje 2.3.1.)

Dvovrštne su u obće misli ljudske, izvštne i neizvštne, zato ima u ilirskom jeziku dva u obće načina: indikativni i konjunktivni. Sve što jamačno biva, što je bilo i što će biti; pače ako uistinu i nebiva, već pisac dèrži da biva, izriče se indikativom u svakovrštinih izrekah. [...] Sve što može biti, što pod nekom pogodbom biva, što se želi da bude, čemu se nada da bude, izriče se konjunktivnim načinom. [...] Za tu konjunktivnost imaju razni jezici razne načine, a mi imamo ove: a) indikativ s raznim česticami; najglavnija je da i drugi s njom složeni veznici, zatim ako, kad itd.; b) odnosni, c) optativ, d) imperativ.

O odnosnom, tj. kondicionalu, Tkalčević (1859: 112) nadalje piše:

Premda bi se odnosni način, kano što mu ime svèdoči, imao uvèk protezati na koju drugu izreku, bila jasno izražena ili se samo razumèvala, stoji ipak i sam, premda se neda tajiti, da se i tu i nehotice nešto drugo tajno razumèva. Na drugu se izreku proteže samo u tako zvanih pogodbenih izrekah, a u svih ostalih slučajevih stoji sam bez jasno izražene izreke.

Potom Tkalčević (1859: 113) navodi sve slučajeve u kojima se koristi kondicionalni način. Ovdje ćemo navesti samo slučaj kondicionalnih rečenica (pogodbenih „izrekah“).

U svih tako zvanih pogodbenih izrekah, proteže se odnosni na izreku, u kojoj se pogodba izriče, te se njim veli, da će se samo onda ono izpuniti, ako se pogodba izvrši. Ali sve ove slučajeve treba potanje razjasniti.

a) Ako se izriče pogodba, koja ili se je izpunila, ili pisac dèrži da se je izpunila, onda stoji u obijuh izrekah pokazni način, a pred pogodbu se metje veznik *ako*; n.p. Ako mi brane pèvati, nebrane mi plakati.³⁷

b) Ako se izriče pogodba, koja se može izpuniti, ili koja se ne može izpuniti, pače ako se je što protivno toj pogodbi izpunilo, onda se u pogodbenoj izreci metje pokazni sa veznikom *da*; a u odnosnih odnosni; - ako je pogodba sadašnja, onda u obè izreke stoji sadanje, ako li je prošla, onda u pogodbenoj stoji prošlo sastavljeno, a u odnosnoj prošlo odnosno; n.p. Da ga zemlja nevuče, poletio bi. Da ga čovèk pošlje po smèrt, mogao bi se naživèti. Da sam jučer umro, nebih to danas čuo.

c) Ako se tek ima izpuniti pogodba, pak se ta može izvršiti, onda u pogodbenoj izreci stoji buduće neizvštno (odnosno) sa ako i kad, a u odnosnoj buduće pokazno; n.p. Ako te sreća nepričeka, na veljem je hatu stići nemožeš. Ako ne budu gosti bèsni, neće biti kuća tèsna. Ako ti kažem grèh, neću grèšnika.

³⁷ Ta bi vrsta rečenica odgovarala Katičićevim realnim kondicionalnim rečenicama.

Kondicionalne rečenice Tkalčević (1859: 132) dijeli i s obzirom na veznike koji uvode protazu. Najprije navodi pogodbene veznike: 1. *da, ako, kad(a), li*; 2. *samo da, - ako itd. – samo da ne*; 3. *kamo li, nekmo li*.

Dalje objašnjava:

1. Ovi veznici naznačuju pogodbu glavnoga čina, to jest: da čin u glavnoj izreci biva ili će biti, ako se čin u podređenoj izpuni; n.p. Ako društvo sèrbske slovesnosti ostane pri tih mislih, onda će ono biti na štetu našem narodnom jeziku. Kad bismo se mi sad uputili u napredak, onda bismo se mogli tēšiti.
2. Ako se naznačuje želja, da se čin u podređenoj izreci izpuni, onda se metje samo da; – ako li se izražuje neki strah, da se to isto izpuni ili neizpuni, metje se: samo da ne itd.; n.p. A on bi mogao postati bolji, samo da izbije sebi iz glave, da je već sve naučio.
3. Kada se u predjoj izreci navodi čin, koji bi tko rado ili nerado izvršio, a u slēdećoj se dodaje važniji čin, koji bi tko još radije ili neradije učinio, onda se u ovoj posljednjoj izreci metju veznici: kamo li, nekmo li; n.p. Momak mi reče, da je vidio vuka, pa ga se nije nimalo uplašio, a kamo li da se od drugoga šta uplaši.

3.2. Opis kondicionalnih rečenica u portugalskim gramatikama

Prikazat ćemo opis kondicionalnih rečenica u portugalskom jeziku prema trima gramatikama. Raposo *et al.* u *Gramática de Português* (2013: 2020–2025) kondicionalne rečenice definiraju ovako: rečenice koje se sastoje od dviju surečenica koje povezuje formula *se p, (então) q* odnosno *ako p, (onda) q* ili *q, se p*, odnosno *q ako p*, na način da vrijedi pravilo: ako je sadržaj surečenice označene s *p* istinit, istinit je i sadržaj surečenice označene s *q*. Surečenica uvedena veznikom *se* (ako) označava se nazivima *antecedente* (antecedens) ili *protaza*, a druga surečenica, koja može, ali ne mora biti uvedena veznikom *então* (onda), naziva se *consequente* (konsekvens) ili *apódose* (apodoza). Navode primjer (Raposo *et al.* 2013: 2020):

Se estiver a chover, (então) não haverá piquenique.

Ako bude padala kiša, neće biti piknika.

te pojašnjavaju da je u toj rečenici *se estiver a chover* protaza, a *não haverá piquenique* apodoza. Raposo *et al.* potom napominju da postoje semantičke razlike među kondicionalnim rečenicama koje su povezane s izborom glagolskih vremena i s izborom veznika u rečenicama.

Kondicionalne rečenice dijele na *factuais* (faktualne) ili *reais* (realne), *hipotéticas* (hipotetičke) i *contrafactuais* (kontrafaktualne) ili *irreais* (irealne). Navode primjere (2013: 2021):

- (1) Se o Rui estava doente, a mãe telefonava-lhe todos os dias.
Kad bi Rui bio bolestan, majka bi ga zvala svaki dan.
- (2) Se o Rui estiver doente, a mãe telefonar-lhe-á todos os dias.
Da je Rui bolestan, majka bi ga zvala svaki dan.
- (3) Se o Rui tivesse estado doente, a mãe ter-lhe-ia telefonado todos os dias.
Da je Rui bio bolestan, majka bi ga bila zvala svaki dan.

Kao što možemo vidjeti, napominju autori, različita glagolska vremena u kondicionalnim rečenicama uzrokuju različita razumijevanja tih rečenica.

Tako, primjerice, u realnim kondicionalnim rečenicama uvijek nalazimo indikativ:

- (4) Se eles não vieram a aula, então não vão perceber a matéria.
Ako ne dođu na predavanje, neće razumjeti gradivo.

U nekim se slučajevima realne kondicionalne rečenice značenjem približavaju vremenskim rečenicama s veznikom *quando* (*kad(a)*), osobito onda kada kondicionalna rečenica ima habitualno značenje, primjerice:

- (5) **Se** o Rui chegava tarde, a mulher ficava preocupada.
Kad bi Rui došao kasno, žena bi bila zabrinuta.
- (5') **Quando** o Rui chegava tarde, a mulher ficava preocupada.
Kad bi Rui došao kasno, žena bi bila zabrinuta.
- (6) **Se** a água atinge a temperatura de 100°C, começa a ferver.
Ako voda dosegne temperaturu od 100°C, provrije.
- (6') **Quando** a água atinge a temperatura de 100°C, começa a ferver.
Kad voda dosegne temperaturu od 100°C, provrije.

U hipotetičkim kondicionalnim rečenicama nalazimo imperfekt ili konjunktiv futura:

- (7) Se o Zé pudesse ajudar-te, seria ótimo.
Kad bi ti Zé mogao pomoći, to bi bilo odlično.
- (8) Ficarei encantado se vieres jantar a minha casa.
Bio bih oduševljen da dođeš kod mene na večeru.

U kontrafaktualnim kondicionalnim rečenicama obično se nalazi konjunktiv pluskvamperfekta, ali može biti i konjunktiv imperfekta ili indikativ prezenta. Autori navode primjere (2013: 2021):

(9) Se os alunos tivessem estudado mais, teriam tido melhores notas.

Da su učenici više učili, bili bi imali bolje ocjene.

(10) Se o Zé fosse teu amigo, terias sido convidado para a festa.

Da ti je Zé prijatelj, bio bi pozvan na proslavu.

(11) Se o Zé fosse honesto, então eu sou o rei de Marrocos!

Ako je Zé pošten, ja sam kralj Maroka!

Primjer (11) razlikuje se od primjera (9) i (10) po tome što ima ironični prizvuk. Kontrafaktualno značenje u primjeru (11) proizlazi iz znanja (su)govornika da govornik nije kralj Maroka. O kontrafaktualnim kondicionalnim rečenicama bilo je riječi u potpoglavlju 2.3.2.

Kontrafaktualnu interpretaciju imaju i kondicionalne rečenice koje opisuju nešto što nije u skladu sa stvarnim svijetom kao u primjerima:

(12) Se as nuvens fossem feitas de algodão, apanhava um pedaço para fazer um edredão.

Da su oblaci načinjeni od pamuka, uzeo bih komad da napravim pokrivač.

(13) Tudo seria diferente se os homens tivessem asas.

Sve bi bilo drukčije da ljudi imaju krila.

Raposo *et al.* pišu i o kondicionalnim govornim činovima koje nazivaju *estruturas condicionais de enunciação* (kondicionalne strukture iskaza). Navode da u takvim rečenicama sadržaj protaze nije izravno povezan sa sadržajem apodoze i daju primjere (Raposo *et al.* 2013: 2024):

(14) Se bem me lembro, o João nao gosta de ervilhas.

Ako se dobro sjećam, João ne voli grašak.

(15) Se achas queé melhor assim, partimos de madrugada.

Ako misliš da je tako bolje, polazimo u zoru.

(16) Se quiseses beber alguma coisa, há sumo no frigorífico.

Ako želiš nešto piti, ima soka u hladnjaku.

Nadalje Raposo *et al.* pišu o drugim konstrukcijama s kondicionalnim značenjem. Postoje rečenice s kondicionalnim značenjem koje nisu uvedene veznikom i u kojima je prisutna inverzija između subjekta i predikata.³⁸ Navode primjere:³⁹

(17) Tivesse a ambulância chegado mais cedo, ele ainda estaria vivo.

Da je hitna došla ranije, još bi bio živ.

*Došla hitna ranije, još bio bi živ. (doslovan prijevod)

(18) Soubesse eu o que sei hoje, tudo teria sido diferente.

Da sam znao što znam danas, sve bi bilo drukčije.

*Znao ja što znam danas, sve bi bilo drukčije. (doslovan prijevod)

Iako su te rečenice semantički nalik kondicionalnim rečenicama, sintaktički su drukčije. Tako primjerice te rečenice dopuštaju umetanje veznika *e* (i) ispred apodoze, što je u kondicionalnim rečenicama nemoguće:

(19) Tivesse a ambulância chegado mais cedo, **e** ele ainda estaria vivo.

*Došla hitna ranije, i on bi još bio živ. (doslovan prijevod)

(20) *Se a ambulancia tivesse chegado mais cedo, **e** ele ainda estaria vivo.

*Da je hitna došla ranije, i on bi još bio živ. (doslovan prijevod)

Autori navode još nekoliko primjera rečenica s kondicionalnim značenjem koje nisu uvedene veznikom:⁴⁰

(21) Magoa o teu irmão e levas um açoite!

Ozlijedi brata i dobit ćeš kaznu!

(22) Ou te portas bem ou não comes bolo!

Ili ćeš se lijepo ponašati ili nećeš jesti kolač!

Te bi se rečenice mogle shvatiti ovako:

(21') Se magoares o teu irmão, levas um açoite.

Ako ozlijediš brata, dobit ćeš kaznu.

³⁸ O kondicionalnim rečenicama u hrvatskom jeziku koje nisu uvedene veznikom v. potpoglavlje 2.4.

³⁹ Takve konstrukcije postoje i u engleskom jeziku (npr. (17) *Had the ambulance come earlier, he would still be alive.* (18) *Had I known what I know today, everything would have been different.*)

⁴⁰ V. slične primjere u potpoglavlju 2.3.1. (imperativne-i-asertivne konstrukcije).

(22') Se não te portas bem, não comes bolo.

Ako se ne budeš lijepo ponašao, nećeš jesti kolač.

Autori knjige *Gramática da Língua Portuguesa* (Mateus *et al.* 2003: 705–710) kondicionalne rečenice opisuju ovako: rečenice sastavljene od dviju surečenica koje su međusobno semantički ovisne. Surečenica o čijem semantičkom sadržaju ovisi sadržaj druge surečenice naziva se *condicionante*, *antecedente* ili *prótase*. Druga surečenica označena je nazivima *condicionada*, *consequente* ili *apódose*, a u tradicionalnim gramatikama i nazivom *principal*. Prototipna kondicionalna rečenica sastoji se dakle od dviju surečenica od kojih jednu koja izražava uvjet uvodi veznik *se* (ako), dok drugu može, ali ne mora uvesti veznik *então* (onda, dakle, stoga, zato).

Postoje još neki veznici kojima kondicionalna rečenica može započeti: *caso* (u slučaju da), *se porventura* (ako možda), *salvo se* (osim ako), *sem que* (osim ako), *uma vez que* (pod uvjetom da), *a não ser que* (osim ako), *conquanto que* (pod uvjetom da), *com a condição que* (pod uvjetom da). U slučajevima kada su navedeni veznici zastupljeni rabi se konjunktiv.

Vrste kondicionalnih rečenica s obzirom na vrijeme i način

Kondicionalne rečenice prema Mateus *et al.* (2003: 706) mogu biti *factuais* ili *reais* (faktualne ili realne), *hipotéticas* ili *potenciais* (hipotetske ili potencijalne) i *contrafactuais* ili *irreais* (kontrafaktualne ili irealne). Pojasnimo ih поближе redom.⁴¹

(1) Se está bom tempo, ficamos bem dispostos.

Ako je lijepo vrijeme, dobro smo raspoloženi.

(2) Se a água atinge a temperatura de 100°C, (então) entra/entrará em ebulição.

Ako voda dosegne temperaturu od 100°C, provrije/provrit će.

(3) Se o narciso é um flor, (então) pertence ao reino vegetal.

Ako je narcis cvijet, (onda) pripada biljnom svijetu.

Ti primjeri spadaju pod realne rečenice jer se pretpostavlja da se sadržaj obiju surečenica potvrđuje u stvarnome svijetu, u realnome vremenu. Protaza sadrži uvjet nuždan za sadržaj apodoze, a apodoza posljedicu. To je najbolje vidljivo u posljednja dva primjera gdje su surečenice povezane generaliziranjem i fizičkim zakonima te shodno tomu pripadaju svijetu koji je iskustveno potvrđen i prihvatljiv.

⁴¹ Svi navedeni primjeri preuzeti su iz Mateus *et al.* (2003: 706).

U realnim kondicionalnim rečenicama zavisna jesurečenica najčešće u indikativu prezenta, što se vidi i u primjerima (1)–(3).⁴² Za razliku od toga, rečenice:

(4) Se tu vieres cedo, vamos/iremos jantar fora.⁴³

Ako dođeš ranije, večerat ćemo vani.

(5) Se Maria estudar, tem /terá melhores notas.⁴⁴

Ako Maria bude učila, imat će bolje ocjene.

(6) Se faltar outra vez a água, queixo-me⁴⁵/queixar-me-ei à EPAL.

Ako opet nestane vode, žalim se/žalit ću se EPAL-u.⁴⁶

primjeri su potencijalnih kondicionalnih rečenica. U toj vrsti rečenica sadržaj protaze odnosi se na mogući svijet, ali je epistemički neprihvatljiv u vremenskom intervalu u kojem je izrečen. Semantička povezanost protaze i apodoze slična je kao i u primjerima (1)–(3), ali dok je u tim primjerima sadržaj protaze dovoljan uvjet za sadržaj apodoze, a sadržaj apodoze neizbježna posljedica onoga što je izrečeno protazom, u primjerima (4)–(6) samo postoji mogućnost da je sadržaj protaze uvjet za sadržaj apodoze te da apodoza izražava posljedicu. Osim toga, protaza i apodoza moraju biti u linearnom vremenskom slijedu, odnosno stanje stvari opisano u apodozi može se dogoditi samo ako postoji vremenski interval koji slijedi nakon vremenskog intervala u kojem je smješteno stanje stvari opisano u protazi. U potencijalnim kondicionalnim rečenicama najčešće zastupljeno glagolsko vrijeme jest futur.

(7) Se não tiveres estudado, não fazes/farás a cadeira em Julho.⁴⁷

Ako ne budeš učio, nećeš proći na roku u sprnju.

⁴² U primjeru (2) je, osim indikativa prezenta, i futur I. glagola *entrar* (*entrará* = 3.1.jd.fut.I.).

⁴³ *Vamos jantar* = 1.1.mn.gl.ir + inf.gl.jantar (večerati ćemo), *iremos jantar* = 1.1.mn.fut.I.gl.ir + inf.gl.jantar (večerati ćemo).

⁴⁴ Oblik *tem* je 3.1.j. prezenta glagola *ter* (imati), a *terá* je 3.1.jd. futura I. glagola *ter*. U hrvatskome je jedini mogući prijevod *imat će* (3.1.jd. futura I.), zbog futura II. u zavisnoj surečenici (*bude učila*). Kad bi na mjestu futura I. bio prezent, rečenica bi bila neovjerena (**Ako Maria bude učila, ima bolje ocjene*).

⁴⁵ *Queixo-me* jest 1.1.jd. prezenta glagola *queixar-se* (žaliti se), a *queixar-me-ei* je 1.1.jd. futura I. istoga glagola.

⁴⁶ EPAL (Empresa Portuguesa das Águas Livres) je portugalska vodoopskrbna kompanija.

⁴⁷ Oblik *fazes* jest 2.1.jd. prezenta glagola *fazer* (u značenju *raditi*, ali u ovom slučaju *fazer a cadeira* = položiti ispit), a oblik *farás* je 2.1.jd. futura I. istoga glagola.

U primjeru (7) glagolsko vrijeme u protazi izražava prošlost u odnosu na vrijeme iskaza ili buduću prošlost u odnosu na vrijeme u apodozi.

Ako taj primjer usporedimo s vrstom kondicionalnih rečenica u primjerima (8)–(10):

(8) Se tu viesses cedo, íamos/iríamos jantar fora.⁴⁸

Kad bi ti došao rano, išli bismo večerati van.

(9) Se a Maria estudasse, tinha/teria melhores notas.⁴⁹

Kad bi Maria učila, imala bi bolje ocjene.

(10) Se faltasse outra vez a água, queixava-me/queixar-me-ia à EPAL.⁵⁰

Kad bi opet nestalo vode, žalio bih se EPAL-u.

vidjet ćemo da je opet semantička veza između apodoze i protaze vrlo slična, međutim stupanj je vjerojatnosti drukčiji. U tim je primjerima manje vjerojatno da će se sadržaj iz protaze ostvariti. U takvim je rečenicama glagol u protazi najčešće u konjunktivu imperfekta, dok je glagol u apodozi u indikativu imperfekta ili kondicionala.

Naposljetku, evo nekoliko primjera kontrafaktualnih kondicionalnih rečenica:

(11) Se tivesse chovido em Portugal em 1981, não tinha/teria havido seca.

Da je kišilo u Portugalu 1981., ne bi bilo suše.

(12) Se o Sol girasse à volta de Terra, não havia/haveria sistema solar.

Da se Sunce okreće oko Zemlje, ne bi postojao Sunčev sustav.

(13) Se a Terra não fosse esférica, era/seria cúbica.

Da Zemlja nije okrugla, bila bi kockasta.

Te su rečenice kontrafaktualne, odnosno irealne jer se odnose na alternativne, tj. nestvarne situacije. U tim trima slučajevima ta je kontrafaktualnost drukčija u svakom primjeru: u (11) se odnosi na događaj iz prošlosti, za koji je jasno da se već dogodio i ne može biti nikako drugačije; takav se kondicional naziva *condicional irreal do passado*, odnosno irealni prošli kondicional. Rečenica (12) izražava stanje suprotno od stvarnog stanja, ali s obzirom na činjenice koje su čovjeku dostupne i poznate o svemiru, može se uspostaviti logična veza između dviju surečenica. U posljednjem primjeru lako je zaključiti da se radi o nemogućem, ako ne i apsurdnom slučaju.

⁴⁸ Oblik *íamos* je 1.l.mn. imperfekta glagola *ir* (ići), a *iríamos* je 1.l.mn. kondicionala glagola *ir*.

⁴⁹ Oblik *tinha* je 3.l.jd. imperfekta glagola *ter* (imati), a *teria* je 3.l.jd. kondicionala glagola *ter*.

⁵⁰ Oblik *queixava-me* je 1.l.jd. imperfekta glagola *queixar-se* (žaliti se), a *queixar-me-ia* je 1.l.jd. kondicionala glagola *queixar-se*.

Autor knjige *Gramática Houaiss*, De Azeredo (2009), kondicionalne rečenice opisuje kroz usporedbu s uzročnim (port. *orações causais*) kao što čine i Silić i Pranjković (2005) što smo vidjeli ranije (v. ovdje potpoglavlje 3.1). Razlika između uzroka i uvjeta odnosi se ponajprije na odnos govornika i „realnosti“ informacije sadržane u priložnoj rečenici: sigurnost u iskaz izražava se uzročnim veznicima *porque* (zato što), *como* (kako, jer), *visto que* (budući da), *dado que* (budući da) i glagolom u indikativu, dok se nesigurnost u iskaz izriče veznicima *se* (ako), *caso* (u slučaju da), *desde que* (budući da), *contanto que* (s obzirom na to da), *a menos que* (osim ako) i glagolima u konjunktivu, premda ne uvijek jer se pojavljuje i indikativ u podvrsti takvih rečenica, i to u onima koje započinju sa *se* (ako).

Za razliku od polja sigurnih, poznatih činjenica, koje je objektivno, polje hipoteze je subjektivno, široko i apstraktno. Zato postoji gradacija u izražavanju hipoteza:

a) činjenice koje su otprije poznate ili pretpostavljene, izražene indikativom:

Se você sabia o caminho, por que não nos ensinou?

Ako si znao put, zašto nam ga nisi pokazao?

Se a casa tem três quartos, dá para abrigar nós todos.

Ako kuća ima četiri sobe, stanemo svi.

b) činjenice koje su moguće ili vjerojatne, izražene konjunktivom futura:

Se você suocer de alguma novidade, telefone-me.

Ako saznaš kakve novosti, nazovi me.

c) činjenice koje su vrlo malo moguće, izražene konjunktivom imperfekta:

Se eles chegassem agora, ainda conseguiriam pegar o ônibus.

Kad bi oni došli sad, stigli bi na autobus.

d) nepovratne, nepromijenjive situacije:

Se eles tivessem chegado cinco minutos antes, teriam pegado o ônibus.

Da su došli pet minuta ranije, bili bi stigli na autobus.

Tipični kondicionalni veznik je *se* (ako). On obično uvodi uvjet (hipotetski ili realni) ili neku pretpostavku, a na to se onda nadovezuje posljedica ili zaključak. Mogu se ustvrditi dvije vrste hipotetskih konstrukcija sa *se*:

- a) konstrukcije koje izriču uzročno-posjedičnu vezu, a postoji jaka ovisnost glagolskog vremena zavisne rečenice o glagolskom vremenu glavne rečenice (u ovim tipovima rečenica *se* je zamjenjiv s *caso* (u slučaju da);
- b) konstrukcije u kojima postoji veća sloboda za kombiniranje glagolskih vremena i u kojem je zavisna rečenica ne ovisi toliko o glavnoj.

Veznici *desde que* (samo ako, pod uvjetom da), *contanto que* (ako, pod uvjetom da), *com a condição (de) que* (pod uvjetom da) nemaju toliko različitih značenja kao veznik *se*, ali imaju strogo i autoritativno kondicionalno značenje. Primjerice:

- (1) Vocês podem usar o salão para o ensaio, desde que deixem tudo arrumado novamente.
Možete koristiti dvoranu za ispitivanje, ako ostavite sve uredno.
- (2) O senador aceitará o cargo do ministro, contanto que disponha de dinheiro para novos investimentos.
Senator će prihvatiti položaj ministra, pod uvjetom da raspolaže novcem za nova ulaganja.

Da bi se sadržaji gore navedenih primjera izrazili isto, a s veznikom *se*, bilo bi potrebno uvesti intenzifikatore, primjerice:

- (3) Vocês **só** podem usar o salão para o ensaio, se deixem tudo arrumado novamente.
Možete koristiti dvoranu za ispitivanje, **samo** ako ostavite sve uredno.
- (4) O senador aceitará o cargo do ministro, **somente** se dispuser de dinheiro para novos investimentos.
Senator će prihvatiti položaj ministra, **samo** ako bude raspomagao novcem za nova ulaganja.

Protaza ne izražava uvijek uvjet za ostvarenje sadržaja u apodozi, naime u primjeru kao što je *Se você mudar de ideia, aqui está o meu telefone* (Ako se predomislite, evo moj telefonski broj) radi se o implicitnoj poruci: nazovite me, dakle protaza ne uvjetuje izravno apodozu.⁵¹ Veznici *a menos que*, *a não ser que* i *excepto se* (svi u značenju: osim ako) uvide protazu čiji se sadržaj odnosi na jedinu moguću situaciju koja će uvjetovati ono što slijedi u apodozi.

- (5) O senador não aceitará o cargo do ministro, **a não ser que** disponha de dinheiro para novos investimentos.
Senator neće prihvatiti mjesto ministra, osim ako bude raspomagao novcem za nova ulaganja.

⁵¹ Tu se radi o kondicionalnom govornome činu, o čemu je bilo riječi u potpoglavlju 2.3.1.

4. Analiza

Opis kondicionalnih rečenica u hrvatskome i portugalskome jeziku u ovome se radu temelji na sintaktičkoj i semantičkoj analizi korpusa. Jasno je da odabir korpusa utječe i na rezultate analize, odnosno da različite vrste tekstova imaju različit stupanj zastupljenosti kondicionalnih rečenica. Na primjer može se pretpostaviti da će detektivski romani imati više pretpostavki, predviđanja, izvođenja zaključaka i zamišljanja alternativnih situacija, pa samim time i kondicionalnih rečenica, negoli recimo putopis. Korpus za ovaj rad odabran je nasumično, bez pretpostavljanja i očekivanja broja kondicionalnih rečenica. Odabrane knjige za to bile su romani *Todos os nomes* Joséa Saramaga⁵² (na obama jezicima) i *Isušena kaljuža* Janka Polića Kamova.⁵³ Budući da su kondicionalne rečenice, kako smo vidjeli dosad, vrlo široka tema, ovdje se analizira samo jedan tip rečenica koje u portugalskom jeziku uvodi veznik *se*. Kako je već rečeno u prvome dijelu rada, taj je veznik u portugalskome jeziku najplodniji veznik koji uvodi kondicionalne rečenice, a u hrvatskome se prevodi veznicima *ako*, *kad(a)*, *da*, *li* i *ukoliko*, dakle svim veznicima koji u hrvatskome jeziku mogu uvesti kondicionalne rečenice. Najprije ćemo napraviti sintaktičku analizu kondicionalnih rečenica, kako u hrvatskom tako i u portugalskom jeziku, a pritom će se pozornost obratiti (kao i u Teorijskom okviru (v. poglavlje 2)) na poredak surečenica, glagolska vremena u surečenicama, te veznike koji uvode kondicionalne rečenice. Nakon toga slijedi semantička analiza koja se odnosi na vezu između protaze i apodoze, kognitivne domene i prediktivnost. Obratit ćemo pozornost i na neprototipne kondicionalne rečenice zabilježene u korpusu. Za sve objašnjeno dat ćemo hrvatske i portugalske primjere.

⁵² José Saramago (1922–2010) bio je jedan od najvećih portugalskih suvremenih pisaca. Dobitnik je Nobelove nagrade za književnost (1998) za roman *Sedam Sunaca i Sedam Mjesečina*. Smatrao se jednim od najutjecajnijih europskih pisaca današnjice, a njegova su djela prevedena na preko trideset jezika. *Todos os nomes* jest roman napisan 1997. godine.

⁵³ Janko Polić Kamov (1886–1910) bio je hrvatski pjesnik, pripovjedač i dramatičar. Djelovao je u razdoblju moderne, ali nije pripadao nijednoj od dviju dominantnih struja (ni artistskoj struji niti pristašama društveno-pragmatičnog programatskog djelovanja), već je stajao kao buntovna i samosvjesna individua te svojim djelima anticipirao kasnije književne događaje. *Isušena kaljuža* egzistencijalni je roman pisan 1906–1910.

4.1. Sintaktička analiza kondicionalnih rečenica

Kao što smo rekli u potpoglavlju 2.2., unutar sintaktičke analize kondicionalne se rečenice mogu dijeliti s obzirom na poredak surečenica ($p-q$, $q-p$), izbor glagolskih oblika te s obzirom na veznike koji ih uvode.

4.1.1. Poredak surečenica u kondicionalnim rečenicama

Iako brojni jezici dopuštaju oba poretka surečenica, protaza-apodoza i apodoza-protaza, jezična je univerzalija da u kondicionalnim rečenicama zavisna surečenica prethodi glavnoj.⁵⁴

U nekim jezicima protaza mora biti prije apodoze, osobito u jezicima u kojima je strogo pravilo da glagol glavne rečenice mora imati finalni položaj u rečenici, kao što je na primjer slučaj u turskome jeziku. Međutim, budući da u takvim jezicima to pravilo vrijedi u svim slučajevima, to ne govori mnogo o položaju surečenica u kondicionalnim rečenicama. S druge pak strane, poredak protaza-apodoza zabilježen je u nekim jezicima koji nemaju strogo određeni poredak kad je riječ o glavnim i zavisnim rečenicama, što upućuje na to da ipak postoji nešto posebno vezano za kondicionalne rečenice (Comrie 2009: 83).

I u hrvatskom i u portugalskom jeziku moguća su oba poretka.

poredak $p-q$ (protaza-apodoza) u hrvatskome jeziku:

- (1) **Ako** me ko izgrdi, ja reagiram smiješkom; **ako** me ko pobije, ja se branim smiješkom; **ako** me ko napane, ja se odzovem smiješkom. (K)
- (2) **Kad** bi bilo, **onda** bih ja stajao uz tebe, razumiješ, a **onda...onda** bih bio i ja kadar polomiti nečiji život. (K)
- (3) **Da** sam „njihov“, **da** sam onako odjeven... **da** sam naime njihov... bio bih sada na dohvat svoga onoga, česa nemam: domovine, prijatelja i roda... Trenja. (K)

poredak $q-p$ (apodoza-protaza) u hrvatskome jeziku:

- (4) „Ovaj čovjek nije pio“ bila bi pomislila, **da** je mogla razmišljati vrhu određene, odmetničke svoje puti i lika; jer piće nije batina; piće širi, deblja; piće ne steže, ne mršavi; piće ne daje čovjeku glas kao da je žedan, gladn i opet – žedan. (K)

⁵⁴ Greenberg (1963: univerzalija 14), Dryer (2007: 27), prema Marković (2010: 240).

- (5) I bio bih očajavao, **da** nisam našao prijevod Pellicove: *Francesca da Rimini*, gdje svaki čin ima 300-400 stihova... (K)
- (6) I koliko bi još mogao postaviti ovakvih pitanja, **da** se nad svima ne ističe jedna tvrdnja: ja sam se poradovao i raspoložio povodom njegovog raspoloženja i smješka – odahnuo t.j. fizički, kako sam radi njegove poze i grimasa trpio fizički. (K)

poredak *p-q* (protaza-apodoza) u portugalskome jeziku:

- (7) Não era pessoa para receber visitas de colegas no intervalo do almoço, e, **se** algumas vezes tinha caído à cama, era ele quem de moto próprio se ia mostrar à sala e apresentar-se ao subchefe do seu lado para não haver dúvidas sobre a sua honradez de funcionário e para que não tivessem de mandar-lhe a fiscalização sanitária à cabeceira. (S)
Nije bio od ljudi koji bi primali posjete kolega u stanci za ručak, a **kad** bi se desilo da padne u krevet, iz vlastite bi pobude došao u dvoranu i prijavio se šefovom pomoćniku kako bi otklonio svaku sumnju u svoju radnu odgovornost, da mu ne moraju slati sanitarnu inspekciju nad bolesničko uzglavlje. (S)
- (8) **Se** e mulher é a mesma, repetia, **se** depois disto tudo a mulher é a mesma, rasgo o maldito verbete e não penso mais no assunto. (S)
Ako je to ta žena, ponavljao je, **ako** je to nakon svega stvarno ta žena, poderat ću prokleti karton i neću više uopće misliti na to. (S)
- (9) **Se**, como é logicamente presumível, pensou, os professores que estão na gaveta são os que prestam actualmente serviço, **então** os verbetes dos estudantes, por simples coerência arquivística, têm de referir-se à população escolar actual, aliás, qualquer pessoa veria que as fichas dos alunos de trinta anos lectivos, isto fazendo as contas por baixo, nunca poderiam caber nesta meia dúzia de gavetas, por muito fina que fosse a cartolina empregada. (S)
Ako su, što se može pretpostaviti, mislio je, u ovoj ladici trenutno zaposleni nastavnici, **onda** se i učenički kartoni, čisto zbog arhivističke sustavnosti, moraju odnositi na sadašnje polaznike škole, odnosno, svakome bi bilo jasno da podaci o svim učenicima u posljednjih trideset školskih godina, a najmanje je toliko u prošlost morao posegnuti, nikako ne stanu u ovih desetak ladica, koliko god tanak karton rabili. (S)

poredak *q-p* (apodoza-protaza) u portugalskome jeziku:

- (10) Além do seu nome próprio de José, o Sr. José também tem apelidos, dos mais correntes, sem extravagâncias onomásticas, um do lado do pai, outro do lado da mãe, segundo o normal, legitimamente transmitdos, como poderíamos comprovar no registo de nascimento existente na Conservatória **se** a substância do caso justificasse o interesse e **se** o resultado da averiguação pagasse o trabalho de confirmar o que já se sabe. (S)
Pored svojeg osobnog imena José, g. José ima i prezimena, ona što spadaju među najčešća, bez

onomastičkih ekstravagancija, jedno s očeve, drugo s majčine strane, kako je uobičajeno, zakonito naslijeđena, što bismo mogli i dokazati uvidom u matičnu knjigu rođenih postojeću u Uredu **kad** bi priroda slučaja opravdavala to zanimanje i kad bi ishod provjere naplatio vrijeme izgubljeno na utvrđivanju nečega što se već zna. (S)

- (11) Que nunca se lembraria de a usar, que nunca viria a retirá-la da gaveta onde a tinha guardado, **se** não fosse haver chegado à conclusão de que os seus esforços de biórafo voluntário de pouquíssimo serviram, objectivamente, sem a inclusão duma prova documental, ou sua cópia fiel, da existência, não só real, mas oficial, dos biografados. (S)

Koji ga se nikad ne bi dosjetio upotrijebiti, nikada ga ne bi ni izvadio iz ladice u koju ga je spremio, **da** nije iznenada došao do zaključka kako se njegov trud dobrovoljnog biografa objektivno ne isplati ako ne sadrži dokumentirani dokaz, ili bar njegovu vjernu kopiju, ne samo o stvarnom već i o legalnom postojanju osoba čijim se životopisima bavio. (S)

- (12) Que faria **se** a tivesse chegado a encontrar? (S)

Što biste učinili **da** ste je uspjeli pronaći? (S)

4.1.2. Kombinacije glagolskih vremena u protazama i apodozama kondicionalnih rečenica

Analiza korpusa hrvatskih kondicionalnih rečenica (122 rečenice) pokazala je da se u hrvatskome jeziku u protazi kondicionalne rečenice najčešće nalazi glagol u prezentu, perfektu ili kondicionalu. Iako analiza nije zabilježila takve primjere, treba napomenuti da glagol u protazi može biti u futuru I., ali samo s veznikom *ako* (v. Katičić (2002: 292)) (npr. *Ako ćeš me posjetiti, najavi se*), i futuru II., ali samo s veznicima *ako* i *li* (v. Katičić (2002: 298) i Katičić (2002: 301)) (npr. *Ako budeš išao u knjižaru, kupi mi par olovki / Budeš li umoran, odmori malo*). Osim toga, u protazi se može naći glagol u imperfektu, ali samo s veznicima *ako* i *da* (npr. *Ako to i misljah, ništa ne rekoh / Da ne rasipah novac, sad bih imao*), ili aoristu, također s veznicima *ako* i *da* (npr. *Ako te uvrijedih, oprosti mi / Da ne pretjerah, ne bih ga razljutila*), ali su imperfekt i aorist stilski obilježeni pa su samim time i kondicionalne rečenice s imperfektom i aoristom obilježene i rijetke. Ipak, takvi su slučajevi zabilježeni u korpusu. Nisu zabilježeni primjeri kondicionalnih rečenica s imperativom u protazi, iako su takvi slučajevi mogući u neprototipnim kondicionalnim rečenicama, primjerice:

Slušaj pažljivo što profesor govori, onda će ti biti jasnije. (naš primjer)

Ako je u protazi glagol u imperativu, protaza ne može biti uvedena veznikom.

Na temelju analize korpusa zaključeno je da je u protazama koje uvodi veznik *ako* u najvećem broju primjera glagol u prezentu. U tom je slučaju u apodozi najčešće futur I.:

- (1) Ako **se ustanovi** bolest, ja **ću se** tek onda **primiti** čvrsto liječenja. (K)
- (2) A ako što i **zasadimo**, kako **ćemo dovesti** vodu, kad je za nas usahlo nebo i kad za nas iscuriše suze. (K)
- (3) Ako ga **ne nađem**, **potražiti ću** ga u gostionu „K lavu“. (K)
- (4) Ako najgore **dode**, **ubit ću se**; **javit ću se** u bonici, ako **ostanem** živ... (K)
- (5) Ako mi to **prerežemo** na jednom mjestu, **pojavit će se** na drugom. (K)

ili prezent:

- (6) Ali ako **je** individualnost raspojasavanje, zadovoljavanje, uživanje – onda individualnost **ne može biti** u askezi. (K)
- (7) I ako to **razumiješ**, onda tek **imaš** neko pravo, snagu i dužnost iz pljuvački graditi poštu, od dinamita slobodu i od zločina svetinju! (K)
- (8) A ako on **zapovede** koju pjesmu i ja ga pođem pratiti, on **izađe** odmah iz jedne melodije u drugu i nikako ne možemo da se složimo... (K)
- (9) Ako tu **ne nađem** povoljne uvjete, **putujem** dalje. (K)
- (10) Ali ako **sam** sâm, sit i pri novcu, onda me se zbiljski prosjaci **ne doimaju** kao sada ja sam sebe. (K)

ali može biti i imperativ:

- (11) Ako **trebaš** knjigu, rekoh sto puta, **kupi**. (K)
- (12) Ako **želiš imati** novinu, **kupi**. (K)
- (13) Ako **želiš imati**, **plati**. (K)
- (14) Ako **si** ubojica, **budi** krvnik – ako **si** sadik, **budi** buntovnik! (K)
- (15) Jer društvo umovaše: ako **si** rođeni zločinac, **budi** krvnik: jer kad možeš kršiti zakon, najsposobniji si da ga braniš. (K)

Kada je u protazi prezent, u apodozi može biti i kondicional I., ali samo u slučajevima upitnih rečenica:

- (16) I ako me **ne žale** drugi, zašto **bih se** ja **žalio**? (K)

Kada je u protazi perfekt, u najvećem će broju slučajeva i u apodozi biti perfekt:

(17) A ako **je** i **bilo** samilosti u njima, ova **je** samilost **bila** samilost cinika. (K)

(18) Ako **smo propustili** jednu dužnost, **nismo ni uživali** jednoga prava...a nema prava bez dužnosti...Glupost! (K)

U apodozi rečenica u čijim je protazama perfekt može biti i prezent:

(19) Ako **je** vrag **uništio** njegovo djelo i Adama, onda on **nije** svemogući... (K)

U protazama koje uvodi veznik *kad(a)* glagol je uvijek u kondicionalu. U apodozama takvih rečenica također je glagol u kondicionalu. To navode i Silić i Pranjković (2005: 348) (v. ovdje potpoglavlje 3.1.). Evo nekoliko primjera:

(20) I kad **bi** to **progovorio** naglas, **bilo bi** u tome vrlo mnogo poze, ali ne trijezne. (K)

(21) A ja **bih pokušao** tražiti u tome uživanje, onda **bi** mi **se** i užitak **ogadio** kao vino i jelo, koje te razbljuje... (K)

(22) Ta kad **bi** afere, dogodovštine, borba i iskustvo – jednom riječi grijeh i život **bili** upisani na vanzakonskom porodu mojem – kad **bih** to **primio** u prilegu stvarajućem i utrobi materinjoj – što **bih** onda **potrebovao** ostala – fakta? (K)

(23) I svatih, da **bih izašao** smiješan, kad **bih tražio** injekcije od žene onamo, gdje nema medicinka i da bi u tome svi vidjeli ono, što bih ja možda i pošao tražiti: Perverznost! (K)

(24) Umni je rad stao ispunjati dan i kako sam se bio navio kao uru, moj je život postao sav kao ura: ko bi ga slušao, kad **bi se** moj život **dao** slušati, **čuo bi** tik-tak...ko bi ga gledao, vidio bi da pokazuje napredak postepeni, neprekidni i stalni...a ko bi mislio, uvjerio bi se, da je u jednoličnome zvuku uključeno ono pomicanje kazala. (K)

U ovom se tipu rečenica može naći i habitualni (ili iterativni) kondicional.

(25) Kad **bi** mu Marko što **protumačio** i zapitao: razumjete li?, on **bi kimnuo** glavom i nije shvatao ništa. (K)

Habitualni je kondicional oblik kondicionala koji se koristi za izražavanje ponavljane radnje u prošlosti. Naziva se još i iterativni kondicional. U navedenom se primjeru tek iz drugog dijela rečenice („i nije shvatao ništa“) zapravo vidi da se radi o prošlosti, odnosno o radnji koja se u prošlosti dogodila više puta, iako je svakom izvornom govorniku hrvatskoga jezika i bez drugoga dijela rečenice jasno da se radi o ponavljanoj radnji u prošlosti. O habitualnom su kondicionalu pisali autori Kalsbeek i Lučić (Kalsbeek – Lučić 2009: 7):

Kondicional u funkciji označavanja ponavljane radnje u prošlosti jest odlika hrvatsko-bosansko-srpskog dijasistema (i to ne cijelog) u odnosu na situaciju u drugim slavenskim jezicima. Čini se da je ta upotreba, historijski gledano, zamijenila sličnu upotrebu imperfekta koja je postojala u staroslavenskom i starohrvatskom, posebno u slučaju svršenih glagola, i pogotovo u zavisnim rečenicama, gdje se u suvremenom jeziku habitualni kondicional najčešće pojavljuje. Habitualni kondicional od svršenih glagola, koji je češći nego onaj od nesvršenih, "ispunjava prazninu u sustavu" jer se na taj način može eksplicitno razlikovati ponavljana izvršena radnja (izrečena kondicionalom svršenog glagola) od ponavljane neizvršene radnje ili ponavljanog procesa. Međutim, u suvremenom jeziku konkuriraju mu kako upotreba perfekta nesvršenih glagola u toj funkciji, tako i kondicional nesvršenih glagola. Pitanje je u kojoj mjeri glagolski vid, vrsta ponavljanja (izrečena poglavito priloškim oznakama), povezanost s drugom radnjom ili vanjskim čimbenikom te upotreba u zavisnim ili nezavisnim rečenicama određuju izbor kondicionala.

Autori primjećuju da se otprilike tri puta više koristi habitualni kondicional u protazama nego li u apodozama (u kojima je uglavnom indikativ) te da je ostvarenost radnje u apodozi neposredno nakon ostvarenosti radnje u protazi, kao u primjeru (25). Međutim, osim označavanja prethodnosti radnje iz protaze radnji iz apodoze, rečenice s veznikom kad i habitualnim kondicionalom mogu označavati istovremenost radnji (*Kad god bi prolazio svojom ulicom, zviždukao bi*).

O habitualnom kondicionalu pisao je i Pranjković (2001: 59–63). Habitualne rečenice definira kao zavisnosložene rečenice kojima se označuje da se radnja glavne surečenice događa bez obzira na (bilo kakve) okolnosti o kojima je riječ u zavisnoj surečenici. Habitualne (ili habitualizirane) mogu biti adverbne (npr. *Dodite kad god hoćete*), subjektne (npr. *Tko god dođe, neka je dobro došao*) i objektne (npr. *Koga god sretnete, pozdravite ga*), a rijetko i predikatne (npr. *Slika je što god je naslikano*). U habitualnim se rečenicama obvezatno javlja element (čestica) *god*, a to znači da je ta čestica bitno obilježje rečenica toga tipa. Element (čestica) *god* dolazi samo uz ona sredstva koja su zamjениčkoga podrijetla, tj. (odnosne) zamjenice, zamjениčki pridjevi, zamjениčki prilozi i veznici zamjениčkoga podrijetla (*tko, što, koji, čiji, kakav, koliki, kako, gdje, kad, dok, dokle, koliko*). Zato *god* nikada ne dolazi uz prave veznike, usp. **da god, *jer god, *zato što god* itd. Štoviše, *god* ne dolazi ni uz ona vezna sredstva koja su zamjениčkog podrijetla, ali su, u nekim tipovima struktura, izgubili svojstva supstitutivnosti i/ili deiktčnosti te postali pravi veznici. Zato „habitualizacija“ takvih zavisnosloženih rečenica ili mijenja narav strukture ili ima za posljedicu posve besmisleni rečenicu. Tako npr. pogodbene rečenice tipa *Kad bih mogao, došao bih* „habitualizacijom“ postaju vremenske (usp. *Kad god bih mogao, došao bih*).

U protazi kondicionalnih rečenica koje uvodi veznik *da* najčešće je glagol u prezentu ili perfektu. U apodozi takvih rečenica stoji obično kondicional. U takvim rečenicama veznik *da* izriče da je sadržaj samo pomišljen i da nije stvaran, a kondicional u apodozi naglašava da je ostvarivanje sadržaja kraj uvjeta koji nije ispunjen također samo pomišljeno (Katičić 2002: 307) (v. potpoglavlje 3.1.).

Navodimo nekoliko primjera s prezentom u protazi i kondicionalom u apodozi:

(26) Da **nema** vjere, ljudi **bi klali i robili**. (K)

(27) Da **sam** „njihov“, da **sam** onako odjeven... da **sam** naime njihov... **bio bih** sada na dohvat svoga onoga, česa nemam: domovine, prijatelja i roda... Trenja. (K)

(28) Da **nije** tako mršav, upravo krojački mršav, **bio bi** izvrsna dadilja. (K)

(29) I koliko **bi** još **mogao** postaviti ovakvih pitanja, da se nad svima **ne ističe** jedna tvrdnja: ja sam se poradovao i rapoložio povodom njegovog raspoloženja i smješka – odahnuo t.j. fizički, kako sam radi njegove poze i grimasa trpio fizički. (K)

(30) Da mi **je** mutan izvor, da **nemam** nikakvih veza, da **je** prošlost crna kao duša... onda **bih bio** slobodan u toj zemlji... (K)

Kada je glagol u protazi u perfektu, glagol u apodozi je uvijek u kondicionalu (I. ili II.):

(31) Da **je** sada **sastao** ma koga, **bio bi se** – pričinio mu se – o tom **razglagoljao**, i zaboravio na vlak. (K)

(32) Da **sam imao** koga uza se, **bio bih se** možda **raspoložio**; da sam mogao progovoriti o novoj pojavi na mom organizmu sarkastički i porugljivo kao jedamput o katarskim pljuvačkama – ili se zanimati kao na tuberkulozu i pijače, koje otvaraju apetit – bio bih prešao na ekstazu i osjećaje... (K)

(33) Da **nisam bio** tako hladan prema njima, možda **bi** me danas ona dosta krupna žena, majka one dosta lijepe djevojke, **pozvala** na objed. (K)

(34) Da **je** ko slučajno **došao** izazivati, **bilo bi** svašta, strahota kakvih još nije bilo... (K)

(35) Ja sam riječ „Madžar“ brisao iz knjiga i kad mi je otac rekao „Zašto tako kvariš knjige“ ja **bih mu bio rekao** „Ta ti si rekao da moramo biti dobri Hrvati“ da me ovo viteško djelo cenzurisanja i maltretiranja tuđinskih imena i omraženih naroda i ličnosti **nije postidjivalo** kao milostinja, koju ne mogu priznati ni onda, kada me zapitaju „Ta u šta si potrošio novac?“ (K)

ili u perfektu:

(36) Da **sam htio**, **mogao sam** život učiniti knjigom, kako sam mogao knjigu učiniti životom. (K)

U protazama koje uvodi veznik *da* glagol može biti i u imperfektu ili aoristu. I te su kondicionalne rečenice irealne jer se uvjet u njima odnosi na prošlost i to se jasno kazuje

(Katičić 2002: 312) (v. potpoglavlje 3.1.). U takvim je slučajevima, kao i prethodnom navedenom, u apodozi također glagol u kondicionalu.

(37)Još istog dana vidjeh meso i **bio bih osjetio** kost, da **dospjeh** osjećati. (K)

(38)**Bio bi prasnuo** u smijeh, da **ne praskaše** kostur, odšarafljen, bezglav, slobodan. (K)

U korpusu su zabilježena samo tri primjera kondicionalnih rečenica s veznikom *li* u protazi:

(39)Kažem li u pogledu mojih osjećaja: ljubim ili mrzim? - ironiziram.

(40)Kažem li u pogledu moga života: to ću i to napraviti - ironiziram.

(41)Kažem li u pogledu mojih misli: tako je i tako - ironiziram.

U sva tri primjera je glagol u prezentu i u protazi i u apodozi. Osim kombinacije prezent-prezent, u kondicionalnim rečenicama s veznikom *li* mogu se naći kombinacije prezent-futur I. i futur II.- futur I. (v. potpoglavlje 3.1.).

Kada je o glagolskim vremenima u surečenicama u portugalskome jeziku riječ, treba napomenuti da je ono što je najrazličitije u portugalskome jeziku u odnosu na hrvatski jezik postojanje konjunktiva u protazi, odnosno postojanje konjunktiva uopće. Konjunktiv u hrvatskome jeziku ne postoji, pa tako dakako ni u kondicionalnim rečenicama. Konjunktiv se tradicionalno smatra glagolskim načinom.

U indoeuropskom prajeziku posvjedočen je, osim imperativa i optativa, još jedan glagolski način, koji se uobičajilo nazivati konjunktivom. Konjunktiv je najbolje posvjedočen u grčkom, vedskom i latinskom, no budući da je u drugim je jezicima ostavio malo tragova, postoje ozbiljne dvojbe o tome radi li se o općeindoeuropskom glagolskom načinu. U anatolijskome nema ni traga konjunktivu kao glagolskoj kategoriji, baš kao ni u baltoslavenskome.^[55] (Matasović 2008: 284)

U portugalskome jeziku konjunktiv se koristi za izražavanje događaja ili situacija koje smatramo hipotetskim ili irealnim, odnosno za izražavanje sumnje i nesigurnosti u nešto. Glagoli koji se pojavljuju u konjunktivnim rečenicama najčešće izražavaju želju, sumnju, žaljenje, negiranje, molbu, zabranu, pretpostavljanje i sl. (Cunha – Cintra 1999: 464). U

⁵⁵Baltoslavenski jezici grana su indoeuropske porodice jezika i dijele se na dvije grane, baltijsku i slavensku. Baltijskim jezicima pripadaju staropruski, jatvinški, litavski, latvijski, a slavenskim jezicima ruski, bjeloruski, ukrajinski, poljski, kašupski, slovinski, polapski, češki, slovački, lužičkosrpski, makedonski, bugarski, slovenski i hrvatski jezik (Matasović 2008: 21–34).

portugalskome jeziku postoje *presente do conjuntivo* (konjunktiv prezenta), *préterito perfeito composto do conjuntivo* (konjunktiv perfekta), *préterito imperfeito do conjuntivo* (konjunktiv imperfekta), *préterito mais-que-perfeito do conjuntivo* (konjunktiv pluskvamperfekta), *futuro do conjuntivo simples* (konjunktiv futura I.) i *futuro do conjuntivo composto* (konjunktiv futura II.) (Talan 2003: 206–210).

Na temelju analize korpusa portugalskih rečenica (152 rečenice), zaključeno je da je najčešća kombinacija glagolskih vremena u protazama i apodozama kondicionalnih rečenica u portugalskome jeziku *pretérito do imperfeito conjuntivo – condicional presente* (konjunktiv imperfekta u protazi, kondicional u apodozi). Takvi su primjeri ovi:

- (1) Além do seu nome próprio de José, o Sr. José também tem apelidos, dos mais correntes, sem extravagâncias onomásticas, um do lado do pai, outro do lado da mãe, segundo o normal, legitimamente transmitidos, como **poderíamos** comprovar no registo de nascimento existente na Conservatória se a substância do caso **justificasse** o interesse e se o resultado da averiguação **pagasse** o trabalho de confirmar o que já se sabe. (S)

Pored svojeg osobnog imena José, g. José ima i prezimena, ona što spadaju među najčešća, bez onomastičkih ekstravagancija, jedno s očeve, drugo s majčine strane, kako je uobičajeno, zakonito naslijeđena, što **bismo mogli** i dokazati uvidom u matičnu knjigu rođenih postojeću u Uredu kad **bi** priroda slučaja **opravdavala** to zanimanje i kad **bi** ishod provjere **naplatio** vrijeme izgubljeno na utvrđivanju nečega što se već zna. (S)

- (2) Que nunca **se lembraria** de a usar, que nunca **viria** a retirá-la da gaveta onde a tinha guardado, se **não fosse** haver chegado à conclusão de que os seus esforços de biógrafo voluntário de pouquíssimo serviram, objectivamente, sem a inclusão duma prova documental, ou sua cópia fiel, da existência, não só real, mas oficial, dos biografados. (S)

Koji ga se nikad **ne bi dosjetio** upotrijebiti, nikada ga ne bi ni izvadio iz ladice u koju ga je spremio, da **nije** iznenada **došao** do zaključka kako se njegov trud dobrovoljnog biografa objektivno ne isplati ako ne sadrži dokumentirani dokaz, ili bar njegovu vjernu kopiju, ne samo o stvarnom već i o legalnom postojanju osoba čijim se životopisima bavio. (S)

- (3) Se **fosse** preciso consultar um destes verbetes e ele não se encontrasse no seu lugar, a situação **poderia** tornar-se grave. (S)

Kad **bi** nekome **zatrebao** koji od ovih kartona, a njega ne bi bilo na mjestu, situacija **bi** doista **postala** ozbiljna. (S)

- (4) Se tudo **coresse** bem desta vez, como estava certo de que haveria de correr, **continuaría** a fazer uso do documento sempre que encontrasse ou previsse dificuldades nas futuras pesquisas, pois estava convecido de que a busca não acabaria no tal rés-do-chão. (S)

Ako ovaj put sve **prođe** dobro, a bio je siguran da hoće, **koristit će se** istim papirom kadgod predvidi ili naiđe na prepreke u nastavku svoje istrage, jer je čvrsto vjerovao da se potraga neće okončati tamo u prizemlju. (S)

(5) Se isto **fosse** um romance, murmurou enquanto abria o caderno, só a conversa com a senhora do rés-do-chão direito **daria** um capítulo. (S)

Kad **bi** ovo **bio** roman, promrmljao je otvarajući bilježnicu, samo **bi** razgovor s gospođom iz prizemlja desno **zauzeo** jedno poglavlje. (S)

Kao što se vidi iz primjera, u hrvatskom se portugalski konjunktiv imperfekta i kondicional različito prevode, ovisno o kontekstu. Tako su u primjerima (1), (3) i (5) konjunktiv imperfekta u protazi i kondicional u apodozi prevedeni hrvatskim kondicionalom I., u primjeru (2) konjunktiv imperfekta preveden je perfektom, a kondicional kondicionalom, a u primjeru (4) konjunktiv je imperfekta preveden prezentom (koji se odnosi na budućnost), a kondicional futurom I. Razlog su tomu različiti stupnjevi vjerojatnosti u navedenim rečenicama. Tako su primjeri (1), (3) i (5) hipotetički kondicionali, primjer (2) jest kontrafaktualni kondicional (što sugerira i veznik *da*), a primjer (4) je realni kondicional, što dodatno naglašava i umetnuta rečenica *como estava certo de que haveria de correr* odnosno *a bio je siguran da hoće*.

Osim kombinacije glagolskih vremena konjunktiv imperfekta-kondicional, analiza je pokazala da je vrlo česta kombinacija glagolskih vremena prezent-prezent. Takve su rečenice redovito i u hrvatskome jeziku prevedene prezentom u objema surečenicama. Navest ćemo nekoliko takvih primjera:

(6) Se um dos dois **comete** adultério, por exemplo, o mais ofendido, o que **recebe** o golpe mais fundo, por muito incrível que isto Lhe pareça, **não é** o outro, mas esse outro outro que é o casal, não é um, mas o dois. (S)

Ako, na primjer, jedno od vas dvoje **počini** preljub, onaj tko **biva** najdublje povrijeđen, tko doživi najteži udarac, koliko vam se god to činilo nevjerojatnim, **nije** onaj drugi, već onaj drugi drugi, koji je zapravo par, nije jedno, nego dvojedno. (S)

(7) Se é pouca, **és** novo, se é muita, **és** velho, o resto **é** conversa. (S)

Ako **imaš** malo, onda **si** mlad, ako **imaš** mnogo, star **si**, drugo su priče. (S)

(8) Se **dorme** mal, é porque **está** doente, uma pessoa saudável dorme sempre bem. (S)

Ako loše **spavate**, to je zato što **ste** bolesni, zdrav čovjek dobro spava. (S)

(9) Se os seus erros de serviço **são** causados pela insónia e se a insónia **está a ser** causada por acusações da consciência, então **há** que descobrir a falta cometida. (S)

Ako **su** vaše pogreške u poslu uzrokovane nesanicom, a nesanica grižnjom savjesti, onda **treba** otkriti počinjeni grijeh. (S)

(10) ...se um relógio **começa** a atrasar-se ou a adiantar-se **não é** por defeito do tempo, mas da máquina, o que eu devo ter, portanto, é a corda avariada. (S)

...ako sat **počne** kasniti ili raniti, to **nije** greška u vremenu, već u mehanizmu, prema tome, bit će da se sat u meni pokvario. (S)

Nadalje, analiza je pokazala da je vrlo čest slučaj da je u protazi kondicionalne rečenice u portugalskome jeziku prezent, a u apodozi imperativ. U hrvatskome se to prevodi jednako:

- (11) Se a senhora **conhece**, **diga**-ma, e não a incomodarei mais.
Ako je vi **znate**, **recite** mi pa vas neću više gnjaviti. (S)
- (12) ... Se **é** isso que **pensas**, **deixa**-me ficar na minha ignorância, também os pássaros cantam e não sabem porquê, Estás lírico, Estou triste.
... Ako tako **misliš**, **pusti** me na miru u mom neznaju, i ptice pjevaju a da ne znaju zašto, Pa ti si u lirskom raspoloženju, Ja sam tužan. (S)
- (13) Se **é** assim, **vá** às finanças, nas finanças sabem tudo acerca de toda a gente.
Ako **je** tako, **otidite** u poreznu upravu, u poreznoj upravi znaju sve o svakome. (S)
- (14) Se **és** um tecto sábio, **dá**-me um ideia.
Ako **si** mudri strop, **daj** mi kakvu ideju. (S)
- (15) **Toma** as minhas metáforas a sério, se **quiseres**, mas não as repitas como se fosses tuas.
Shvati moje metafore ozbiljno, ako **hoćeš**, ali nemoj ih ponavljati kao da su tvoje. (S)

Stanje u korpusu je pokazalo i da postoji velik broj rečenica u čijim je protazama prezent, a u apodozama futur. Takvi su primjeri:

- (16) Se **existe**, aqui **terá de estar**.
Ako **postoji**, **morao bi biti** ovdje. (S)
- (17) ... mas, se **se põe** a dar voltas por aqui, a andar à roda, a envolver-se no casulo, **acabará por não poder** dar um passo mais, terá de voltar para trás, começar de novo.
... no ako **počne** bezglavo bauljati, hodati u krug, zaplitati se, u jednom trenu **neće** više **moći** napraviti ni korak, morat će se vratiti unatrag, krenuti ispočetka. (S)
- (18) Então, se **há** nesta sala um mentiroso, e tenho a certeza de que o há, esse **não serei** eu.
Dakle, ako **je** u ovoj sobi lažac, a sigurna sam da jest, to **nisam** ja. (S)
- (19) E que **vai** ele **fazer**, se já **não pode** realizar o que pensou, Fará o que sempre fez, recortará recortes de jornais, fotografias, notícias, entrevistas, como se não tivesse sucedido nada.
A što **će** on **raditi**, ako **ne bude mogao** provesti što je zamislio, Radit će što je uvijek radio, izrezivat će članke iz novina, fotografije, vijesti, intervjuje, kao da se ništa nije dogodilo. (S)

Primjer (17) jedini je od navedenih primjera u kojemu je i u hrvatskome prijevodu u protazi prezent, a u apodozi futur. U primjeru (16) futur u apodozi preveden je kondicionalom I., u primjeru (18) futur u apodozi preveden je prezentom, a u primjeru (19) prezent u protazi preveden je futurom II.

U mnogim se primjerima u protazi javlja konjunktiv futura. Konjunktivom futura inače se najčešće izražava mogućnost da se neka radnja ostvari u budućnosti. Protaze rečenica u

kojima se u portugalskome jeziku pojavljuje konjunktiv futura u hrvatskome odgovaraju prezentu i futuru. Slijede primjeri:

(21) O facto de não estar lá ninguém para os ver não servia de desculpa à gravíssima imprudência cometida, sabemos nós lá, ignorantes como somos, até onde puderam já alcançar os avanços da ciência, da mesma maneira que as ondas de rádio, que ninguém vê, conseguiram levar os sons e as imagens por ares e ventos, saltando as montanhas e os rios, atravessando os oceanos e os desertos, também **não será** nada de extraordinário se já **estiverem** descobertas ou inventadas, ou vierem a sê-lo amanhã, umas ondas leitoras e umas ondas fotógrafas capazes de atravessar as paredes e registrar e transmitir para o exterior casos, mistérios e vergonhas da nossa vida que julgaríamos a salvo de indiscrições. (S)

Činjenica da tamo nema nikoga tko bi ih vidio nije opravdavala njegov teški propust, što mi znamo, neupućeni kakvi jesmo, o tome dokle je već stigao napredak znanosti, ako nevidljivi radio-valovi **prenose** zvuk i sliku diljem svijeta, premošćujući planine i rijeke, nadlijećući oceane i pustinje, zašto **bi bilo** nevjerojatno da su već otkriveni ili izumljeni, ili će biti sutra, kakvi čitački i fotografski valovi koji prolaze kroz zidove, bilježe i krađu naše životne zgode, tajne i sramote, ma koliko mi vjerovali da su na sigurnom. (S)

(22) ...em segundo lugar, é também uma absuridade do ponto de vista memorístico, porque se os mortos **não estiverem** no meio dos vivos **acabarão** mais tarde ou mais cedo por ser esquecidos, e depois, com perdão da vulgaridade da expressão, é o cabo dos trabalhos para conseguir descobri-los quando precisamos deles, como também mais tarde ou mais cedo sempre vem a acontecer.

... no na drugom mjestu, to je apsurd i s memorističkog stajališta, jer ako mrtvi **ne budu** među živima, prije ili kasnije **past će** u zaborav, pa će onda, s oprostjenjem na vulgarnom izrazu, biti pasja rabota ući im u trag kad nam zatrebaju, što se kad-tad ipak dogodi. (S)

(23) ...porém o Sr. José não consegue libertar-se duma ideia fixa, a de que mais ninguém, a não ser ele, poderá mover a derradeira pedra que ficou no tabuleiro, a pedra definitiva, aquela que, se **for movida** na direcção certa, **virá** a dar sentido real ao jogo, sob pena, não o fazendo, de o deixar empatado para a eternidade.

... ipak se g. Jose ne može osloboditi fiksne ideje da više nitko osim njega neće imati priliku da pomakne posljednju figuru na ploči, odlučujuću figuru, onu koja **će**, ako **bude povučena** u pravom smjeru, igri **dati** pravi smisao, dok će, ako se to ne učini, ostati nedoigrana za vječnost. (S)

(24) ...a mulher está morta, não há mais nada a fazer, **guardarei** o processo e o verbete se **quiser** ficar com uma recordação palpável desta aventura...

...žena je mrtva, tu se više nema što učiniti, **mogu** sačuvati spis i karton ako **hoću** da mi od ove avanture ostane opipljiva uspomena... (S)

(25) Tinha procurado a mulher desconhecida por toda a parte, e veio encontrá-la aqui, debaixo daquele montículo de terra que as ervas bravas **não tardarão** a tapar, se antes **não vier** o pedreiro aplaná-lo para assentar a placa de mármore com a habitual inscrição de datas... Nepoznatu je ženu tražio posvuda i napokon je našao ispod onog humka što **će** zakratko **zarasti** u korov, ako ga klesar prije **ne zaravna** kako bi položio mramornu ploču s uobičajenim datumima u natpisu... (S)

U jednom je primjeru zabilježeno da je konjunktiv futura preveden kondicionalom:

(26) **Trago** aqui o verbete, se **quiser** ver.

Donio sam karton, ako **biste željeli** pogledati. (S)

Kada je riječ o apodozama rečenica u čijim je protazama konjunktiv futura, najčešće se pojavljuje futur (indikativa), kao što je slučaj u primjerima (21)–(25). Primjer (26) specifičan je s obzirom na to da se radi o govornome činu, pa zbog nedostatka uzročno-posljedične veze nema ni sukcesivnosti (v. potpoglavlje 2.3.1.). O tome će više biti riječi u poglavlju o semantičkim svojstvima kondicionalnih rečenica u hrvatskome i portugalskome jeziku.

U nekim je primjerima kondicionalnih rečenica s futurom konjunktiva u protazi zabilježeno da se u apodozi javlja perfekt:

(27) E se a mulher **for** a mesma, Se a mulher **for** a mesma, então o acaso **foi** esse, Sem outras consequências, Quem somos nós para falar de consequências, se da fila interminável delas que incessantemente vêm caminhando na nossa direção apenas podemos ver a primeira, significa isso que algo pode acontecer ainda.

A ako **je** to stvarno ta žena, Ako **je** to stvarno ta žena, onda sudbina **hoće** baš tako, Bez ikakvih daljnjih posljedica, Tko smo mi da o tome govorimo, ako smo od beskonačnog niza posljedica koje hrpimice naviru prema nama u stanju vidjeti samo onu neposrednu, to bi značilo da se ipak još nešto može dogoditi. (S)

U hrvatskom je prijevodu primjera (28) i u protazi i u apodozi prezent. Present u apodozi jest tu stoga što je fraza *então o acaso foi esse* (doslovno prevedeno: *onda je slučaj bio taj*) prevedena hrvatskom frazom *onda sudbina hoće baš tako*.

U kondicionalnim rečenicama s futurom konjunktiva u protazi, u apodozi se može javiti i imperfekt:

(28) **Não se enganavam** de todo os supersticiosos, **se tivermos** em consideração os numeros casos de funcionários de todas as categorias cujos processos tiveram de ser permaturamente retirados do arquivo dos vivos, enquanto os papeis exteriores dos obstinados sobreviventes iam amarelecendo cada vez mais, até se tornarem em manchas escuras e inesteticas nos topos das prateleiras, ofendendo a vista do público.

Možda ti praznovjernici i **nisu bili** sasvim u krivu, ako **uzmemo** u obzir brojne slučajeve službenika iz svih kategorija čije se predmete preuranjeno moralo povući iz arhiva živih, dok su papiri onih okorjelih u preživljavanju i dalje žutjeli, sve dok se ne bi pretvorili u tamne i nelijepe mrlje na najvišim policama, u prizor neugodan oku stranaka. (S)

Iako analiza korpusa nije zabilježila takve primjere, treba napomenuti da se u rečenicama u čijim je protazama futur konjunktiva može u apodozama javiti prezent (npr. *Se tu vieres mais cedo, vamos ao concerto – Ako dođeš ranije, idemo na koncert*).

4.1.3. Veznici u kondicionalnim rečenicama

U i hrvatskome je i u portugalskome jeziku protaza najčešće uvedena veznikom, a apodoza može i ne mora biti. U hrvatskome postoje slučajevi asindetskih, bezvezničkih kondicionalnih rečenica, iako analiza korpusa nije zabilježila takve primjere, a ni gramatike ih ne spominju. Takve su primjerice rečenice:

- (1) Pitaj me – reći ću ti.
- (2) Učila, ne učila, past ću ispit.
- (3) Zatraži – dobit ćeš.
- (4) Radi i zaradit ćeš.
- (5) Još jednom to reci i prekidamo.

Te bi se rečenice naime mogle shvatiti ovako:

- (1') Ako me pitaš, reći ću ti.
- (2') I ako učim i ako ne učim, past ću ispit.
- (3') Ako zatražiš, dobit ćeš.
- (4') Ako radiš, zaradit ćeš.
- (5') Ako to još jednom kažeš, prekidamo.

U primjerima (1)–(5) radi se o implicitnim koordiniranim strukturama s pogodbenim odnosom o kojima smo govorili u potpoglavlju 2.4. O njima Pranjković (2002: 154) kaže:

Implicitne koordinirane strukture s pogodbenim odnosom među dijelovima netipizirane su, što znači da nema anaforičkih sredstava kojima bi se u jukstapoziciji materijalizirao pogodbeni odnos. U strukturama toga tipa kondicionalnost se izriče u prvom redu vidsko-vremenskim suodnosom glagolskih oblika u dijelovima.

Ni u korpusu portugalskih kondicionalnih rečenica nismo zabilježili primjere asindetskih rečenica, no kao i u hrvatskome jeziku, one postoje (v. ovdje potpoglavlje 2.4). Navodimo nekoliko primjera:

- (6) Estudava, não estudava, vou chumbar.
Učila, ne učila, past ću.
- (7) Diga uma palavra mais e vou me embora.
Reci još jednu riječ i odlazim.
- (8) Toque a campainha, vão abrir.
Pozvoni na zvono, otvorit će.

Kao što je već rečeno, u ovome radu analiziramo rečenice koje u portugalskome uvodi veznik *se*. U svim je, dakle, navedenim primjerima protaza uvedena tim veznikom. Ostali veznici koji uvode protaze u portugalskome jeziku jesu: *caso* (u slučaju da), *salvo se* (osim ako), *sem que* (osim ako), *uma vez que* (pod uvjetom da), *a não ser que* (osim ako), *conquanto que* (pod uvjetom da), *com a condição que* (pod uvjetom da). Veznik *se* u hrvatskome se prevodi s *ako*, *kad(a)*, *da*, *ukoliko* i *li*, ali analiza je korpusa zabilježila samo prijevode s *ako*, *kad(a)* i *da*. Kada je bilo riječi o glagolskim vremenima u surečenicama (v. potpoglavlje 4.1.2.), vidjeli smo da se pojedina glagolska vremena u portugalskom na hrvatski prevode različito, ovisno o stupnju vjerojatnosti ostvarivanja uvjeta izrečenog u apodozi. Kada se radi o prijevodu veznika *se*, situacija je slična. Naime, portugalski veznik *se* u hrvatskome će se prevesti s *ako* ako se radi o realnoj kondicionalnoj rečenici kao u primjeru (9). Radi li se o potencijalnoj kondicionalnoj rečenici, veznik će *se* biti preveden hrvatskim veznikom *kad(a)* (primjer (10)). Kada je kondicionalna rečenica irealna, u hrvatskome će se jeziku veznik *se* prevesti veznikom *da*, kao u primjeru (11).

(9) Não tivera tempo de fazer girar a chave, só o trinco móvel mantinha a porta fechada, **Se** ele vem, **se** ele move o puxador, **se** ele entra aqui, gritava uma voz dentro da cabeça do Sr. José, apanha-te em flagrante, com esse papel na mão, a credencial em cima da mesa, a voz não dizia mais do que isto, tinha pena do auxiliar de escrita, não lhe falava das consequências.

Nije imao vremena okrenuti ključ, samo je kvaka vrata održavala zatvorenima, **Ako** on dođe, **ako** se on maši za kvaku, **ako** on uđe ovamo, urlao je glas u g. Josevoj glavi, uhvatit će te na djelu, s tim papirom u ruci, s punomoći na stolu, glas nije rekao ništa više, sažalio se nad pomoćnim pisarom, nije mu spominjao posljedice. (S)

(10) Veio-me agora uma ideia, aproveitar um bocado da tarde para dar um passeiozinho pelo Cemitério, **se** me autorizassem a entrar por aqui, escusaria de ter de fazer um rodeio. Sad mi je nešto palo na pamet, mogao bih dio poslijepodneva iskoristiti za malu šetnju po Groblju, **kad** biste mi odobrili da uđem kroz zgradu, uštedjeli biste mi veliki zaobilazak. (S)

(11) *Se não estivesse aí agarrado todo o tempo, como tecto que és, saberias que não tem sido um divertimento.*

Da nisi tu neprestano prikovan, kao što stropovi jesu, znao bi da to nije bila nikakva zabava. (S)

Analiza korpusa nije zabilježila primjere u kojima je portugalski veznik *se* preveden hrvatskim veznikom *li*, premda bi se *se* mogao prevesti s *li*. Veznik je *li* ograničen utoliko što u hrvatskim kondicionalnim rečenicama dolazi isključivo uz prezent i futur II. O tome pišu i Silić i Pranjković (Silić – Pranjković 2005: 348):

Ti veznici dolaze s bilo kojim od vremenskih glagolskih oblika (npr. *Ako tražite, nalazite; Ako tražite, naći ćete; Ako ste tražili, našli ste; Ukoliko budete tražili, naći ćete* i sl.), a veznik *li* dolazi samo uz oblike prezenta (npr. *Tražite li, naći ćete*) i oblike futura drugog (npr. *Budete li tražili, naći ćete*). Nije npr. ovjereno **Tražili ste li, našli ste* ili sl.

Stoga možemo zaključiti da kondicionalne rečenice koje su u portugalskome uvedene sa *se*, a u protazama imaju prezent ili futur II. (u hrvatskome prijevodu), umjesto s *ako* mogu biti uvedene veznikom *li*. Navest ćemo po jedan takav primjer:

(12) **Se dorme** mal, é porque está doente, uma pessoa saudável dorme sempre bem. (S)
Ako loše **spavate**, to je zato što ste bolesni, zdrav čovjek dobro spava. (S)
Spavate li loše, to je zato što ste bolesni, zdrav čovjek dobro spava.

(13) E que vai ele fazer, **se já não pode realizar** o que pensou, Fará o que sempre fez, recortará recortes de jornais, fotografias, notícias, entrevistas, como se não tivesse sucedido nada. A što će on raditi, **ako ne bude** mogao provesti što je zamislio, Radit će što je uvijek radio, izrezivat će članke iz novina, fotografije, vijesti, intervju, kao da se ništa nije dogodilo. (S)
A što će on raditi, **ne bude li mogao** provesti što je zamislio, Radit će što je uvijek radio, izrezivat će članke iz novina, fotografije, vijesti, intervju, kao da se ništa nije dogodilo.

4.2. Semantička analiza kondicionalnih rečenica

Kao što smo već naveli u potpoglavlju 2.2.2., kondicionalne se rečenice ne mogu promatrati kao kombinacije nasumično odabranih surečenica povezanih logičkim ili sintaktičkim pravilima, već se preciznije mogu opisati kao konstrukcije u kojima su surečenice povezane određenim vrstama odnosa. Pritom je vrlo važan odnos između protaze i apodoze. Surečenice kondicionalnih rečenica ne izriču tvrdnju; ono što se kondicionalnom rečenicom u cjelini tvrdi jest postojanje veze između surečenica. Kada govorimo o vezi između protaze i apodoze,

valja najviše obratiti pozornost na kognitivne domene i prediktivnost. Priroda odnosa između protaze i apodoze ovisi o kognitivnoj domeni u kojoj se razmatraju pretpostavke koje surečenice izražavaju. Osim toga, za semantičku je analizu kondicionalnih rečenica važna prediktivnost.

4.2.1. Kondicionalne rečenice u različitim kognitivnim domenama

Vidjeli smo u teorijskome okviru da kondicionalne rečenice mogu biti u sadržajnoj, epistemičkoj ili pragmatičkoj domeni (v. potpoglavlje 3.2.2.). S obzirom na kognitivne domene, veze između protaze i apodoze variraju: u *sadržajnoj domeni* surečenice su povezane kauzalnošću, u *epistemičkoj domeni* protaza izražava pretpostavku, a apodoza zaključak, a kod *kondicionalnih govornih činova* u protazi je izražen uvjet pod kojim je govorni čin iz apodoze relevantan (Sweetser 1990, prema Dancygier 1998: 12).

U sadržajnoj domeni vrijede uzročne veze između sadržaja protaze i apodoze, odnosno sadržaj protaze izravno uvjetuje ostvarivanje sadržaja apodoze.

Takve su ove rečenice zabilježene u korpusu:

- (1) Ako ga ne nađem, potražiti ću ga u gostioni „K lavu“. (K)
- (2) Ako tu ne nađem povoljne uvjete, ja putujem dalje. (K)
- (3) Se de manhã estiver como estou agora, não poderei ir trabalhar.
Ako mi ujutro bude kao sada, neću moći na posao. (S)
- (4) Se a mulher é mesma, repetia, se depois disto tudo a mulher é a mesma, rasgo o maldito verbete enao penso mais no assunto.
Ako je to ta žena, ponavljao je, ako je to nakon svega stvarno ta žena, poderat ću prokleti karton i neću više uopće misliti na to. (S)

U epistemičkoj domeni događa se logičko zaključivanje; u njoj kondicionalna rečenica povezuje pretpostavku i zaključak. Takve su rečenice:

- (5) Ako je vrag uništio njegovo djelo i Adama, onda on nije svemogući... (K)
- (6) A ako ko i polaska u lice plebejcu, polaskat će radi novaca i koristoljublja, da mu se iza plećiju prezirno i sažalno naruga... (K)
- (7) Ali ako je individualnost raspojasavanje, zadovoljavanje, uživanje – onda individualnost ne može biti u askezi. (K)
- (8) Se este tivesse sido o caso, e considerando que a rua em questão se encontrava nas proximidades da Conservatória Geral, quem sabe se a mulher do autocarro não seria mesmo a tal.

Ako je to bio slučaj, a s obzirom na to da se dotična ulica nalazila u blizini Matičnog ureda, žena iz autobusa mogla je doista biti ona. (S)

(9) Se dorme mal, é porque está doente, uma pessoa saudável dorme sempre bem. (S)

Ako loše spavate, to je zato što ste bolesni, zdrav čovjek dobro spava. (S)

(10) Se existe, aqui terá de estar. (S)

Ako postoji, ovdje bi morao biti. (S)

Pragmatička domena jest domena govornih činova. U toj domeni protaza služi kao komentar govornih činova u apodozi. Takve su sljedeće rečenice:

(11) ... quer dizer, gostaria era de ter uma pequena conversa consigo, se não se importa, se tem um minuto disponível...

...volio bih malo porazgovarati s vama, ako vas ne smetam, ako imate minutu vremena... (S)

(12) Muito obrigado, se não se importa, para não ter de me levantar, pago-Lhe depois.

Mnogo hvala, ako smijem, da sada ne ustajem, platio bih vam naknadno. (S)

4.2.2. Kondicionalne rečenice i prediktivnost

Kao što smo vidjeli u teorijskom okviru (v. potpoglavlje 2.2.2.3.), nisu sve kondicionalne rečenice prediktivne, a one koje jesu pokazuju različite stupnjeve prediktivnosti.

Prediktivne su one rečenice koje izražavaju predviđanje, pretkazivanje, a predikcija je rasuđivanje koje se temelji na iznošenju pretpostavki i pokušaju zaključivanja.

Kondicionalne rečenice u pragmatičkoj domeni neprediktivne su – takve su rečenice gore navedeni primjeri (11) i (12).

Osim kondicionalnih govornih činova, neprediktivne su i kondicionalne rečenice u epistemičkoj domeni. U toj se domeni logički zaključuje na temelju pretpostavki iznesenih u protazi. Epistemička domena jest domena znanja i promišljanja te u njoj kondicionalna rečenica povezuje pretpostavku i zaključak. Takvi su ovi primjeri:

(13) Se, como é logicamente presumível, pensou, os professores que estão na gaveta são os que prestam actualmente serviço, então os verbetes dos estudantes, por simples coerência arquivística, têm de referir-se à população escolar actual, aliás, qualquer pessoa veria que as fichas dos alunos de trinta anos lectivos, isto fazendo as contas por baixo, nunca poderiam caber nesta meia dúzia de gavetas, por muito fina que fosse a cartolina empregada.

Ako su, što se može pretpostaviti, mislio je, u ovoj ladici trenutno zaposleni nastavnici, onda se i učenički kartoni, čisto zbog arhivističke sustavnosti, moraju odnositi na sadašnje polaznike škole, odnosno, svakome bi bilo jasno da podaci o svim učenicima u posljednjih trideset školskih godina, a

najmanje je toliko u prošlost morao posegnuti, nikako ne stanu u ovih desetak ladica, koliko god tanak karton rabili. (S)

(14) Raciocinemos, disse, raciocinemos, se os verbetes antigos estão aqui, e tudo indica que sim, não é nada provável que os vá encontrar reunidos aluno por aluno, isto é, que os verbetes de cada aluno estejam todos juntos de modo a que se pudesse seguir num relance toda a sua trajetória escolar, o mais certo é que a secretaria, no fim de cada ano lectivo, fizesse um atado de todos os verbetes correspondentes a esse ano e os arrumasse aqui, não creio que se dessem sequer ao trabalho de guardá-los em caixas, ou talvez sim, é caso a ver, espero, se assim foi, que ao menos tivessem tido a lembrança de escrever por fora o ano a que se referiam, de uma maneira ou outra será só uma questão de tempo e paciência.

Promislimo, reče, promislimo, ako su stari kartoni ovdje, a sve govori da jesu, nije nimalo vjerojatno da ću ih naći razvrstane, da će svi kartoni jednog đaka biti na kupu, pa da se odjednom može dobiti uvid u tijek njegovog školovanja, po svoj prilici tajništvo, na kraju svake školske godine, skupi sve kartone koji se na nju odnose i odloži ih ovamo, ne vjerujem čak ni da ih se potruže složiti u kutije, ili možda ipak, treba vidjeti, nadam se, ako je tako, da su se bar dosjetili izvana naznačiti godinu, ovako ili onako, trebat će samo vremena i strpljenja. (S)

Neke su pak kondicionalne rečenice izrazito prediktivne i predstavljaju vezu između parametara koji sačinjavaju alternativne mentalne prostore. Navest ćemo takve primjere:

(15) Ako se ustanovi bolest, ja ću se tek onda primiti čvrsto liječenja. (K)

(16) Ako najgore dođe, ubit ću se; javit ću se u bolnici, ako ostanem živ... (K)

(17) Se as sombras do crepúsculo o apanharem antes de ter conseguido chegar à sepultura da mulher desconhecida, se a noite vier cortar-lhe os caminhos, disseminando neles as suas invisíveis assombrações e impedindo-o de seguir adiante, poderá esperar o nascimento do novo dia deitado numa destas lajes musgosas, com um anjo de pedra triste a velar-lhe o sono. (S)

Ako ga sjenke sumraka sustignu prije no što se domogne groba nepoznate žene, ako mu noć zastre puteve, sijući po njima svoje nevidljive aveti i zaprečujući ga da nastavi, može do rađanja novog dana počinuti na kojoj od ovih mahovinastih ploča, dok mu tužni kameni anđeo bdije nad snom. (S)

(18) Se assim for terás o gosto de ouvir uma vez mais a voz velada e grave da professora de matemática. (S)

Ako bude tako, bit će ti drago još jednom čuti prigušeni, tamni glas nastavnice matematike. (S)

4.3. Neprototipne kondicionalne rečenice zabilježene u korpusu

Za kraj donosimo nekoliko neprototipnih hrvatskih i portugalskih kondicionalnih rečenica zabilježenih u korpusu. Vidjeli smo u potpoglavlju 2.3. da postoje kondicionalne rečenice koje ne pripadaju sadržajnoj domeni te nisu prediktivne. U takvim rečenicama, za razliku od

prototipnih kondicionalnih rečenica, nije slučaj da sadržaj protaze izravno uvjetuje sadržaj apodoze. Takve su rečenice kondicionalni govorni činovi, epistemički kondicionali, metalingvistički kondicionale, metametaforički kondicionali, metaprostorni kondicionali, identifikacijski kondicionale, pleonastični kondicionali i komparativni kondicionali. Već smo u potpoglavlju 4.2.1. vidjeli dvije neprototipne kondicionalne rečenice, odnosno kondicionalne govorne činove (primjeri (11) i (12)). Pogledajmo još nekoliko primjera neprototipnih kondicionalnih rečenica:

- (1) Ne mislim ništa, a ako što pomislim, to je pomisao na odlazak. (K)
- (2) Postajemo preblizi, taremo se; a ako ima u njega još „mesa“, ja sam zacijelo kost... (K)

Primjer (1) je identifikacijski kondicional i tu govornik pretpostavlja sadržaj protaze i u apodozi daje informaciju koja nadopunjava *p* i identificira neodređenu zamjenicu iz protaze. U primjeru (2) radi se o metametaforičkom kondicionalu. To je kondicionalna rečenica koja izražava povezanost između metaforičkih domena.

- (3) Os estrangeiros, fosse qual fosse a dimensão da sua celebridade, não o interessavam, os papéis deles encontravam-se arquivados em conservatórias distantes, **se também esse nome lhes dariam por lá**, e tinham sido escritos em línguas que ele não saberia decifrar, aprovados por leis que ele não conhecia, nem mesmo usando a mais alta das escadas de mão poderia chegar-lhes. (S)
Stranci ga, bez obzira na razmjere njihove glasovitosti, nisu zanimali, njihovi su papiri arhivirani u nekim dalekim matičnim uredima, **ili tko zna kako te ustanove ondje nazivaju**, i ispisani na jezicima koje on ne bi znao dešifrirati, prema propisima koje nije poznao, ni uz najviše ljestve ne bi ih mogao dokučiti. (S)

Primjer (3) je metalingvistički kondicional u kojemu protaza služi kao izraz govornikove nesigurnosti u vezi s onim što izjavljuje. Sadržaj protaze: *se também esse nome lhes dariam por lá* ovdje je drukčije preveden, ali doslovno prevedeno bi bilo: *ako im ondje također daju to ime*. Govornik se dakle ograđuje od prethodno upotrijebljenog naziva *matični uredi*, naglašavajući nesigurnost u odabir tog naziva.

Evo još primjera metalingvističkih kondicionala:

- (4) O Sr. José levantou-se, eram horas de jantar, **se é que mereciam tal nome** as ligeiríssimas refeições que costumava tomar à noite. (S)
G. José ustane, bilo je vrijeme za večeru, **ako se tako moglo nazvati** njegove krajnje lagane večernje obroke. (S)

- (5) Porém, os seus olhos, **se o verbo não é de todo impróprio nesta oração**, sentiram grande pena dele, por mais que se procure não se encontrará outra explicação para o facto de lhe terem posto diante, imediatamente, aquela porta estreita entre duas prateleiras, como se soubessem, desde o princípio, que ela estava ali. (S)

Bit će, međutim, da su se njegove oči, **ako glagol ne bude u prevelikom neskladu**, doista sažalile nad njim, uz najbolju volju nije moguće drugačije objasniti kako su mu sasvim iznenadno razotkrile ta uzana vratašca između dvaju ormara s policama, kao da su od samog početka znale za njihovo postojanje. (S)

5. Zaključak

U ovome radu bavili smo se kondicionalnim rečenicama u hrvatskome i portugalskome jeziku. Pod kondicionalnim rečenicama razumijevali smo zavisno složene rečenice koje imaju oblik *ako p, onda q* pri čemu *p* označava protazu ili zavisnu surečenicu, a *q* apodozu ili glavnu rečenicu. Pišući ovaj rad, zaključili smo da je klasifikacija kondicionalnih rečenica prilično zahtjevan posao ponajprije stoga što postoji mnogo različitih tipova takvih rečenica i stoga što se mogu dijeliti prema više kriterija. Opredijelili smo se za opis najprije sintaktičkih, a potom semantičkih svojstava kondicionalnih rečenica, pri čemu se takve rečenice mogu dijeliti prema poretku surečenica, glagolima u surečenicama, veznicima koji uvode surečenice (sintaktička svojstva) te prema kognitivnoj domeni u kojoj jesu, epistemičkom stavu i prema tome jesu li prediktivne ili ne (semantička svojstva). Gramatike pak kondicionalne rečenice dijele prema stupnju vjerojatnosti ostvarivanja sadržaja apodoze, odnosno na realne (stvarne), potencijalne (moguće) i irealne (nestvarne). Sve gramatike koje smo prikazali u ovome radu dijele kondicionalne rečenice na taj način, s manjim razlikama (Katičić primjerice unutar realnih kondicionalnih rečenica vrši podjelu na realne eventualne i prave eventualne). Osim po tom kriteriju, kondicionalne se rečenice u hrvatskim gramatikama (Katičić (2002) i Tkalčević (1859)) dijele i s obzirom na veznik koji ih uvodi, a pritom je važno napomenuti da je što se toga tiče najveća razlika u hrvatskome i portugalskome jeziku ta što u hrvatskome veznici *ako, kad(a), da, li* i *ukoliko* uvode različite kondicionalne rečenice, dok u portugalskome jeziku sve vrste kondicionalnih rečenica (realne, potencijalne i irealne) može uvesti veznik *se*. U portugalskom se, naime, stupanj vjerojatnosti ostvarivanja sadržaja glavne rečenice iščitava iz vremena i načina u kojima je glagol. I u hrvatskome je jeziku za kondicionalne rečenice glagolsko vrijeme neizostavan element, no uvijek u kombinaciji s veznikom koji uvodi protazu. To čini veliku razliku između uloge glagola u kondicionalnoj rečenici u portugalskome i uloge glagola u hrvatskoj kondicionalnoj rečenici. Zanimljivo je također da Silić i Pranjković (2005) te De Azaredo (2009) definiciju kondicionalnih rečenica započinju objašnjenjem razlike između kondicionalnih rečenica i uzročnih rečenica. To je zbog toga što su uvjet i uzrok slične kategorije, ali velika je razlika među njima ta što uzrok pretpostavlja ostvarivanje radnje u protazi, pa samim time i u apodozi, dok je u slučaju uvjeta

već ostvarivanje sadržaja protaze upitno, neizvjesno, pomišljeno, pa tako i ostvarivanje sadržaja apodoze. Na temelju analize 157 portugalskih rečenica i 122 hrvatske rečenice iz korpusa pokušali smo zaključiti koje su najčešće kombinacije glagolskih vremena u protazama i apodozama kondicionalnih rečenica u hrvatskome i portugalskome jeziku, koji ih veznici uvode te kakve poretke surečenica ta dva jezika dopuštaju. Zaključili smo da su u obama jezicima moguća oba poretka surečenica, $p-q$ i $q-p$. Osim toga, zaključili smo da će se portugalski veznik *se* u hrvatskome prevesti s *ako* ako se radi o realnoj kondicionalnoj rečenici, ako se radi o potencijalnoj kondicionalnoj rečenici, veznik će *se* biti preveden hrvatskim veznikom *kad(a)*, a kada je kondicionalna rečenica irealna, prevest će se veznikom *da*. U slučaju da je u protazi prezent ili futur II. veznik *ako* može biti zamijenjen s *li*. Vidjeli smo također da u obama jezicima postoje slučajevi kada kondicionalne rečenice nisu uvedene veznikom. To su neprototipne, asindetske kondicionalne rečenice. Pozornost smo obratili i na ostale neprototipne kondicionalne rečenice – kondicionalne govorne činove, epistemičke kondicionalne, metalingvističke kondicionalne, metametaforičke kondicionalne, metaprostorne kondicionalne, identifikacijske kondicionalne, pleonastične kondicionalne i komparativne kondicionalne. Dodali bismo da su te netipične vrste kondicionalnih rečenica iznimno zanimljive no nedovoljno istražene i opisane pa svakako ostavljaju prostora za daljna istraživanja. Kada je o semantičkim svojstvima kondicionalnih rečenica riječ, zaključili smo da nisu sve kondicionalne rečenice prediktivne, tj. da prediktivnost ovisi o tome je li kondicionalna rečenica u sadržajnoj, epistemičkoj ili pragmatičkoj domeni. Spomenuli smo i kauzalnost i sukcesivnost te zaključili da je sukcesivnost najzastupljenija, odnosno jedino obavezna u kondicionalnim rečenicama u sadržajnoj domeni koje su prediktivne. U drugim vrstama kondicionalnih rečenica (onima u epistemičkoj i pragmatičkoj domeni) vremenski slijed postaje nevažan. Slično je i s kauzalnošću – prisutnost ili odsutnost kauzalnosti u kondicionalnoj rečenici ovisi o tome je li rečenica prediktivna ili ne, odnosno prediktivne su rečenice kauzalne, a neprediktivne su podložnije drukčijim vrstama veza između surečenica.

6. Literatura

- Akatsuka, Noriko. 2009. Conditionals are discourse-bound. U: Traugott *et al.* (eds.) 2009: 333–353.
- Anić, Vladimir. 2004. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi liber.
- Barić, Eugenija – Mijo Lončarić – Dragica Malić – Slavko Pavešić – Mirko Peti – Vesna Zečević – Marija Znika [Barić *et al.*] 2005. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Comrie, Bernard. 2009. Conditionals: A typology. U: Traugott *et al.* (eds.) 2009: 77–103.
- Cunha, Celso – Lindley Cintra. 2005. *Nova Gramática do Português Contemporâneo*. Lisboa: Edições João Sá da Costa.
- Dancygier, Barbara. 1998. *Conditionals and prediction: Time, knowledge, and causation in conditional constructions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dancygier, Barbara – Eve Sweetser. 2000. *Constructions with if, since, and because: Causality, epistemic stance, and clause order*. U: E. Couper-Kuhlen – B. Kortmann (eds.) 2000. *Cause, Condition, Concession, Contrast. Cognitive and Discourse Perspectives*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Dancygier, Barbara – Eve Sweetser. 2005. *Mental spaces in Grammar: Conditional constructions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- De Azaredo, José Carlos. 2009. *Gramática Houaiss*. Rio de Janeiro: Publifolha.
- Kalsbeek, Janneke – Radovan Lučić. 2008. Oblik kondicionala u funkciji označavanja ponavljane radnje u prošlosti. *Croatica et slavica Iadertina*, Zadar, 4: 7–21.
- Katičić, Radoslav. 2002. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*. Velika hrvatska gramatika, knjiga 3. Zagreb: Globus.
- Kostić, Nataša. 2011. Kondicionalne rečenice u crnogorskom jeziku u svijetlu kognitivno-lingvističke teorije i konstrukcije gramatike. *Riječ*, Nikšić, nova serija, 5: 29–48.
- Macário Lopes, Ana Cristina. 2009. Contributos para o estudo de construções condicionais não-canónicas em Português contemporâneo. *Diacrítica, Ciências da linguagem*, Coimbra, 23/1: 149–169.
- Marković, Ivan. 2010. *Uvod u pridjev*. Zagreb: Disput.

- Matasović, Ranko. 2008. *Poredbeno povijesna gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Mateus, Maria Helena Mira – Inês Duarte – Isabel Hub Faria [Mateus *et al.*] 2003. *Grámatica da Língua Portuguesa*. Lisboa: Editorial Caminho.
- Pranjković, Ivo. 2001. *Druga hrvatska skladnja: Sintaktičke rasprave*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Pranjković, Ivo. 2002. *Hrvatska skladnja: Rasprave iz sintakse hrvatskoga standardnog jezika*. Drugo, izmijenjeno izdanje. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Raposo, Eduardo Buzaglo Paiva – Maria Fernanda Bacelar do Nascimento – Maria Antónia Coelho da Mota – Luísa Segura – Amália Mendes [Raposo *et al.*] 2013. *Grámatica do Português*. Lisboa: Fundação Calouste Gulbenkian.
- Silić, Josip – Ivo Pranjković. 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Talan, Nikica. 2003. *Osnove gramatike portugalskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Trask, Robert Lawrence. 2007. *Language and linguistics: The key concepts*. Abingdon: Routledge.
- Traugott, Elizabeth – Alice ter Meulen – Judy Snitzer Reilly – Charles A. Ferguson [Traugott *et al.*] (eds.) 2009. *On conditionals*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Van de Auwera, Johan. 2009. Conditionals and speech acts. U: Traugott *et al.* (eds.) 2009: 197–215.
- Weber Tkalčević, Adolfo. 1859. *Skladnja ilirskoga jezika za niže gimnazije*. Beč: U c. k. nakladi školskih knjigah. [Biblioteka Pretisci, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2005.]

Vrela

- K = Polić Kamov, Janko. 1977. [1957.] *Isušena kaljuža*. Zagreb: Konzor.
- S = Saramago, José. 1998. [1997.] *Todos os nomes*. Lisboa: Caminho.
- S = Saramago, José. 2002. *Sva imena*. Prev. Nina Lanović. Rijeka: Otokar Keršovani.

7. Sažetak i ključne riječi

Sažetak

Ovaj se rad bavi kondicionalnim rečenicama u hrvatskome i portugalskome jeziku. Sadržajno se može podijeliti na dvije velike cjeline: prva se odnosi na teorijski opis kondicionalnih rečenica, a druga je cjelina analazia konkretnih primjera, na temelju odabranog korpusa u obama jezicima. Najprije je iznijet teorijski okvir u kojemu su opisane kondicionalne rečenice općenito, s obzirom na sve relevantne kriterije za njihovu klasifikaciju. Pritom su opisane i neprototipne kondicionalne rečenice. Prikazan je zatim gramatički pregled kondicionalnih rečenica na temelju triju hrvatskih i triju portugalskih gramatika. U analizi su kondicionalne rečenice opisane sintaktički i semantički. U sintaktičkome dijelu analize pažnja je posvećena poretku glavnih i zavisnih surečenica, glagolskim vremenima u rečenicama, te veznicima koji ih uvode. Semantička se pak analiza odnosi na vezu između surečenica, kognitivne domene i prediktivnost.

Ključne riječi: kondicionalna rečenica, kognitivna domena, prediktivnost, hrvatski jezik, portugalski jezik

Resumo

O presente papel vai analisar as orações condicionais em Croata e Português. A estrutura do trabalho é a seguinte: num primeiro momento deter-nos-emos na descrição teórica das orações condicionais e o segundo momento do trabalho será a análise dos exemplos concretos baseados no *corpus* em ambas as línguas. Primeiro vamos mostrar o quadro teórico e descrição das orações condicionais em geral, considerando todos os critérios relevantes para a classificação delas. Nesta parte vamos tentar descrever as orações condicionais não-canônicas. Segue-se descrição gramática das orações baseada na consulta com três gramáticas croatas e três gramáticas portuguesas. Depois, na análise, vamos analisar as orações condicionais de pontos de vista sintático e semântico. Na parte sintática o objectivo é mostrar qual é a ordem

das frases principais e frases dependentes, quais tempos do verbo usam-se e quais conjunções introduzem as orações condicionais. A análise semântica refere-se à relação entre frases, domínios cognitivos e predictividade.

Palavras-chave: orações condicionais, domínios cognitivos, predictividade, língua croata, língua portuguesa

Abstract

This paper is a comparative study of conditional sentences in Croatian and Portuguese. In terms of content, it can be divided into two parts: the first part offers a theoretical description of the conditional sentence, while the second part of the paper analyses specific examples in both languages from a selected corpus. The first part of this paper offers a theoretical framework describing conditional sentences in general, taking into account all relevant criteria used for their classification, while at the same time describing non-prototypical conditional sentences. The paper, thus, describes conditional sentences from a grammatical perspective, based on three Croatian and three Portuguese works on grammar. In the analytical part of the paper, conditional sentences are studied and described both syntactically and semantically. With regards to syntax, special attention is given to the order of the main and dependent clauses, tenses in the sentences and conjunctions. The semantic analysis refers to the connections between the clauses, cognitive domains and predictability of the events described in the conditional sentences.

Keywords: conditional sentence, cognitive domain, predictability, Croatian language, Portuguese language

8. Kazalo pojmov

- apodoza** 1
- bezveznička (asindetska)**
- kondicionalnost** 27–29, 49, 50
- epistemički kondicional** 13
- epistemički stav** 8
 - negativni 8
 - pozitivni 8
 - neutralni 8
- habitualni kondicional** 38, 60, 61
- ikoničnost** 12
- implicitna koordinacija** 27, 69
- iterativni kondicional** v. habitualni
- kondicional
- kauzalnost** 13
- kognitivna domena** 4, 10, 71
 - epistemička domena 11, 73
 - pragmatička domena 10, 72
 - sadržajna domena 10, 72
- kognitivna lingvistika** 4, 5
- kondicional**
 - identifikacijski 25, 74
 - komparativni 27
 - metalingvistički 22, 23, 75
 - metametaforički 24, 75
 - metaprostorni 24
 - pleonastični 26
 - razgovorni 23
- kondicionalni govorni čin** 15, 17
- kondicionalna rečenica** 1
- kontrafaktual** 24
- konstrukcija** 5
- konstrukcijska gramatika** 5
- kurtoazija** 16
- pitanje**
 - kondicionalno pitanje 18
 - pitanje o kondicionalu 18
- predikcija** 13, 14
- prediktivnost** 13, 73
- pristojnost** v. kurtoazija
- protaza** 1
- sukcesivnost** 12, 13, 68
- teorija relevantnosti** 20